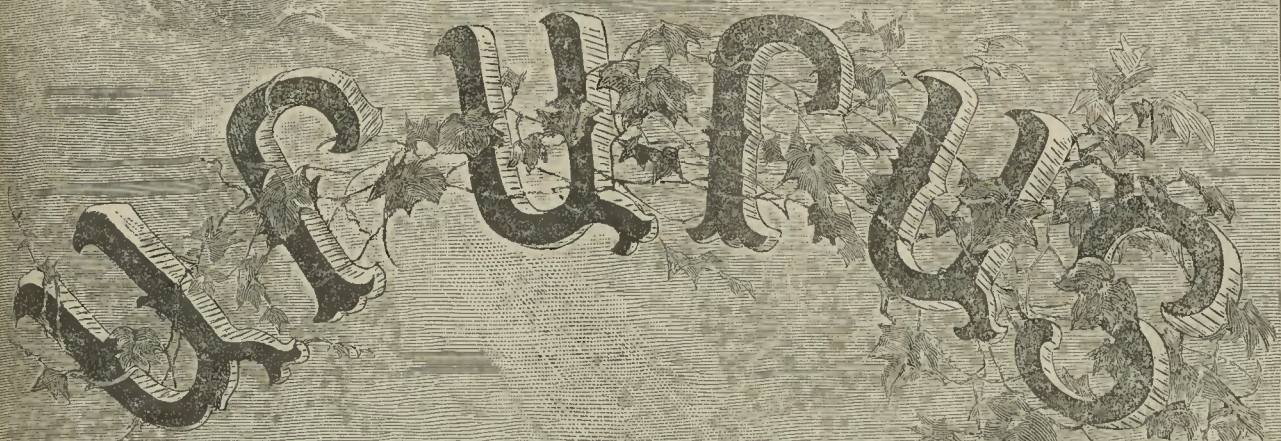

1900

ԹԻԻ ԺԱ. ՆՈՅԵՄԲԵՐ

ՏՊԱՐԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅ Ս. ԷԶՄԻԱՇԵԻ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՊԸՏՏՈՆԱԿԱՆ

1. Քաղուածքի կոնդակաց Վեհափառ
Հայրապետի 507

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

2. Փրկութեան Բանակը (Թարգմ.) Մ. Վ. 509

ՕՏԱՐ ԵԿԵՂԵՅԻՆԵՐ

3. Օրթոդոքս, Կաթոլիկ և Բող. եկեղ. 513
4. Մայր աթոռ 521
5. Խմբագրութիւն «Արարատ»-ի 522
6. ՏԱՃԿԱՀԱՅՔ 526
7. Քննութիւն Ղարաբաղի բարձրագոյն (Հա-
րունակեղի) Հրաչեայ Յ. Աճառեան 529
8. Երկրագործական անհրաժեշտ գիտելիքներ
(Հարունակեղի) Գ. Ղ. 533

9. Քահանաների տնտեսական ապահովու-
թեան մասին մի քանի խօսք Ն. Սարկ.
Մեղիք—Թանգեան 539

10. Հայ ժողովրդական առասպելները (Հա-
րունակեղի). Մ. Աբեղեան 548

11. Մանրալուրդ 558

ՅԱԻԿԱՌԱՅ ԱՐԱՐԱՏԻ

12. Թուղթ Մխիթար վարդապետին, որ
Գոշն կոչուր 562

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

Յ. ԻԶՄԻՐԵԱՆՅ

Սահակ Մեսրոպեան մրցանակաբաշխու-
թիւնն տեղի պիտի ունենայ յառաջիկայ
1901 տարւոյ Յունիս 21-ից, Արքոյ Թարգ-
մանչաց Սահակայ և Մեսրոպայ տօնի օրն,
յորում պիտի բաշխուին երկու տարիներու
մրցանակներն միանգամայն:

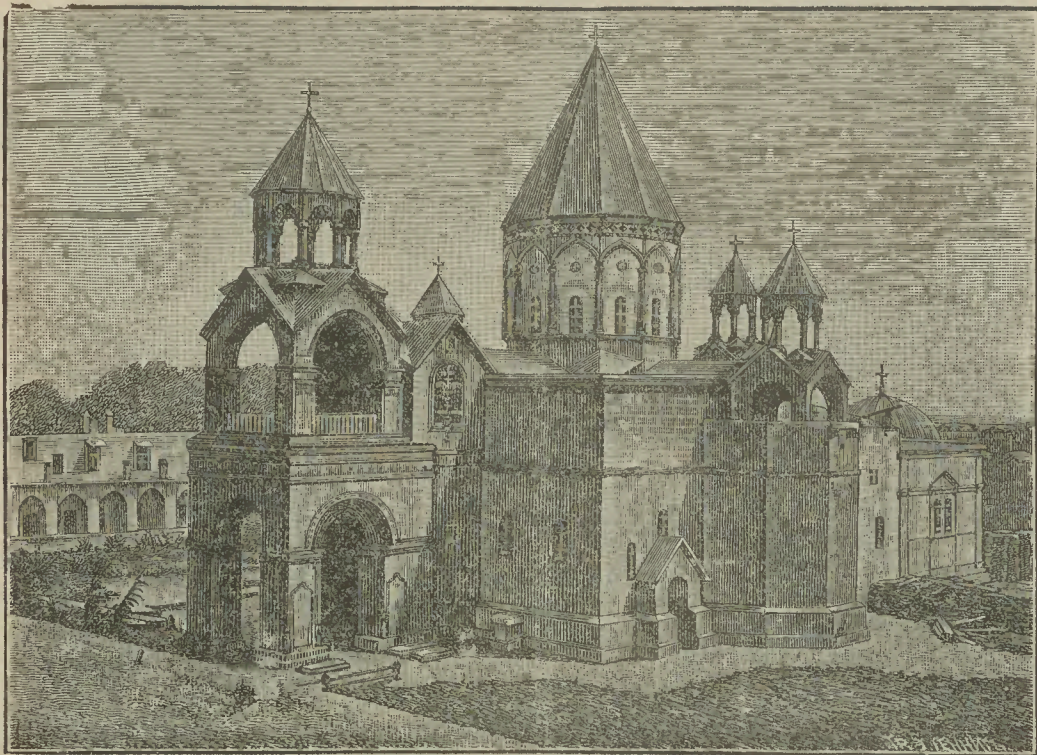
Աւստի, ըստ արամաւորութեան կաակի
բարեյիշատակ Յովսէփայ Իզմիրեանց, կհրաւի-
րուեն Պատուարժան հեղինակներն ու բանա-
սէրները, որ եթէ Ազգային Գպրութեան և
պատմութեան վերաբերեալ որ և է աշխա-
տասիրութեամբ կը փափագին մասնակցել այդ

զրական մրցման, հաճին, իրենց երկասիրու-
թիւններն յուղարկել մինչև 1901 մարտ 31
առ Ամեն. Արքաւան Պատրիարք Հայրն ի Ղոս-
տանդնուպոլիս:

Տպագրեալ երկասիրութիւններն պէտք է
լինեն երեք օրինակ, իսկ ձեռագիրն մէկ օրի-
նակ, որք՝ ըստ կանոնի յետ չեն դարձուիր:

Կոստանդնուպոլիս
26 հոկտեմբեր 1900

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌՈՅ

Ս. Է. ԶՄԻԱԾՆԻ.

ՌՅԽԹ. ԼԴ. ՏԱՐԻ

ՀԱՄԱՐ ԺԱՐԴ

ՆՈՅԵՄԲԵՐ. 1900 Թ.

ՀԲ ԱՄ ԱՆԱԻ

Տ. Տ. ՄԿՐՏՉԻ Ա.

ՎԵՀՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՒԼԻԿՈՍԻ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՎԱՀԱՐՇԱՊԱՏ

ՏՊԱՐԱՆ ՄԱՐ ԱԹՈՌՈՅ ՍՐՈՑ ԷԶՄԵԼՆԻ

1900

Дозволено цензурою 17 Ноября 1900 г. г. Тифлисъ.

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ.

ՔԱՂՈՒՆԺՔ Ի ԿՈՆՏԱԿՏՈՅ ՎԵՉ. ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒ

Կոնդակ յանուն Վիճակային Կոնսիստորիայի Վրաստանի և Խմբելթի որով պատուիրեցաւ նշանակել մասնագէտ անտառապահ ոմն ի կառավարել զկալուածս Մարցայ և զանտառս փանօրեկցն Սանահնի և Հաղարծնի: Թ. 1069:

— Յանուն Տ. Կարեղին փարդապետի Սաթուկեանց, որով պատուիրեցաւ նմա ընկերակցութեամբ Տ. Թադէս փարդապետի Առիւծեանց զնալ ի վանս Ս. Թաշի Արզեազու յազաքս հսկելոյ ի վերայ արդեանց ուխտի տօնին: Թ. 1061.

— Յանուն Տ. Եռսիկ փարդապետի Զոհրաբեան, որով կարգեցաւ օգնական Տեսչի Հոգեւոր Հիմարանի Մայր Աթոռոյ: Թ. 1070.

— Յանուն փոխ. Առաջնորդի Վասպուրականի Տ. Սահակ փարդապետի և թաղ. խորհրդոյ Յայնկոյաներ եկեղեցւոյ Վան քաղաքի, որով պատուիրեցաւ չք կառուցանել նոր Տաճար առ ընթեր եկեղեցւոյն յորժամ քակիալ ունին զհնադարեան Տաճարն: Թ. 1073.

— Յանուն Վիճակային Կոնսիստորիայի Երեւանայ, որով պատուիրեցաւ թողուլ անպահանջ զվեց հարիւր (600) բուրլիսն ի պ. Արշակայ Զիլինդարեան՝ ուսուցչի Թեմական Հոգեւոր Դպրանոցին Արցախայ (Շուշի), քանդի (պ. Զիլինդարեան) յուսանողութեան իւրում նպատակ ընկալեալ է զայդ գումար ի Վեհափառ Հայրապետէն ի գումարաց եկեղեցեացն Աղէքսանդրապօլու յամին 1896, և ոչ որպէս պարտ: Թ. 1083.

— Յանուն Կոնսիստորիայի Վրաստանի և Խմբելթի, որով պատուիրեցաւ հրամայել խտուր ստորադրեալ իշխանութեանց իւրոյ

չը թաղել զոր ի գաւիթս եկեղեցեաց թարց հրամանի և թոյլաւութեան Մայրաքոյն Հոգեւոր իշխանութեան. Թ. 1095.

— Յանուն եկեղեցական խորհրդոյ եկեղեցեաց Մայրաքաղաքին Ս. Պետրբուրգի ուրով յանձնարարեցաւ հոգալ յեկեղեցական եկամտից զծախս ուսման և սննդեան միաբանի Մայր Աթոռոյ Շնորհ. Սմբատ սարկաւազի որ ուսանի ի բաժնի արեւելեան լեզուաց Կայս. համալսարանի տեղւոյն: Թ. 1112:

— Յանուն Սինօդի Ս. Եջմիածնի յաղազրս յատկացուցանելոյ ի տոկոսեաց կտակի Տիկին Շողակաթի Մեղիքեան Բազուկեցւոյ ի տարին ութ հարիւր (800) բուրլի ի ծախս ուսման և սննդեան միաբանի Մայր Աթոռոյ Շնորհ. Երուանդ Սարկաւազի որ ուղևորեցաւ հրամանաւ Հոգեւոր Տեսչուն ազգիս յուսումն Մանկավարժութեան: Թ. 1114.

— Յանուն Կոնսիստորիայի Երեւանայ, որով ներումն շնորհեցաւ արգելեալ Յովհաննէս քահանայի Կողզուան աւանի համաձայն զըջման նորա և միջնորդութեան պատուաւոր ազգայնոցն տեղւոյն: Թ. 1122.

— Յանուն նորընտիր Հոգաբարձութեան Ս. Թովմայ Առաքելոյ վանուցն Աղուլեաց, որով հաստատեցան ի պաշտաման իւրեանց ըստ ընտրութեան ժողովրդեան տեղւոյն և առաջարկութեան Գեր. Տ. փոխ. Թեմակալին Երեւանայ Ս. Սուքիաս Արքեպիսկոպոսի: Թ. 1142.

— Յանուն նորընտիր Հոգաբարձութեան Ներսիսեան Հոգեւոր Դպրանոցի Տփլեաց, որով հաստատեցան ի պաշտաման իւրեանց ըստ ընտրութեան պատգամաւոր աշխարհականաց եկեղեցեաց Տփլիսայ և ըստ ընտրութեան հոգեւորականաց եկեղեցեաց քաղաքին և հոգեւորական պատգամաւորաց Գանձակ, Գորի

և Ախալցխա քաղաքացի փիճակին և համաձայն առաջարկութեան Գեր. Տ. թեմակալի Վրաստանի և Իմերէթի Ս. Գէորգ Արքեպիսկոպոսի. թ. 1143:

— Յանուէն Տ. Գարեգին վարդապետի Սաթմուռեանց, որով կարգեցաւ ընդհանուր վերահսկող անտեսական վարչութեանց Մայր Աթոռոյ. թ. 1148:

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՊԱՐԴԵՐ

Յաւուր Աթոռակալութեան Է. Տարեդարձի Հոգեւոր Տեսան Ազգիս

— Շնորհեցան լանջախաչք վարդապետականք ականակուող ի տրիտուր բարուղի և ամբիժ ծառայութեանց իւրեանց Տ. Արսէն վարդապետի Տեղապահի Ասթուղիկոսութեան Տանն Աղթամարայ, Տ. Սահակ վարդապետի փոխ. Առաջնորդին Վասպուրականի, և Տ. Գաւրիթ աւագ քահանայի Եւրպեան Գործակալի շրջանին Գութայիսայ և Սուխումեան շրջանին ի տրիտուր արդիւնաւէտ և հաւատարիմ գործունէութեան քառասնամեայ ամբիժ ծառայութեան նորա ի քահանայական կոչման որ յօգուտ և ի յառաջագիւնութիւն վերախօս ժողովրդեան տեղւոյն. թ. կոնդակաց 1040, 1075, 1076:

— Շնորհեցան պատիւ Աւագ Քահանայութեան անդամոյ կոնսիստորիային Շամախոյ Տ. Տաճատայ Մարդեան. Տխատեառն Աւետեաց եկեղեցւոյ Տփլեայ Տ. Գէորգայ Աբուլեան. Գործակալի Բ. մասի եկեղեցեաց Տփլեայ Տ. Գրիգորի Մանգալուեայ. Տխատեառն ս. Թեոփորոս եկեղեցւոյ Ն. Նախիջևանի Տ. Սարգսի Մաքսիմաճեան. և անդամոյ Հոգ. Կառավարութեան Ն. Նախիջևանի Տ. Մարտիրոսի Գանձապետեան. թ. կոնդակաց 1024, 1028, 1029, 1041 և 1042:

— Շնորհեցան արածնութիւն կրելոյ Կաթիլակայ զյիսարկայ հարց քահանայից՝ Անդամոյ կոնսիստորիային Երևանոյ Տ. Գարեգին Խաչատրեան. կրօնաւարացի ս. Կոնստան Օր. Աւստմարանին Գութայիսայ Տ. Յովսէփայ Ամիրադեան. թ. կոնդակաց 1026, 1030:

— Շնորհեցան արածնութիւն կրելոյ լանջախաչք քահանայականայ բարեկրօն հարցքա-

հանայից՝ ըստ յետագայից, Անդամոյ կոնսիստորիային Շամախոյ Տ. Մախարայ Անտոնեան. Տխատեառն Ս. Յովհաննէս եկեղեցւոյ Երևան քաղաքի Տ. Ստեփաննոսի Տ. Խաչակեան. Անդամոյ Հոգեւոր Կառավարութեան Ախալցխոյ, Տ. Կարապետի Տ. Մարտիրոսեան. Գործակալին Սղխախայ Տ. Արշակայ Տ. Ստեփանեան. ուսուցչի Ներսիսեան Հոգեւոր Դպրանոցի Տփլեայ Տ. Գաւրուտի Աբուլեան. Տխատեառն Զրկինեանց ս. Կարապետ եկեղեցւոյ Տփլեայ Տ. Գրիգորիսի Երզնկեան. Տխատեառն Գաղթականաց Տփլեայ Տ. Գեւորդի Մամիկոնեան. Տխատեառն Յիսնիլալ գեղջ Տ. Բարսէղի Տ. Աբրահամեան. Տխատեառն Վաղայ գեղջ Տ. Սահակայ Յովհաննիսեան. Տխատեառն Գեղարէզ գեղջ Տ. Շմաւոնի Բորեան. Գործակալին Վաղարշապատայ Տ. Սարգսի Ասլանեան. Տխատեառն միացեալ եկեղեցեաց քաղաքամիջի Վան քաղաքի Տ. Կարապետի Աւստեան. թ. կոնդակաց 1025, 1027, 1031, 1032, 1033, 1034, 1035, 1036, 1037, 1038, 1039, 1043, 1046:

— Շնորհեցան արածնութիւն կրելոյ ծագիկայ փիլոնաց՝ Գանձապահի Մայր Աթոռոյ Ս. Էջմիածնի բարեշնորհ Տ. Եղիշէ վարդապետի Ահարօնեան և հետեւեալ հարց քահանայից. Տխատեառն եկեղեցւոյն հայոց Արմիւրոպոլի Տ. Ղազարոսի Յովսէփեան և Տխատեառն Ս. Զօրաւոր եկեղեցւոյ Երևան քաղաքի Տ. Արիստակէսի Զրբաշխեան. թ. կոնդակաց 1023, 1044 1045:

Վերոգրեալքն պարզեալեցան ըստ միջնորդութեանց Կերտպատիւ Թեմակալ Առաջնորդայ իւրեանց Ս. Արքեպիսկոպոսայ Տ. Ներսիսի Խուղապէրդեան թեմակալին Բեսարաբիոյ, Տ. Գէորգայ Սուրենեան, թեմակալին Վրաստանի և Իմերէթի, Տ. Սուքիասայ Պարզեան փոխ. թեմակալին Երևանայ, և Տ. Եսայ Կատուածատրեան թեմակալին Շամախոյ:

Հայրապետական Օրհնութիւն եւ Շնորհակալիք

— Կոնդակ օրհնութեան և զոհոնաւորութեան յանուէն պ. Անտոնի Թամբեան Աստուածանցւոյ, յաղագս նախընտրեալութեան նորա մի հարիւր վաթսու (160) բուրբեաց ի նպատակ Մայր Աթոռոյ, ըստ բազմամեայ սովորութեան իւրոյ. թ. 1191:

տուլթիւնը և անբարոյականութիւնը տեսնելով՝ հիմնեց մի ընկերութիւն «քրիստոնէական առաքելութիւն» անունով, որի նպատակն էր ոչ միայն Քրիստոսի վարդապետութիւնը տարածել, այլ և աշխատել իրականացնել այն կեանքի մէջ:

Նա քարոզում էր, որ բաւական չէ Աստուծուն հաւատալ և աղօթել, այլ պէտք է ամբողջ ժամանակը և կեանքը նուիրել գործնականապէս մարդկանց սիրելով՝ օգնելով նոցա նիւթապէս և բարոյապէս:

Իւր շուրջը հաւաքելով բաւական թուով հետևողներ, նա իւր առաքելութիւնը վերակոչեց «փրկութեան բանակ», և այժմ այդ զօրեղ և տարածուած ընկերութիւնը ունի իւր ներկայացուցիչները աշխարհի ամեն կողմերում:

«Փրկութեան Բանակի» գործունէութիւնը բաժանուում է երկու մասի. կրօնական, — որի մէջ են մտնում հրապարակական ժողովները, որպէս միջոց քրիստոնէական գաղափարներ տարածելու, աղօթքը, ամուսնութեան, մկրտութեան մասին քարոզած գաղափարները ևն: Երկրորդ՝ հասարակական կամ մարդասիրական, ինչպէս օր. զանազան բարեգործական հիմնարկութիւններ՝ որբերի, անտուն անտեղ աղքատների, յանցաւորների խնամատարութիւն ևն: Որովհետեւ «Փրկութեան Բանակի» անդամները համոզուած էին, որ իրենց գործը պահանջում է հնազանդութիւն, աշխատութիւն և պատերազմ, ուստի և իրենց գործին ղինուորական կազմակերպութիւն տուին, այսինքն խիստ կարգապահութիւն, և աստիճանաւորութիւն: Նորա հիմնադիր Բուլթը ունի գեներալի աստիճան, միւս բոլոր անդամները կարող են լինել ղինուորներ, սպաներ, սկսած լեյտենանդի աստիճանից մինչև գնդապետներ:

Փրկութեան Բանակը իւր կանոնադրերն

ունի, որ կազմել և տպագրել է Բուլթը, առաջին կանոնն է իւրաքանչիւր նոր անդամի համար «Փրկութեան դրութիւնը» (état de salut): Այսինքն մարդ պէտք է իւր մէջ զգայ հոգուայն վիճակը, որի շնորհիւ նա վայրկենապէս կարուում է անցեալից, մեղսական կեանքից, ամեն տեսակ գայթակղութիւններից և վճռում է նուիրել իւր ամբողջ կեանքը «Բանակի» գործին, այն է՝ քրիստոնէական վարդապետութեան, օրէնքներին և նոցա գործադրութեանը կեանքի մէջ:

Այս փոփոխութիւնը, որ կոչուում է Փրկութիւն, կատարուում է ինչպէս ասում են իրանք, մեծ մասամբ յանկարծակի: Փրկութեան բանակի մէջ մտնող անձը նախ պէտք է հրապարակային խոստովանութեամբ յայտնէ իւր յանցանքները, զղջայ, ուղղէ իւր սխալները, մինչև անգամ պատիժ կրէ, եթէ այդ նորանից պահանջուի և ապա անգամ համարուի բանակին: Նա պէտք է վերադարձնէ գողացած իրը, ներողութիւն խնդրէ նրանից, ում վիրաւորել է ևն: Խզելով այսպիսով կապը անցեալի հետ, նոր մտնող անձը ստանում է նորակոչի անուն, որ տւում է մի ամսից ոչ պակաս, դորանից յետոյ նա կարող է ընդունուել ղինուոր, եթէ նա մինչ այդ իւր անկեղծութեան մասին կասկածելու կամ անբաւականութիւնների ոչ մի առիթ չի տուել: Հէնց որ նորակոչը ընդունուում է ղինուոր, նա ստորագրում է իւր անունը պարտականութեանց երկար թերթի վերայ, ուր յայտնում է, թէ ի վերուստ փրկութիւն ստացած լինելով, խոստանում է այնուհետև ծառայել Աստծուն, հրաժարուել աշխարհային կեանքից, նորա սովորութիւններից, բաւականութիւններից և արտօնութիւններից, ոգելից խմիչքներից, անբարոյական գրքեր կարդալուց, թեթեւամիտ խօսակցութիւններից, ստորութիւնից, խստասրտութիւնից, և այն ամենից, ինչ որ անազնիւ և կեղծ է: Նա խոստանում է վերջապէս իւր ամբողջ ժամանակը, փողը և ոյժը նուիրել պատերազմին, այսինքն քրիստոնէական գաղափարների տարածելուն և նոցա գործադրութեանը կեանքի մէջ: Գինուորները շարունակում են ապրել իրենց տներում, զբաղուել իրանց գործերով կամ

Զ. Պէ-ի մէջ տպուած Կ. Վ-ի յօդուածից. բայց որովհետեւ ներկայ յօդուածը շատ ամփոփ է և բաւական չիսկաւոր նկարագրութիւն է այս զարմանալի շարժման, ուստի կարեւոր համարեցիք տպագրել: Փրկութեան Բանակի նպատակը շատ համակրելի է, բայց ամիսս, որ արտաքին չարազանքութիւնների մէջ է ընկնում և փոքր ինչ էլ միասխական — աղանդաւոր հակումներ ցոյց տալիս: Յօդուածագիրը այս կողմերը ի նկատի չէ ունեցել: Խմբ.

որ և է՝ պաշտօնով, բայց միևնույն ժամանակ նորա պարտաւոր են խօսել Փրկութեան մասին ամեն տեղ, նոր անդամներ գտնել և հետևել Բանակի կանոններին:

Լաւ զինուորից պահանջում են հետևել յատկութիւնները՝ վարմունքի մեղմութիւն, հնազանդութիւն, համբերութիւն, հաւատ, շիտակութիւն, արեւութիւն, պատրաստակամութիւն, մաքրութիւն, ժուժկալութիւն ոգիից ըմպելիքների, ծխախոտի մէջ և ողջամտութիւն: Նա պէտք է ճշգրտութեամբ յաճախէ ժողովներին, խորապէս զղջայ անցեալ սխալների համար, լուրջ լինի, ետական մաքրից հրաժարուի, վրէժխնդիր չլինի և ներէ իրեն վիրավորողներին:

Զինուորները, կին թէ տղամարդ, կարող են ամուսնանալ միմայն «Բանակի» անդամի հետ. եթէ մինչև Բանակի մէջ մտնելը «այլ-այլ» այսինքն «Փրկութեան Բանակին» պատկանողը, խոստացել է ամուսնանալ մի աղջկայ հետ, նա պէտք է իւր կնոջն ևս «Բանակի» անդամ դարձնէ: «Բանակի» բարձրագոյն իշխանութիւնը հազուադէպ դէպքերում ամուսնանալու իրաւունք չէ տալիս օր, այն դէպքում, երբ տարիքների տարբերութիւնը շատ մեծ է: Քաղաքական ամուսնութեան բոլոր ձևակերպութիւնները mairie-ում կատարելուց յետոյ, նորապսակները վերադառնում են «Փրկութեան Բանակի» ժողովասեղին (ՈՒԷԱՅ), ուր նորա օրհնութիւն են ստանում և իրենց ընկերների հետ աղօթում և երգում են: Եթէ մինչև Բանակի մէջ ընդունուելը «այլ-այլ» խոստացել է մէկին կամ մի հաստատութեան փողով օգնել, նա պարտաւոր է կատարել իւր խոստումը Բանակի անդամ լինելուց յետոյ ևս:

Իւրաքանչիւր զինուոր կարող է դառնալ սպայ, եթէ նա մի տարի մնացել է «այլ-այլ» ներքէ կարգում և եթէ նա ունի հետևեալ յատկութիւնները՝ սրբութիւն, այսինքն անպայման մաքուր կիանք, բարութիւն, եռանդ, հաւատարմութիւն դէպի «Բանակը» և որոշ ընդունակութիւն խօսելու մէջ:

Գառնալով սպայ, Բանակի անդամը ամբողջովին նուիրուում է իւր գործին, այսինքն նա տեղափոխուում է ընկերութեան բնակա-

րանը և թողնում է բոլոր իւր կողմնակի զբաղմունքները կամ պաշտօնները: Նա պարտաւոր է միշտ հազնել իւր համադրեալը: Նստախօս կամ հիւանդութեանց ենթակայ անձնաւորութիւնը սպայ չի ընդունուում երբեք: Լաւ սպայից պահանջում է, ցաւակցող սիրտ, խստութիւն դէպի իւր անձը, համեստութիւն, ջերմեւանդութիւն, հնազանդութիւն, ջերմ ցանկութիւն նոր անդամներ գտնելու: Սպան պիտի դիտենայ զբաւել հասարակութեան, հետաքրքրել նորան, խրախուսել տատանողներին, այցելել տօնավաճառները, ուր անբարոյական երևոյթների պատճառները շատ են, ժողովրդական տօնախմբութիւնները և ամենուրեք քարոզել Քրիստոսի վարդապետութիւնը:

«Եթէ մի տան մէջ ձեզ լաւ չընդունեն, ասում է կանոնադրութիւնը, ներողութիւն խնդրեցէք և հեռացէք. ոչ ոքի մի բռնադատէք (ПРАВЯЗИВАТЬСЯ) և եղէք համբերատար: Միշտ եղէք քաղաքավարի, սենեակ մի մտէք առանց դուռը բաղխելու, մի ծնչէք ոչ ոքի, վիրավորանքներին մի պատասխանէք. ուշադրութիւն մի դարձրէք այն բանի վերայ, եթէ ոմանք ձեր ներկայութեամբ անվայել զիբբով, գլխարկով և ծխախոտը բերանին կը նստեն:

Աստծուն չհաւատացողների հետ միձեղ հարկաւոր չէ. վիճաբանութիւնները ոչ մի բանի չեն յանգում, որովհետև հաւատը բոլորում է սրտից և ոչ թէ մտքից: Ինչ վերաբերում է Բանակին չպատկանող հաւատացեալ քրիստոնեաներին, աշխատեցէք նոցա ցոյց տալ, որ քրիստոնէի համար էականը վերկութիւնն է»:

Ամեն մի երկրում գտնուում է մի կամ երկու կեդրոնական վարչութիւն (διορο, qu-artiers généraux), որ վճռում է բոլոր զործերը և տարաձայնութիւնները և հսկում է գլխաւոր հիմնարկութեան վերայ:

Սպաները յաճախ փոխուում են մի տեղից միւսը 3—4 ամիսը մի անգամ, բայց կան և այսպէս կոչուած տեղական սպաներ (officiers locaux), որոնք միշտ ապրում են մի և նոյն տեղում:

Նորա հետևում են այսպէս ասած նո-

բաղիչներին ու անհաւասներին և աշխատում են նոցա ժողովարան բերել:

Սպաները զինուորներէյ կազմում են զանազան խմբեր. նոցանից ոմանք նպատակ են դնում կռուելու արեւոյդուլթեան դէմ (la brigade des buveurs). զոցա անդամները մանուկ են սրճարանները, քարոզում են Քրիստոսի վարդապետութիւնը, խօսում են գինետան մշտական յաճախորդների հետ և ինչ ոմանք նպատակ են դնում բարոյապէս և ֆիզիքապէս փրկելու անբարոյական կանանց: հեռացնելու նոցա իրենց կորստաբեր պարապմունքից և բերելու նոցա ժողովարան և ինչ (la brigade de relevement):

Ոմանք նշանակւում են լրագիրներ ծախելու սրճարաններում, փողոցներում, թատրոններում և ինչ:

Ոմանք (brigade des prisonniers libérés) գնում են բանտերի մօտ, սպասում են ազատուող յանցաւորներին և նոցա առաջարկում են որեւիցէ աշխատանք: Վերջապէս ոմանք էլ (brigade des sauveteurs) որոնում են չքաւորներին, հիւանդներին և նոցա հագուստ ուտելիք հասցնում:

Իւրաքանչիւր սպայ պարտաւոր է ուղարկել Վենդրոնական վարչութեան շարափական հաշիւ իւր բաժնի, միջոցների, ժողովների, նոր ընդունուածների մասին և ինչ:

Ժողովներ լինում են շարափական չորս անգամ. տօներին ժողովները աւելի փառաւոր են լինում. երբեմն նոքա ներկայացնում են կենդանի պատկերներ կամ փոքրիկ տեսարաններ. օր. ներկայացնում են մի աղքատիկ սենեակ. մարդը խմում է, երեխայքը անլուաց, չսանրուած, ամենուրեք անմաքրութիւն և աղքատութիւն: Մտնում են երկու «սլէպիսայ» նոքա սրբում են սենեակը, մաքրում են փոշին, ամեն բան կարգի են բերում, լողացնում են երեխաներին, համոզում են հօրն ու մօրը մանեղ բանակի մէջ: Նրկորդ պատկերը ներկայացնում է նոյն ընտանիք. ամեն ինչ մաքուր և կարգի բերուած է. մարդը թողել է արեւոյդուլթիւնը, կինը և երեխայքը բախտաւոր են: Բոլորը երգում են փառաբանական մաղթանք:

Տարին երկու անգամ «Փրկութեան Բա-

նակի» անդամները անց են կացնում ամբողջ զիշերը, երեկոյեան 10 1/2 ժամից մինչև առաւօտեան 6-ը՝ աղօթքով և երգով:

«Փրկութեան Բանակը» տարեկան հրատարակում է 42 միլիոն հրատարակութիւն (публикация) 18 լեզուներով գրուած: Արաղիրներից ամենատարածուածներն են «Յառաջ» և «Զինուորական կոչ»: Հրատարակում են նաև բաղմաթիւ բրօշուրներ հոգու փրկութեան, աշխարհային կեանքի, սրբութեան մասին և ինչ:

Փրկ. Բանակն ունի մօտաւորապէս 6 հազար կայան, 13 հազար սպայ և 100 հազարից աւելի զինուոր.

Այդ կայաններից 99 հիմնուած են մեծ քաղաքների ամենասարսափելի մասերում, անառականոցների և աղքատ բանուորների բնակութեան տեղերի մօտ, յատկապէս այնպիսի առանձնացած տեղերում, ուր թաղելու են «սլէպիսայ» խմբեր, ուր ամենից յաճախ զոգութիւններ և յանցանքներ են կատարւում, ուր կասկածելի զինեաներում առաւօտից մինչև երեկոյ խմում, արբում են աղամարդիկ, կանայք, մի խօսքով այն տեղերը, ուր ոստիկանութիւնն անգամ վախենում է մանել: Այդպիսի քաղաքամասերում «սլէպիսայ» կազմում են ժողովներ, քարոզում են Քրիստոսի վարդապետութիւնը. մըտնում են ամենասոսկալի զեանասները (трус-щобы), աղքատներին օգնում են, նոցա սպիտակեղէնը լուանում են, երեխաներին լողացնում են, ճաշ են պատրաստում և ինչ:

Վիշեր լինի թէ, ցերեկ «սլէպիսայ» բաղխում են այն բոլոր դռները, որոնց յետև աղքատութիւն, հիւանդութիւն և անբարոյականութիւն է թաղնուած: Հիւանդանոցներից նոքա վերցնում են առողջացածներին, նոցա համար բնակարան են վարձում, աշխատում են գործ գտնել նոցա համար: Նոքա բաժանում են տաք շոր, ոտնաման և ինչ: Ծննդեան տօներին տօնածառեր են պատրաստում երեխաների համար, խաղալիքներ և ուտելիքներ են բաժանում: Եթէ մէկի երեխաները երեսի վերայ թողնուած են «սլէպիսայ» նոցա լողացնում, սանրում, հաղցնում են, իսկ երբեմն իրենց մօտ են

տանում և տաք ջրով լողացնում: Ասիականների այս կերպ ցոյց տուած օգնութեան զէպքերը անթիւ են:

Նոքա սպասում են բանտերի զաների մօտ յանցաւորների, զողերի, աւաղակների զուրս զաւունս առաջարկում են զանազան աշխատութիւններ իրենց հիմնած բանտորական գաղութներում՝ կամ աներում և այդպիսով փրկում են նոցա կրկին անգամ նոյն յանցանքները գործելուց:

Ենչ վերաբերում է գիշերելու ապաստարաններին և աժան ճաշարաններին՝ նոքա օրական 10 հազար մարդ են պատասպարում և 18 հազարի ճաշ են տալիս: Գոցա թիւը իննսունից անցնում է: Միայն Փարիզի գիշերելու ապաստանարանը շաբաթական 1500 մարդ է ընդունում:

Բացի զոցանից Փր. Բանսը ունի 55 երկրագործական գաղութներ և բանտորական աներ, ուր նոքա տեղաւորում են նախկին յանցաւորներին, աղքատներին և գործ չունեցողներին: Նոքա ունին նաև 12 որբանոց և 35 գրասենեակ (բիւրօ) արհեստաւորների, ծաւանների համար գործ. գտնելու նպատակով: Համարեա իւրաքանչիւր մեծ քաղաքում գտնուում է Փրկ. Բանսի մի գործակալութիւն, որ ձրիարար աշխատում է գտնելու անյայտացած երեխաներին և հաստիւտներին: 1897 թ. այդպիսով գտնուել են 1500 հոգի, որոնցից 260-ը երեխաներ: Հնդկաստանում սովի ժամանակ «Փրկ. Բանսի» անդամները շատ օգնել են տեղացիներին: Երբ Տաճկաստանից հալածուած Հայերը հիւանդ և քաղցած Մարսել էին գնացել՝ «Փր. Բանս»-ը նոցա համար ընտարան է վարձել, հազցրել և պատասպարել է նոցա և օգնել է իւրաքանչիւրին հասնելու որևիցէ հիւրընկալ երկիր կամ քաղաք:

Մի խօսքով «Կլե-պիսպի»-ն ձեռք են մեկնում ամեն մի օգնութեան կարօտի առանց խարութեան ազդի, կրօնի և համալմունքի:

Այդ բոլոր հիմնարկութիւնների պահպանութեան համար «Կլե-պիսպի»-ն հաւաքում են մեծամեծ գումարներ շնորհիւ այսպէս կոչուած «շաբաթական ինքնազրկողութեան» (semaine de renoncement), որ տեղի է

ունենում տարին մի անգամ: Այդ շաբաթում ամեն մի անգամ գրկում է իրան որևիցէ բանից, օր. մնից կաթից և ըն: Այս եղանակով Փրկ. Բանսի բոլոր կայաններից հաւաքուած կապկները համում է մօտաւորապէս 50—60 հազար ֆրանկ կամ 20—25 հազար ոսրի: Անցեալ տարի «ինքնազրկութեան շաբաթից» հաւաքուած փողերով կարելի եղաւ բաց անել Փարիզում գիշերելու նոր ապաստանարան:

Բոլոր վերջորեալներից ընդհանուր աւաւաւորութիւնը այն է, որ «Կլե-պիսպի»-ն վերին տասնամիլի (իդէալական) գաղափարական մարդիկ են, որոնք ամեն բանից զրկում են իրենց, պատրաստ են ցերեկը թէ գիշերը հասնել ամեն տառապեալի, աղբում են ջերմ հաւատով և նուիրում են իրենց ամբողջ կեանքը մերձաւորի բարօրութեան:

Մենք կարծում ենք, որ իրենց սիրալիր վարուեցողութեան և բարութեան շնորհիւն է, որ նոքա զէպի իրենց և գէպի կանոնաւոր կեանքն են զբաւում այնչափ ընկած և յանցաւոր մարդկանց, որոնք չեն կարող ոչ մի տեղ հասարակութեան մէջ յարգանք կամ սէր գտնել: Պատահել են զէպքեր, որ Բանսի ամենակատար թշնամիները, որոնք կոտրուած էին պատուահանների ապակիները և քար էին ձգում նոցա վերայ, եկել են ժողովարան, նոցա համեստութեան վերայ զարմացած, ներողութիւն են խնդրել, իսկ ոմանք նոցանից յետոյ «Փրկ. Բանսի» ամենահաւատարիմ անդամներն են դառել:

Թարգմ. Մ. Վ.

ՕՏԱՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ

ՕՐԹՈՂՈՒՄ ԵԿԵՂԵՑԻ.

Զինուորական նախարարութիւնը նորընտիր զինուորների ուսումը կամենում է պարտադիր դարձնել, Իւրաքանչիւր տարի նորակոչ զինուորները թուով 150—200 հազար՝ գրել—կարգալ կտրվորեն: Այդպիսով այս նոր կարգադրութեան շնորհիւ Ռուսաստանում գրակարգացների թիւը այնքան կաւելանայ, որքան 3—4 հազար դպրոց հիմնուէր միանգամից:

— Ռուսաստանում ևս հետզհետե՛ր բազմա-
նում են այնպիսի բարենպաստակ հաստատութիւն-
ներ, որոնք եւրոպական երկրներում շատ սովորա-
կան են: Սեպտ. 22-ին Ամերիկայի քաղաքացի Ջէմս
Ստոկսի ջանքերով Պետերբուրգում հիմնուեցաւ
մի յանձնաժողով, որի նպատակը պէտք է լինի
երկրասարգներին նպաստել բարոյական և քիմիա-
կան կրթութեան գործում: Բացման հանդիսին
ներկայ էին Օլգենբուրգեան պրինց Ալեքսանդր
Պետրովիչ և միացեալ նահանգների գեւապանը: Ստոկ-
սը մի քանի շաբաթ առաջ կորցրել է իւր հարա-
զատներին, այնուհետեւ նա վճռել է իւր կեանքը
նուիրել մատաղ սերնդի կրթութեան առանց աղ-
գի խտրութեան: Գործնով պէտք է բացատրել
այն հանգամանքը, որ ինքը ամերիկացի լինելով
գործում է Պետերբուրգում: Երկրասարգութիւնը
ազգի յոյսն է, ասաց նա իւր ճառում, ուստի և
աւելի բարձր հայրենասիրութիւն լինել չէ կարող,
քան պատանիների մտաւոր և բարոյական կրթու-
թեան գործը: Ընկերութիւնը հաստատուած է 22
գեղեցիկ սենեակներում այլ և այլ բաժանմունքներով
օրական 12—13 ժամ, նոյն իսկ կիւրակի և տօն
օրերը ճաշից յետոյ, կարելի է զբաղուել այնտեղ
մտաւոր, բարոյական և ֆիզիքական կրթութիւն
ձեռք բերելու նպատակով: Պատանիներն ու երի-
տասարդները այնտեղ կարող են հետեւել յարմա-
րութիւններն ունենալ, ընթերցարան, քրտակցութեան
սենեակ, մաթեմատիկայի, ԲՈՒՖԵՏ՝ որտեղ կարելի է
ստանալ սուրճ, թէյ, սառը նախաճաշիկ, զովացու-
ցիչ խմիչքներ, ևուզակահանդէսներ և մարմնամար-
զական գահիճներ, ուսումնական գրադուկներ, դահ-
լիս, խաւաղ: Յանձնաժողովը պէտք է երաժշտա-
կան և գրական երեկոյթներ սարքէ, մարմնա-
մարզական վարժութիւնների մէջ առաջնորդե-
ցանկացողներին, նոր լեզուների սղագրութեան և
հաշուապահական դասեր հաստատէ շատ չափաւոր
դներով: Դասախօսութիւններ պիտի կարգացուին
գիտական և գրական նիւթերի վերաբերեալ, ամառը
և ձմեռը խմբական զբօսանքներ պիտի կազմէ երի-
տասարդ մարդկանց համար: Յանձնաժողովը հո-
գում է գործ գտնել իւր այնպիսի անդամների հա-
մար, որոնք զրկուել են աշխատանքից կամ պաշտօ-
նից, իսկ նոցա հիւանդութեան դէպքում դեղերի
և բժշկութեան ծախսերի համար հոգալ ամենաշնչին
գներով: Այս ընկերութեան անդամ լինել կարող է
իւրաքանչիւր ոք երկու սեռից՝ վճարելով տարեկան
անդամավճար 10 րուբլի: Ահա քրիստոնէական—
մարդասիրական մի ձգմարիտ հաստատութիւն:

— Պերմի թեմում մի գործակալութեան մէջ
շրջակայ քահանաների ժողովը արձանագրութեամբ
որոշել էր ողնչացնել այն տգեղ սովորութիւնը, որ
քահանան կամ եկեղեցու սպասաւորները եկեղե-
ցու նաւակառեաց ասոներին ստիպուած էին օղիով

հիւրասիրել իրենց ծխականներին: Պերմի թեմակալ
առաջնորդը այդ որոշման առթիւ հետեւեալ միտքն
է արտայայտել *Перм. Вѣст.*—ի ասելով. «Յանկալի
է, որ տօն օրերը ժողովրդի ծխատիրոջ տունը դնա-
լու և ոգելից ըմպելիքներով հիւրասիրուելու տեղ,
ճաշեր պատրաստուէին եկեղեցու գաւթում աղ-
քատների համար և այս ձեռնարկութեան նպաս-
տելու հրաւիրուէին կարողութիւն ունեցող ծխա-
կանները: Խոհեմ և բանիմաց հովիւները այդպիսի
ճաշերի ժամանակ մեծ օգուտ կարող են տալ ժո-
ղովականներին, եթէ ճաշի վերայ բարոյական
խրատներ և քարոզներ խօսին սեղանակիցներին»:

Հայոց մէջ աղքատների ճաշ սովորութիւն է
պատրաստել «մեռելոց»ներին, որ նախնի քրիստո-
նեաների «ազապանքը կամ սիրոյ ճաշերն է յի-
շեցնում: Յանկալի էր, որ մեր մէջ ևս հնութիւն-
նից մնացած այդպիսի ազնիւ սովորութիւնների
մնացորդները բարեկարգուէին և քրիստոնէական
դաստիարակութեան միջոցներ դառնային:

— Վիեվի պատուաւոր քաղաքացի նորոգ հան-
գուցեալ Գեիտերովը չորս միլիոն րուբլի է կտա-
կել քաղաքային խորհրդին զառամեալների, որրերի
և տնանիւների անկեղանոց և ուրիշ բարեգործական
հաստատութիւններ շինելու համար:

— Իմերեթի եպիսկոպոս սրբ. Վիսսարեանը Օգ.
4-ին վախճանուած լինելով, թափուր թեմի համար
Ռուսաց Սինոդի ամենահպատակօրէն գեկուցման հի-
ման վրայ հաստատուած է Գորիի եպիսկոպոս Լէօ-
նիդ, իսկ Գորիի եպիսկոպոս նշանակուած է Ալա-
վերտիայի եպիսկ. Վիրիօնը:

— Վերջին ժամանակներս մի քանի պարբերա-
կան հրատարակութիւնների մէջ ուշադրութեան
արժանի յօդուածներ երեւցին ժողովրդի զանա-
զան խաւերի և դասակարգերի կրօնական և բարո-
յական դրութեան մասին: Նորերս վախճանուած
Քրիստիոս Նիցշէի* մասին խօսելով, *НОВ. ВР.* նկա-
տում է, որ ռուս հասարակութիւնը շատ էր տա-
րուած նորա փիլիսոփայութեամբ: Քարոզել նախ-
նական քաղաքակրթութեան և գաղափարների վսե-
մութիւնն ու առաւելութիւնը քրիստոնէականից,
Նիցշէն իսկապէս հին, շատ հին գիւնի էր ածում նոր
տկերի մէջ. դրութեան գեղեցիկ ձեւ և ինքնուրոյն
արտայայտութիւնները շատերին էին խաբում և նորա
կարծում էին, որ դրա բոլորովին նոր մտքեր են,
մանաւանդ, որ Նիցշէական լինելը մի տեսակ հրա-
պուրանք էր. բաւական է, որ այդ դէպքում կարելի
է հպատակուիլ մարդկային ամեն տեսակ բնազդում-
ների, մէկ կողմ թողնել պարտքի զգացումը, բա-
րոյական սրբութիւն, խիղճ, մի խօսքով «հին» բա-
րոյագիտական բոլոր «բարք ու վարք»-ը, Այս տե-

* Մեկ սուրբ կուսեմակ մեր ընթերցողներին ծա-
նօթացնելու նոյս փիլիսոփայութեան հետ: Ծանօթ. Խմբ.

սակետից շատ շատերն են նիցշեական, գուցէ հաշիւ անգամ չափով իրենց, Նիցշէն երկու տեսակ բարոյականութիւն է ճանաչում,—բարոյականութիւն մեծամեծների, հզօրների և «ստրուկների» կամ քրիստոնէական. առաջիններին ամեն ինչ թոյլատրելի է, իսկ երկրորդներին միայն օգտուել «ստրոնակարգ բարոյականութեամբ», այսինքն կարեկցել, սէր, գթասրտութիւն, ինքնագոհութիւն ունենալ ևլն».—«Դեռ ևս որոշ կազմակերպութիւն չստացած գաղափարների, մանաւանդ բնաւորութիւնների տէր անձանց համար, որոնք շարունակ դատում են և երկբայում, ասում է յօգուածագիրը, Նիցշէն կարող է բոլորին դայթակղեցնող ազդեցութիւն թողնել, ճշմարտութեան և բարւոյ ճանապարհից բոլորովին շեղելով այդ «փոքրերին»: Անշուշտ դորանով պիտի բացատրել այն հանգամանքը, որ Նիցշէի հեղինակութիւնները, ինչպէս «Այսպէս էր ասում Ջարադուստրան», «Բարութեան և չարութեան այն-դին ևլն. տարածւում են հազարաւոր օրինակներով:

—Տաճկաց պետական խորհուրդը մի որոշում է արել, որը և հաստատութիւն է գտել սուլթանական իրադէով, որով Տաճկաց պետութեան մէջ գտնուած քրիստոնէայ եկեղեցական պետերի Էական իրաւունքներն են խախտւում: Այսուհետեւ քրիստոնէայ մանուկների ծննդական վկայականները վաւերական կճանաչուին միայն այն դէպքում, եթէ այդ մասին վկայում են և տաճիկ իմամներն ու մուստաֆաները: Սորանով պատրիարքների ժողովներն, կրօնական վարչութիւնները և Վոնսիստորիաները որոշ չափով ենթարկւում են տաճիկ մոլլաների վերահսկողութեան. մի արարք, ասում է Церк. Вѣст. որ նոյն իսկ տաճկական ամենամոլեռանդ շրջաններում և քրիստոնէաներին զօռով մահմետական դարձնելու օրերում իսկ չէ եղել:

—Հոկտ. 9-ին լրանում է պալատական աւագերէց (протопресвитеръ) հայր Իւանն Լէօնտեիչ Եանըշէի գործունէութեան յիսնամեակը, 1849 թ. հոկ. 9 Պետ. հոգեւոր ձեմարանի խորհուրդի ընտրութեամբ և նոյն ժամանակի Իսիդոր մետրոպօլիտի հաստատմամբ կարգւում է հոգեւոր ձեմարանում ֆիզիկո-մատեմատիքական առարկաների ուսուցիչ: 1851 թ. XII/12-ին ընդունեց հոգեւոր կոչում և նշանակուեցաւ Վիսրադենի պրօվօսլա եկեղեցու քահանայ, 1856 թ. նա նշանակուեցաւ Ս. Պետերբուրգի համալսարանի աստուածաբանութեան և իմաստասիրութեան ուսուցչապետ և 1858թ. VII/11 Ս. Սինօգի հրամանով Բերլինի ուսաց եկեղեցութեան պաշտօնին է կոչւում, նոյն թուականին հոկտ. 31-ին ստանում է աւագ-քահանայութեան պատիւ, իսկ 1859 թ. II/14-ին փոխադրւում է Վիսրադեն, ուր և մնաց մինչև 1864 թուականը: Այդ թուին էր, որ աւագ-քահանայ Եանըշէ

չէր հրաւեր է ստանում Կոպենհագեն երթալ կրօն աւանդելու Ռուսաց գահաժառանգի աղնուազարմ հարսնացու իշխանուհի Գաբարյային՝ այժմեան Մայր թագուհի Մարիա Ֆէօդորովնային: 1866 թ. երբ բարձր իշխանութիւնը Պետերբ. ձեմարանի նախորդ տեսուչ Իօանն Սմօլինսկու տեղ արժանաւոր մէկին էր փնտռում, նորա ընտրութիւնն ընկնում է հ. Եանըշէի վրայ, որը Ս. Սինօգի հրամանով նոյ. 26-ին Պետ. հոգեւոր ձեմարանի տեսուչ և աստուածաբանութեան ուսուցչապետ է հաստատւում:

Այսպիսով իւր հոգեւոր ձեմարանում դասատու լինելու օրից մինչև նոյն տեղը տեսուչ հաստատուելը անցնում է ուղիղ 15 տարի: Այս հանգամանքը շատ մեծ նշանակութիւն է ունենում նորա գիտական-աստուածաբանական գործնէութեան ամբողջ ընթացքի վրայ: Արտասահմանում, արեւմտեան գիտութեան շրջաններում երկար տարիներ մնալը երիտասարդ և մտաւոր եռանդով զեղուն հ. Եանըշէի համար ամենալաւ դպրոցն եղաւ, իսկ միւս կողմից նա հիմնովին ծանօթացաւ արեւմտեան աստուածաբանական գիտութեան աւանդման եղանակի հետ: Միաժամանակ ամեն բանով հետաքրքրուող, հետախոյզ քահանայի համար գեղեցիկ յարմարութիւն էր ուսումնասիրել և լիովին ըմբռնել արեւմտեան Եւրոպայի քաղաքական և կրօնական ձգտումները, ճանաչել արեւմտեանների հայեացքները Ռուսաստանի, ուսաց եկեղեցու, ուս հոգեւորականութեան և ուսաց աստուածաբանական գիտութեան և գրականութեան վերաբերութեամբ: Արեւմտեան քաղաքակրթութեան ամենարդասալից օրերն էին այդ ժամանակները, Գեբմանիան ընկճուած էր նիւթապաշտութեան վարդապետութեան տակ, Բիսմարկն սկսել էր իւր cultur campf-ը Հռոմի հետ, Հռոմն ևս իւր կողմից ամեն քնք էր գործ զնում իւր պատմական նշանակութիւնը պահպանել, իրրեւ հետեանք որի և յայտարարուեցան յայտնի դաւանաբանական սկզբունքները.—Ս. Կուսի անարատ յղութիւնը և Պապի անսխալականութիւնը: Իրրեւ բողոք վերջնի դէմ յառաջ եկաւ և հին-կաթոլիկութիւնը, Մտաւոր մաքառման այս նոր հոսանքները, գերմանական գրականութեան ազդեցութեամբ, որ «Sturm und Drang nach Osten» նշանաբանն ունէր, արդէն մտնում էր Ռուսաստան: Ամենից աւելի, բնական է, որ ուսական եկեղեցին և ուս աստուածաբանութիւնն ու գիտութիւնը պէտք է արթուն առաջնորդող ունենային. ուստի արեւմտեան հոսանքի հետ մաքառելու համար հոգեւոր ձեմարանի նոր տեսուչ հրաւիրուեցաւ հ. Եանըշէ, որ մնաց իւր պաշտօնում ամբողջ 17 տարի (1866—1883):

Իրրեւ մի անձնաւորութիւն, որ կատարելապէս ծանօթ էր արեւմտեան-Եւրոպական աստուածաբանա-

կան գիտութեան և համալսարաններում ու վարժարաններում աւանդելու եղանակին՝ մի և նոյն ժամանակ գիտենալով ռուս աստուածաբանութեան թոյլ կողմերը, որ կողմնակի անձի համար աւելի նկատելի են—ձեմարան մտնելով իւր գլխաւոր խնդիրներից մէկը դարձրեց լրացնել այդ թերին, տալով աստուածաբանական գիտութիւններին այնպիսի ուղղութիւն, որ նա բաւականութիւն տար և գիմանար արեւմտեան—աստուածաբանական քննադատութեան, Շնորհիւ իւր եռանդի, գիտութեան, ձեմարանական կազմի համերաշխութեան և համակրութեան, Խիզոր մետրոպոլիտի բարձր հովանաւորութեան, նա որոշ չափով կարողացաւ իրագործել իւր ծրագիրը, ձեմարանում գիտնական պարապմունքներն այն եղանակն ստացան, ինչպէս արեւմտեան—եւրոպական համալսարաններին էր, Իբրեւ պացոյց այդ ամենը կարճ ժամանակում երեւացին գիտնական զանազան շարագրութիւններ, հիմնուեցաւ «Церковный Вѣстник» շաբաթաթերթը, «Христианское Чтение»-ի մէջ հրատարակուեցան հին պատարագամտոյցների զանազան թարգմանութիւնները, Լին կտակարանի մեկնութիւն և ընդ, Այս բոլորին ոգի ուղղութիւն տուողն էր հ. տեսուչը, Նորա անմիջական նախաձեռնութեամբ էր, որ բազմաթիւ, նոյն ժամանակի համար հրատապ խնդիրներ—հետզհետեւ առաջ եկան և գիտական մշակումն ստացան, ինչպէս բարոյական աստուածաբանութեան, բարոյական փիլիսոփայութեան վերաբերեալ խնդիրներ, մանկավարժական հարցեր, Ս. Գրքի քննադատութեան և մեկնաբանութեան խնդիրը, Ս. Երրորդութեան վարդապետութիւնը, Ս. Հոգու ծագումը, որ մեծ կապ ունէր Հոռոմի և նոր կաթոլիկական հոսանքների հետ, բաղադրի, եկեղեցիների յարաբերութիւնների և ընդ, Լին, բազմաթիւ խնդիրներ:

Ձեմարանի ընդհ. մտաւոր կեանքին այնպիսի նոր ուղղութիւն տալով, ինչ որ պահանջում էր ժամանակի ռուս եկեղեցական կեանքը, Իստան Լեօնտեւիչը մի և նոյն ժամանակ զբաղուած էր յատկապէս բարոյական աստուածաբանութեան որոշ և ինքնուրոյն դրութեան մշակմամբ, Նախկին սխուլաստիկական ուղղութիւնը բոլորովին մէկդի թողնելով, որով բարոյական աստուածաբանութիւնը զատ զատ գեղատոմսերի ժողովածուի կերպարանք էր ստացել, հիմք ընդունեց հոգեբանական վերլուծութիւնը, որով և այդ գիտութիւնն դարձաւ կապակցական և իմաստալից մի յորինուածք, Մասնաւորապէս մի քանի խնդիրներ, ինչպէս կամքի ազատութիւնը, շնորհարաշխութեան էութիւնը, աւետարանական խրատները, նորա աշխատութեամբ մի նոր և ինքնուրոյն մշակութեան եղանակով նոր լոյս ստացան, Կամքի ազատութեան մասին ունեցած վարդապետութեան երեք կէտերի պարզաբանու-

թեամբ՝ այն է՝ ձեական, իրական և գաղափարական տեսակէտներից—ռուս աստուածաբանների ձեռքը մի կարեւոր զէնք տրուեցաւ մաքառելու դետերմինիստների* դէմ, այն չափով որչափ կարելի է համաձայնեցնել մարդկային ըստ երեւոյթին կրկնուող գործողութիւնները ազատ ընտրութեան հետ, Իւր ունկնդիրների վրայ այս նոր ուղղութիւնը և փաստերի նոր լուսաւորումը մեծ և խոր տպաւորութիւն էր թողնում, Նորա մարդկային հոգու խորը վերլուծութիւնը, բարոյական արարքների գեղարուեստական պատկերները ուսանողներին զբոգում էին իրանց վրայ փորձել և ստուգել, որով նորա դասախօսութիւններն ոչ միայն մտաւոր-կրթութեան նշանակութիւն ունէին, այլ և բարոյական դաստիարակչական, Իւր նոր յորինուածքի ընթերցանութեամբ միայն ունկնդիրների թէ մտքի և թէ սրտի վրայ էր ազդում, Նորա նախկին ուսանողներն ասում են, թէ ով մի անգամ լսել է անառակ որդու առակի գեղարուեստական վերլուծութիւնը, իմաստալից բացատրութիւնը և թէ ինչպէս պէտք է հոգեւոր կեանքի վերածնութեան նկատմամբ գործադրել, շատ ուշ և գուցէ երբէք չմոռանայ այն հոգեկան առանձնայատուկ յուզումը և վերածնուելու ձգտումը, որ գիտէր միայն ներշնչել հ. Եանըշը, իւր ունկնդիրներին իւր վարպետորէն դասախօսութեամբ:

Կազանի համալսարանի ուսուցչապետ Ա. Գ. Ռուսեի հրատարակած հ. Եանըշի դասախօսութիւնների ընթացքը «Православно—христианское учение и нравственность» ամբողջապէս չէ բովանդակում այն ամենը, ինչ որ նա խօսում էր, բայց դորանով ևս կարելի է գաղափար կազմել նորա դասախօսութեան եղանակի և հայեացքների մասին, ձեմարանական վերջին տարիները նա միաժամանակ և խիստ զբաղուած էր եկեղեցու հայրերի, վարդապետների և իմաստասէրների բարոյական վարդապետութեան պատմութեան մշակմամբ: Այդ զբաղումներին նա մասնակից էր անում և ուսանողներին, որոնք աշխատում էին նորա անմիջական հսկողութեամբ և տառաջնորդութեամբ:

1883 թ. ձեմարանի տեսչութիւնից նա հրաւիրում է առաւել մեծ և պատուաւոր պաշտօնի—Նոյնին Կայսերական Մեծութիւնների խոստովանահայր լինելու, ձեմարանը թողնելով հ. Եանըշը չթողեց և աստուածաբանական գիտութեան ծա-

* Բաղդի կամ նախասահմանութեան (ու նախահամարեան) հաւատաւոր վարդապետներին, Այս դպրոցն ուսուցանում էր որ ինչ որ պատահել է սեղեւայում, եւ ինչ որ կատարում է ներկայում, եւ ինչ էլ որ պէտք է կատարուի ապագայում, ի սկզբանէ արդէն սահմանուած է. այս կողմից այս դպրոցի վարդապետները մօտեցնում է նախապահական (fatalisme) վարդապետութեան:

ապրիլին: Դեռ 1874 թ. Ռուսական բարձր հոգևոր իշխանութեան կողմից եկեղեցու պաշտօնական ներկայացուցիչ նշանակուելով հին-կաթոլիկների գործերի Բոննում (1874, 1875) կազմուած ժողովներին, և առանձնապէս հետաքրքրուելով այդ խնդիրներով իւր տեսչութեան օրով ևս, այդ հարցերի պարզարանութեան նկատմամբ ամենաեռանդուն մասնակցութիւն ունեցաւ: 1890 թ. Церк. Вѣст. մէջ մի շարք յօդուածներ հրատարակուեցան «Объ отношеніи старокаатоликовъ къ православію» վերնագրով: 1891 թ. Христ. Чтеніе ամսագրի մէջ հին-կաթոլիկների գլխաւոր պարագլխի վատիկանի դէմ հրատարակած նամակների թարգմանութիւնը տպագրեց. 1896 թ. «Церк. Вѣст. ուղարկեց շատ հետաքրքրական մի գրութիւն հին-կաթոլիկների հարցի վերաբերութեամբ. «Мнѣнія уполномоченныхъ представителей православія и старокаатоличества къ и о рѣш. мѣр. Но-տերіальн. 1 յանձնաժողովի կարծիքն անձամբ էր թարգմանել: Վերջապէս 1897 թ. մասնակցեց հին-կաթոլիկների միջազգային չորրորդ ժողովին՝ ներկայացնելով հին-կաթոլիկների պրովօսուա եկեղեցու հետ միանալու առթիւ Ս. Պետերբուրգի յանձնաժողովի պատասխանները՝ ուղղած Ռոտերդամի յանձնաժողովին:

Համառոտելով նորա գործնէութիւնը կտեսնենք, թէ նա որչափ էական ծառայութիւն է մատուցել ռուս պրովօսուա-եկեղեցու աստուածաբանական գիտութեան մշակութեան՝ թէ իբր ռուսացապետ, թէ իբր տեսուչ և թէ իբր ներկայացուցիչ ռուս աստուածաբանութեան օտար, և յատկապէս հին-կաթոլիկ եկեղեցիների առաջ:

Ներկայումս հ. Եանըշէ ամենամեծ համակրութիւն է վայելում թէ Օգոստափառ ընտանիքի թէ ռուս բարձրաստիճան հոգևորականութեան, աղնուականութեան և գիտութեան ներկայացուցիչների կողմից. Հ. Եանըշէն այժմ տկարութեան պատճառով գնացել է հար. Ռուսաստան՝ Եալթայ, ուստի և 50-ամեկի տօնախմբութիւնը թողնուած է նորա վերադարձին: Ս. Պետերբուրգի ճեմարանի վարչութիւնը և ռուսացապետների խորհուրդը կամենալով իւր առանձին համակրութիւնն արտայայտել, յատուկ պատգամաւորութիւն է ուղարկել Եալթայ, ուղերձով շնորհակտելով նորա օգտակար ծառայութիւնը, ճեմարանի խորհուրդը որոշել է հրատարակել մի առանձին «Ժողովածու» որի մէջ պիտի զետեղուեն յօրեւարի նախկին աշակերտների և այժմ անուանի գիտնականների և ռուսացապետների գիտական յօդուածները, «Ժողովածուի» խմբագրութիւնը յանձն է առել Ս. Պետրբ. հոգևոր ճեմարանի նախնին տնօրէն-օգնական ռուսացապետ Նիկ. Վաս Պօկրովսկի, որ այժմ Պետ. հնագիտական ճեմարանի տեսուչն է:

«Ժողովածուն» պիտի լըյս տեսնէ տարւոյս դեկտեմբ. 30-ին:

— Պետերբուրգի թեմի յանուն Ս. Աստուածնի հոգևորականներ ընկերութիւնը, վերջացրել է իւր սեփական շէնքը և շուտով կհատարէ շէնքի հանդիսաւոր օրհնութիւնը, որեց յետոյ այնտեղ կը վիճակուէ ընկերութեան գլխաւոր տունը, գրադարանը, գրքերի պահեստը, դպրոցը և հոգևոր զրուցագրութիւնների դահլիճ — խորանը: Ամբողջ շէնքը նստել է 100000 լը տուել:

— Շուտով Ս Սինօդում բարձրագոյն հրամանով կազմուած մի մասնաժողով կտեսնէ իւր պարտաւորութիւնները՝ թեմական հոգևորականների կենսաթոշակի նոր ծրագիր կազմելու համար: Մասնաժողովը կազմուած կլինի հոգևոր իշխանութեան, երեսմտից նախարարութեան և պետական հսկող մարմնի ներկայացուցիչներից՝ նախագահութեամբ Պետերբուրգի Սրբ. մխարպօլիտի:

ԿԱԹՈՒԼԻԿ ԵԿԵՂԵՅԻ

— Ագրամում կաթոլիկների համախմբումի ժամանակ Սարահի արքեպիսկ. Շտադլէր (Städler) բաժակ առաջարկեց՝ ցանկանալով որ շուտով Խռուատիան միանայ Բօսնիայի Հերցեգովինայի հետ: Աւստրիական կայսեր անձնական ցանկութեամբ իւր զիւանատան կառավարիչ Հիսլ մի նամակով յայտնեց Շտադլէրին, որ նորա կենաց բաժակի նիւթն ամենևին կապ չունի եկեղեցական խնդիրների հետ: Խնդրելով որ ապագայում քաղաքական խնդիրներ չօղակելուց զգուշանայ, Բացի դորանից Վիենայի պապական դեսպանի (նունցիա) զիւանատան քարտուղարը, Ավերցի, պապական դեսպանի բացակայութեան պատճառով սեպտ. 2/18 ին կտնչուած է կոմս Գօլուխովսկու կողմից արտաքին գործոց նախարարութիւն՝ կայսեր կողմից Շտադլէր արքեպիսկոպոսին եղած յանդիմանութիւնը յայտնելու համար: Կոմսը ցանկութիւն յայտնեց, որ Վատիկանը իւր ազդեցութիւնը գործադրէ արքեպիսկոպոսի վերայ, որ նա չխառնուի քաղաքական գործերի մէջ:

Շտադլէր արքեպիսկոպոսը 57 տարեկան է: 19 տ. է որ նա Սարահի արքեպիսկոպոս է. Բօսնիայի և Հերցեգովինայի թուրք և յոյն աղգաբնակութիւնը խիստ առում է նորան իւր իշխող լիւնելու բնաւորութեան և մեծ խռուատական շարժման ջիւր՝ կուսակից լինելու պատճառով: Այդ շարժման նպատակն է Խռուատիան — Սլաւոնիան կտրել, բաժանել Վենգրիայից և միացնելով Բօսնիայի, Հերցեգովինայի և Գալիցիայի և աւստրիական հար. միւս նահանգների հետ՝ կազմել մեծ

խոռատական թագաւորութիւն: Այս շարժման գըլուխն է անցած Խոռատիայի կաթողիկէ ծերունի եպիսկոպոս Զորումայեր, որի եպիսկոպոսական 50-ամեակը մօտիկ անցեալում (Սեպտ. 8/21) այնքան հանդիսաւոր կերպով տօնուեցաւ, Զորումայերն էլ արժանացել է կայսերական խիստ յանդիմանութեան 1885 թ., երբ Կիւի հազարամեակի առթիւ շնորհաւորական հեռագիր էր ուղղել Պրովսլաւ եկեղեցուն:

Հաադէրի գէպը մեծ խօսակցութեան և լրագրական վիճարանութիւնների դուռն է բացել Վիէննայում: Վիէննայի և Մաջիարների լրագիրները գտնուում են կայսեր քայլը, որով առաջ ջուր անց այն տաք գլուխ մի կարգ ցնդաբանների գըլխին, որոնք ձեռք էին մեկնում Վենգրիայի արքայի սրբազան իրաւունքներին: Չեխական Народная Листа նկատում է, որ 1897 թ. Աւստրիայի և Ռուսիայի մէջ արդէն որոշ համաձայնութիւն է եղել Բալկանեան թերակղզու նկատմամբ: Երկու պետութիւններն ևս պայմանաւորուել են թերակղզու status quo պահպանել, որ վերաբերում է անշուշտ և Բօսնիա—Հերցեգովինային: Հաադէրի ցանկութիւնը բոլորովին հակառակ կլինէր այդ պայմանագրութեան, եթէ ժամանակին հարկաւոր տեղից արքեպիսկոպոսին զգուշացնող ձայնը չլսուէր, և Ռուսաստանը, գուցէ, կարճէր որ Աւստրիան այլ ձգտումներ ունի և Հաադէրը լոկ յարմար գործիք է այդ ցանկութիւնն արտայայտելու համար:

— Սարաճի արքեպիսկոպոս Հաադէրը, վերջերս առանձին ունկնդրութիւն է ունեցել պապի մօտ: Ունկնդրութիւնը ընտանեկան բնաւորութիւն ունէր և պապը խոռատների արքեպիսկոպոսի հետ շատ սիրալիր և բարեացակամ էր: Երբ Հաադէրը իւր բերած ընծան պապին մատոյց, վերջինս նկատեց, որ արժին էլ աղքատ վիճակ ունի: Ունկնդրութիւնը տեւեց մօտ 20 ր. արքեպիսկոպոսը ներկայացրեց Սարաճի թեմից հետը բերած իւր շքախումբը: Պապը սովորեց ներկայութեամբ խօսք բաց արեց վերջին գէպի մասին, որ պատահել էր Հաադէրի հետ և ասաց, որ իրան շատ լաւ յայտնի է Բօսնիայի և Հերցեգովինայի հոգեւորականութեան նեղ դրութիւնը: Վայսերական յանդիմանութիւնից յետոյ՝ Հաադէրի հիւանդանալու նկատմամբ պապն ասաց. «Աստուածային ոգորմութիւնն ու իմ աղօթքները պահեցին ինձ համար իմ Հաադէրին»:

— Պապի և Փրանց—Իօսիֆ կայսեր յարաբերութիւնները լարուած են: Պատճառները շատ պարզ չեն, բայց հետեւներն զգալի են: Վայսըրը հրապարակօրէն նկատողութեան է ենթարկում Սարաճի արքեպիսկոպոս Հաադէրին, իսկ պապը՝ նորան գուրգուրում է և իւր ցաւակցութիւնն է յայտնում Բօսնիայի նկատմամբ:

Վիէննայի արքունիքը շաա խիստ թերահաւատութեամբ է վերաբերում Զորումայեր արքեպիսկոպոսին, իսկ պապը նորան գրկաբաց է ընդունում: Այս օրերս պապը աւստրիական էրցհերցոգուհիներից ոմանց ընդունելու ժամանակ, բացառապէս կերպով իւր դժգոհութիւնը յայտնեց Աւստրո—Ունգարիայում տիրող կարգերի դէմ: Ի լըրումն այս ամենի, գուցէ Վիէննայի վատիկանեան զեսպան կոմս Ռեվերտները յետս կոչուի:

Voss. Zeit. բացատրում է, որ յարձակող կողմն այս անգամ պապն է և ոչ կայսրը: Երբ իւր ամբողջ կեանքում աշխատել է, ամեն հնար գործադրելով, վատիկանի հետ բարի յարաբերութիւններ պահպանել, Զօրի մէջ մենամարտութեան խնդիրը շատ էր յուզում կղերական մամուլին, բայց հազիւ թէ պապը այդ խնդրին նշանակութիւն տար: Ալբանիայում պապը վաղուց է, որ աշխատում է եկեղեցիներ շինուիւ և Փրանց—Իօսիֆն ևս պապի ցանկութիւնների պաշտպան էր սուլթանի առաջ, բայց անօգուտ կերպով: Հաւանական չէ, որ պապի բարկութիւնն այստեղից սկսուած լինի: Հաւանական է միայն մի բացատրութիւն. Աւստրիական ուխտաւորները կարող էին իրենց հայրենիքի դրութիւնն ամենամութ գոյներով նկարագրել, իսկ Ռեվերտներ զեսպանը կարող էր իւր Վիէննա ուղղած պաշտօնական զեկուցումներով և պապական իշխանութեան ներկայացուցների հետ ունեցած խօսակցութիւններով յարաբերութիւնները բոլորին լարել:

— Перк. Вѣст. Հռովմից տեղեկութիւն է ստացել, թէ Լեոն ԺԳ. եռանդով մշակում է իւր նոր շրջաբերականը «anno sancto»-ի այսինքն ներկայ սուրբ տարուայ մասին: «Արարատ»-ի ընթերցողներին Օտար եկեղեցիների բաժնից յայտնի է, որ սուրբ տարի էր հրատարակուած 1899 թ. դեկտ. 25-ից մինչև 1900 թ. դեկտ. 25-ը: Հռովմը յոյս ունէր, որ սուրբ տարուայ ընթացքում բազմաթիւ ուխտաւորներ կթափուին Հռովմ աշխարհի այլ և այլ կողմերից: Վարժիք կայ, թէ այդ շրջաբերականը Լեոն ԺԳ-ի քաղաքական կտակը պէտք է լինի. շրջաբերականի բովանդակութեան մասին մանրամասնութիւններ յայտնի չեն:

Նոյն թերթը մի ուրիշ անսպասելի նորութիւն էլ է յայտնում. որպէս թէ պապը մտադիր է 1901 թ. տիեզերական (բոս հոգմ. եկեղեցու) ժողով գումարել, ժողովի նպատակի, խորհրդածութեան նիւթ լինելիք խնդիրների մասին խորին լուութիւն է պահուում Վատիկանում:

— Ind. Belge հաղորդում է, որ հաւանօրէն շուտով Վատիկանում նոր Կոնկլաւ (ժողով) կկազմուի ապագայ պապի ընտրութեան համար, որովհետեւ այլ ևս գաղտնիք չէ, որ Լեոն ԺԳ-ի ոյժերը բոլորովին սպառուած են: Որքան էլ

աշխատում են լուրեր տարածել զառամեալ պապի քաջառողջութեան մասին, բայց 90-ն անցած ծերունին օրեցօր ընկնում է. Լեոն XIII-ի մահը մեծ ազդեցութիւն կ'ընդունէր կաթոլիկ եկեղ. կեանքի վրայ. Պապական եկեղեցին առաւել մեծ վտանգի մէջ է այժմ. քան ենթադրուում է. երկու հակառակ բանակների՝ ռամկավարականների և հակընթացների մաքառումը կատարւում է նոյն իսկ պապի աչքի առաջ հետզհետեւ աճող զօրութեամբ և Լեոն XIII, չնայելով իւր քաղաքագիտական և դիւանագիտական հմտութեան և հանձարին, չէ կարողացել ոչ հաշտեցնել այդ երկու կուսակցութիւնները և ոչ նոցանից մէկն ու մէկին գերակշիռ ազդեցութիւն տալ. Վատիկանի և Վիերինալի յարաբերութիւնները, մանաւանդ վերջերս մինչ այն աստիճան լարուած են, որ խոսադութիւնը գոնէ պահպանելու համար կարեւոր կլինի ընտրել նոր պապը ոչ—խաղացիներից. Այդպիսի թեկնածուների մէջ է և ամերիկացի ծիրանաւոր Վագանը.

— Իբրեւ պատասխան Վիկտուր Էմմանուէլի ժողովրդին ուղղած հրովարտակի, Պապը դիւանապետ՝ Ռամպոլլո ծերանաւորը Կուրելայե կողմից պապական բոլոր դեսպանատներին և փոխանորդներին մի շրջաբերական է ուղղում. օտար պետութիւններին հաղորդելու այն թուղթը, որ բովանդակում է վատիկանի յայտարարումները պապական իշխանութեան և Պապի դերը իշխանութեան վերաբերութեամբ, այժմ ևս հանդիսաւոր կերպով հաստատելով, որ Հռոմի քահանայապետն առաջնուայ պէս պիտի մաքառէ իւր իշխանութիւնը յաւիշտաւորներին դէմ:

Իտալական անկախ լրագրները յիշեցնում են այս առթիւ վատիկանին, որ սոնցան-գեսցին այն երանելի ժամանակները, երբ վատիկանը սպառնալիքներով կարող էր երկիրը խռովել:

— Պապը մի պաշտօնական բողոքով դանդաղեցնում է Իտալիայում ընդհանրապէս և մասնաւորապէս Հռոմում, բողոքականութեան տարածման դէմ. Վիտտորիա ծերանաւորին գրած նամակում նա մատնացոյց է անում այն վտանգը, որ կարող է առաջ գալ բողոքականութեան անսահման քարոզչութիւնից, ընդգծելով և այն փաստը, որ այսպիսի քարոզչութիւնը կատարւում է կռաւովարութեան իրաւունքով և ինքը՝ Եկեղեցու գլուխը, շատ նեղ կացութեան մէջ է դրուած, ոչ մի միջոց չունենալով դորա առաջն առնելու: Պապը առաջարկում է իւր փոխանորդին կրկնակի եռանդ ունենալ ճշմարիտ հաւատի պահպանութեան համար, իսկ կաթոլիկներին հրաւիրում է միացնել իրենց ոյժերը դիմադրելու այդ քարոզչութեանը:

— Պրուսական լուսաւորութեան նախարար

դր. Էտուդտի Պոլնանի լեհացի մանուկները կրօնի դասաւանդութիւնը գերմաներէն կատարելու մասին եղած կարգադրութեան առթիւ սկսած յուզումները չեն դադարում ժողովրդի մէջ. Լեհագուսները չեն դադարում ժողովրդի մէջ. Լեհական մի լրագրի ասելով Պոլնան քաղաքում օգոստոսի վերջին կազմած լեհական բազմաթիւ խորհուրդը կազմուած էր նախարարի արած կարգադրութեան դէմ բողոքելու համար. ժողովը կազմուած էր քաղաքի երկսեռ հասարակութիւնից և աչքի էր ընկնում իւր անսովոր բազմամարդութեամբ: Լեհացի նշանաւոր գործիչների մի քանի ճառերից յետոյ, ժողովի նախագահը՝ պատգամաւոր Միզերսկի ժողովին առաջարկեց մի վերջնական որոշում, որ ընդունուեցաւ միաձայն. Այդ որոշումն է.

Մենք, սահմանագրական պետութեան մեր իրաւունքները ճանաչող քաղաքացիներս Պոլնան քաղաքի լեհերս հանդիսապէս բողոքում ենք նախարար դր. Էտուդտի արած կարգադրութիւնների դէմ, որ ստորացնում է այստեղի դպրոցներում կրօնի լեհերէն դասաւանդութիւնը: Մեր բողոքի հիմքերն են՝

1) Նախարարի կարգադրութիւնը հակասում է աստուածային և բնական իրաւունքին. Աստուծոց ենք ստացել մենք մեր սեփական ազգային լեզուով խօսելու և աղօթելու իրաւունքը:

2) Նախարարի կարգադրութիւնը հակասում է նորին Մեծութիւն Քրիստիս-Վիլհելմ III արքայի խոստմանը, որը մեզ՝ լեհերիս իւր հովանաւորութեան տակ առնելու ժամանակ հանդիսաւոր կերպով խոստում ատեց մեզ մեր ազգային լեզուով կատարեալ ազատութեամբ օգտուելու նկատմամբ:

3) Նախարարի կարգադրութիւնը վիրաւորում է մեզի դէմ մեր մանուկների, որովհետեւ հաշուի է առած մանկական հասակի անգործութիւնը և պետական դպրոցներ յաճախելու պարտաւորութիւնը:

4) Նախարարի կարգադրութիւնը խլում է մեր մանուկներից կրօնական դաստիարակութեան հնարաւորութիւնը, որովհետեւ օտար, նոցա համար անհասկանալի լեզուով Աստուածային Օրինաց ուսումը անկարող է տալ նոցա հարկաւոր կրօնական հիմունքներ:

5) Նախարարի կարգադրութիւնը աններելի ոտնձգութիւն է կրօնի սրբութեան դէմ, որ Աստուծոյ գործ լինելով ամենեւին չէ կարող ծառայել քաղաքական նպատակների:

Այս բողոքը յանձնուած է Պրուսական սէյմի (ազգ-ժողով) դեսպաններին, որպէս զի նոքա Լանդգրաֆի (երկրի վարչի, ժողով) մէջ կարգան. Բացի այս բողոքից ժողովը մի ուղերձ է ուղարկել արքային կոպտոսին և մի հեռագիր էլ Պապին: Բոլորովին անկախ այս բողոքից, Պոլնանի նահանգի ժողովուրդը միաբ է յղացել Վիկտորիա—Ազգուստա

կայսրուհուն մի խնդիր տալու: «Լեհ Տասարակութիւնը, շատ լաւ է ճանաչում թէ ինչպիսի օրինակելի մայր է կայսրուհին: Մենք ամենքս յարգական հետաքրքրու թեամբ հետեւում ենք: Թէ ինչպէս է հոգում նա իւր զաւակների կրթութեան մասին, ինչպէս անձնապէս ինքն է առաջնորդում նոցա: Ինչպէս առանձնապէս առաջին տեղն է տալիս կրօնական կրթութեան, ինչպէս խօսքով և օրինակով իւր դաւանութեան հիմքերը իւր մանուկների սրտի մէջ է ամփոփում: Անշուշտ մեծայարգ մայրը իւր զաւակներին աղօթքներ ու դաւանութեան հիմքերը չէ աւանդում որ և է օտար լեզուով: այլ նոցա բնական, զաւակներին հասկանալի միակ լեզուով»:

Նախարարի և լեհացիների ժողովը գերմանական մամուլի մէջ մեծ խուզում է ձգել: Ազատամիտ հրատարակութիւնները ժողովը դատապարտում է: Սօցիալիստները ենթադրում են, որ նախարարն արած կարգադրութեան հետեանքն այն կլինի, որ լեհ երիտասարդութիւնը զուրկ մնալով կրօնի դաստառութիւնից, առաւել սիրով կհետեւի սօցիալիստների գաղափարներին: Vorwärts (գերման սօցիալ դրմօկրատների բերանը) Շտուգտին շնորհակալութիւն է յայտնում, որ նա իրենց գործն աւելի հեշտացրեց՝ լայն գոնքն բանալով իւրեանց համար լեհ բանուորներին իրենց կողմը ձգելու համար: Ազգային-կաթոլիկների Märkische Volkszeit. նախարարի կարգադրութեան նկատմամբ այն եղրակացութեան է գալիս, որ դորանով լեհ երիտասարդութեան և ընտանեկան շրջանում գերմաններէն բռնի տարածելու փոխարէն, բոլորովին հակառակ հետեանքների պէտք է հասնեն: «Լեհացիների Պօզնանի ժողովի մէջ որոշուած է, ասում է նա, որ մանուկներին հիմնաւորապէս գերմաններէն սովորեցնելու առթիւ ընտանիքներում խօսակցական լեզուն գերմաններէն դարձնելու սովորութիւնը՝ այժմ, հակալիգական կարգադրութիւնից յետոյ, մանուկներն այլ ևս ընտանիքում ոչ մի գերմաններէն բառ չպիտի լսեն: Միթէ նախարարն ու իւր օգնական խորհրդական Կիւզլերը գոհ են այսպիսի անակնկալ հետեանքներով: Մենք չենք զարմանայ, հեգնօրէն նկատում է Märk. volksz.—որ լեհերը մօտիկ օրերս երախտագիտական ուղերձ մատուցանեն նախարարին, որ նորա կարգադրութիւնը օգնում է լեհերին պահպանել իրենց ազգային լեզուն»:

Հիմ. ԿԱԹՈՒԼԻԿ ԵԿԵՂԵՑԻ

— Սկստ. 9-ին (ն. տ.) Վիեննայում տեղի ունեցաւ հին կաթոլիկների Աւստրիական եկեղեցու 20-րդ ժողովը (սինօդ): Ժողովը հրաւիրուած էր եպիսկոպոս Ա. Չելսի կողմից, որ փոխ-թեմակալ է թեմակալի իրաւունքներով: Ժողովին մասնակցելու

համար ժողովուած էին 6 ժողովական խորհրդատու անդամ, 10 քահանայ և 44 աշխարհական պատգամաւոր հին-կաթոլիկ համայնքներից: Նախագահող սրբ. Չելս տեղեկութիւն յայտնեց հին-կաթոլիկութեան ներկայ վիճակի մասին և ուշադրութիւն դարձրեց վերջին ժողովից յետոյ պատահած նշանաւոր անցքերի վերայ: Երեւեցաւ որ հին-կաթոլիկութեան շարժումը, թէև դանդաղ, լայց հետզհետէ տարածւում է Աւստրիայում, մանաւանդ գերմանական խաւերում: Այս հանգամանքը, բացատրւում է նորանով, որ Աւստրիայում միայն գերմանացիք են, որ կարողացել են բուն ազգային հիմքերի վերայ եկեղեցական կազմակերպութիւն ստանալ: Հին-կաթոլիկութեան յարող սլաւոնները, մեծ մասով չեն խորը մտնում են արդէն կազմակերպուած շրջանի մէջ, որը սոցա ոչ մի ազգայնական իրաւունք չէ տալիս: Առանձին, բուն չեխական ազգային հին-կաթոլիկական՝ եկեղեցի ունենալու փորձերը միշտ հանդիպում էին Աւստրիական իշխանութեան կողմից ամենամեծ դժուարութիւնների, որովհետև այդ կազմութեանը օրինական կերպարանք չէին կամենում տալ, իսկ միւս կողմից արդէն գոյութիւն ունեցող աւստրիական գերմանական հին-կաթոլիկները ձեռնառու չէին լինում նոցա: այնպէս որ մինչև այժմ ոչ մի չեխական հին-կաթոլիկ համայնք կամ ծուխ չկայ:

Այժմ իրերի դրութիւնն աւելի լաւ է. և վերջին 20 րդ ժողովը շատ աւելի նպաստաւոր է սլաւոնների համար, որոնք ձգտում են ազատուել Հռոմի և Պապի խնամատարութիւնից: Ժողովը վճռել է թոյլ տալ այսուհետև կազմակերպել առանձին չեխական հին-կաթոլիկ համայնքներ և եկեղեցիներ, նոցա հաւասարազօր իրաւատէր ճանաչելով գոյութիւն ունեցող հին-կաթոլիկ միւս համայնքների հետ: միայն այն պայմանով, որ այդ եկեղեցու գերմանական ազգային բնաւորութիւնը չխախտուի: Խառը համայնքների լեզուն պէտք է գերմանականը լինի. նոյնպիսի գերակշիռ տեղ է բռնում և գերմ. լեզուն նաև ապագայ ժողովների մէջ՝ իբր պաշտօնական լեզու: Չեխական արարողութիւնները և լեզուն թոյլատրելի է միայն զուտ չեխ համայնքներում: Կենտրոնական եկեղեցական վարչութեան հետ ունենալիք յարաբերութեան լեզուն՝ դարձեալ գերմաններէն է: Եթէ չեխ հին-կաթոլիկների թիւը հասնէ ապագայում աւստրիական բոլոր հին-կաթոլիկների 1/5-ին, այդ գէպընդամաք ժողով է հրաւիրւում, որի իրաւունքին է թողնւում վճռել չեխական հին-կաթոլիկների համայնքներին առանձին ազգային եկեղեցի և թեմ կազմելու խնդիրը: Առաջին չեխ հին-կաթոլիկ համայնքը շուտով կկազմուի Պրագայում, որի հովիւը կլինի դր. Քրանց Իշկա:

Թէ որչափ մեծ յաջողութիւն ունի հին-կաթոլիկների շարժումը Աւստրիայում, չնայելով այն բոլոր դժուարութիւններին, որ նոցա առաջն է դնում կառավարութիւնը և եկեղեցական վարչութիւնը՝ սկսած Հռոմից, երևում է այն հանգամանքից, որ 1882 թ., երբ նա կազմակերպուեցաւ, մինչև այժմ հին կաթոլիկների թիւը 6113 հոգուց հասել է 16885 հոգու:

ԲՈՂՈՒՄԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻ

Սեպտ. 10—12-ին Վիւրտեմբերգի մայրաքաղաք Շտուտգարտում մի մեծ ժողով է գումարուել բեկտոր Դիտրիխ և մի քանի պատուիրների ղեկավարութեամբ: Ժողովի նպատակն է եղել ժողովրդի մէջ վառ պահել կրօնական սէրն դէպի Աստուած և դէպի ընկերն, ուրիշ խօսքով՝ զօրացնել ունկնդիրների մէջ զործնական քրիստոնէութիւնն ու եղբայրաշխարհակը: Յերեկոյայ ժողովներին՝ Evang. luth. Kirchenzeit.-ի ասելով՝ ներկայ են եղել 800, իսկ երեկոյեան 1300 հոգի: Առաւօտները հասարակաց աղօթքի ժամեր էին նշանակուած: Սեպտ. 11-ին պատուիր Հէյմը խօսել է «Մեր սէրը դէպի Աստուած և դէպի Քրիստոս» վերնագրով, նոյն օրը ճաշին Քրիստոնէութեանց եկած պատուիր Վէլտերը՝ եղբայրական սիրոյ մասին. հետեւեալ օրը բեկտոր Դիտրիխը խօսել է ընդհանուր սիրոյ մասին. իսկ ճաշից յետոյ՝ պատուիր Հրենկը խօսել է առ Եփեսացիս թղթի Դ. գլխի վերայ: Ժողովի ամբողջութիւնը իւր սրտագին հաւատարմութիւնն էր յայտնում դէպի Վիւրտեմբերգեան պաշտօնական եկեղեցին. ժողովից յետոյ Հոսպիտալիէրիսէ կոչուած եկեղեցում Ս. Հաղորդութեան խորհուրդը կատարուեցաւ 800 հոգուց՝ բաղկացած ժողովականների համար:

— Երուսաղէմում մեծ հանդիսով և բազմաթիւ ուխտաւորների ներկայութեամբ կատարուել է Ս. Աղոյսի անուան նուիրուած եկեղեցու հիմնարկէքը: Վիլհելմ կայսրը հեռագրով շնորհաւորել է այդ ձեռնարկութիւնը:

— Սեպտ. 6—13-ին գումարուեցաւ Լիվանդիայի նահանգական ժողովը, նախագահութեամբ Գեներալ սուպերինտենդենտ Հոլլմանի, որ ի միջի այլոց զբաղուեցաւ հետեւեալ հարցով: Մի քանի տարուց ի վեր, ստիպողաբար փակուած է ազնուականների հաշուով պահուող ուսուցչական դպրոցը: Այդ դպրոցումն էին կրթւում գիւղական համայնական դպրոցների ուսուցիչները, որ գերմանական սովորութեան համեմատ՝ եկեղեցու մէջ դպրապետի և օրգանիստի (երգեցողութեան ժամանակ նուագող) պաշտօն են կատարում: Դպրոցի փակուելով այժմ եկեղեցու վերոյիշեալ անհրաժեշտ պաշտօնեաների մեծ պակասութիւն է զգացուում: Այս կարիքի առաջն առնելու համար ժողովի գործին տեղեակ

անդամներից մի քանիսը մի ծրագիր էին ներկայացրել Իւրիեմում (Դորպատ) երաժշտական դըպրոց բանալու համար: Ժողովը գործի քննութիւնը յանձնեց մի մասնակցի, որ խնդիրը լաւ ուսումնասիրելուց յետոյ՝ միւս տարուայ ընդհանուր ժողովի քննութեան առաջարկեց և ժողովի վճիռը ներկայացնեն հարկաւոր իշխանութեան այդպիսի արտօնութիւն ձեռք բերելու համար, Խմբապետների և օրգանիստների այս պակասութիւնը յիշեցնում է մեր գիւղական եկեղեցիների մի մեծ կարիքը՝ փոխասացների և օրգանիստների պակասութիւնը գիտելու, որ շատ զգալի է դարձել եկեղեցական-ծխական դպրոցների փակուելուց յետոյ:

ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹԻՒՆԸ ՃԱՓՈՆԵԱՅՈՒՄ

Տարւոյս Սեպտեմբերի 2-ին Ճափոնիայի Ռուսաց հոգեւոր առաքելութեան գլուխ սրբազան Նիկողայոսը տօնել է իւր գործնէութեան 40 ամեակը այդ հեռավոր երկրում: Ներկայ են եղել նաև գործնէութեան շնորհիւ օրթօգործութիւն ընդունած 25,000 Ճափոնացի հաւատացեալները:

Սրբազան Նիկողայոսի գործունէութեան արդիւնքն այն է եղել, որ այժմ Ճափոնիայում կայ 230 քրիստոնէայ համայնք 25,300 հաւատացեալներով և 34 սրբազնագործ պաշտօնեաներով, որոնցից միայն 3 հոգի են ռուս. վերջին 1899 թուին մկրտուել են 989 Ճափոնացի, նորա օրով հիմնուած են հոգեւոր դպրանոցը, կանանց և Տօկիոյի դպրոցները, կանանց ձեռագործի դպրոցը Խալո-դատէյում, որ ունի նաև նկարչական արհեստանոց: Չպարբերական հրատարակութիւններ, որոնցից մէկը՝ «Սէյկէօ սիմպո» (Պրովօսլաւ համբաւաւքեր) հրատարակուած է հոգեւոր դպրանոցի ղեկավարութեամբ, իսկ միւսը՝ «Ուրենիսիկի» (համեստութիւն) կանանց դպրոցի ղեկավարութեամբ:

Սրբազան Նիկողայոսին աշակերտել են եկեղեցական երգեցողութեան 16 ուսուցիչ և 152 քարոզիչ: Սորա օրով Ճափոնական կայսրը քրիստոնէական դաւանութիւններն օրէնքի առաջ հաւասար է հռչակում Ճափոնական «Սինտօ»-ին և «Բուդդայականութեան»: Միևնորեք եպիսկոպոսը շատ եկեղեցական և խրատական-բարոյական գրքեր թարգմանել է իւր օգնականներին աջակցութեամբ ճափոնեաներէն:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ

Հոգեւոր Տիրոջ հրամանով՝ կիւրակի օրը՝ նոյնմ. 6-ին Դերպատիւ Տ Սուրբիսա Արքեպիսկոպոսը, որ երևանից Մայր Աթոռ էր

եկած պաշտօնական գործով պատարագի ժամանակ բեմից յայտնեց մեր Օգոստոսիտա Այսսեր Հիւանդութիւնը և ազդարարեց ամենքին՝ միաբանութեան և ժողովրդին «Տէր ողորմեայի» ժամանակ աղօթել ն. Այսսերական Մեծութեան առողջութեան և թանգազին կենաց համար:

— Արժ. Եղիշէ վարդ. Մուրադեանց՝ Կարսի վիճակի յաջորդը՝ պաշտօնական գործով հոկտ. 20-ին կանչուած էր Եջմիածին: Արժ. Հայրը իւր գործը վերջացնելուց յետոյ կրկին վերադարձաւ իւր պաշտօնատեղին:

— Ս. Հայրապետի սրբատառ կոնդակով Արժ. Տ. Գարեգին վարդ. Սաթուղեան նշանակուած է վանական տնտեսութիւնների վերահսկող:

— Շնորհունակ Գրիգոր և Հմայեակ սարկաւազները Հոգեւոր Տիրոջ հրամանով Տիխին գնացին՝ տուալինը բժշկուելու, իսկ երկրորդը տպարանական ժողովի ապագիկները հաւաքելու համար: Շնորհունակ սարկաւազը անցեալ տարի ևս Շիրակի գաւառն էր գնացել նոյն նպատակով և յաջողութեամբ կատարել իւր վրայ դրուած պարտաւորութիւնները:

— Հոգեւոր Տիրոջ սրբատառ կոնդակով Տըպարանական ժողովի նախագահ է նշանակուած Տ. Եղնիկ վարդապետ Գեանջեցեան, իսկ նորան օգնական Շնորհունակ Հմայեակ, Նիկողայոս և Խաչատուր սարկաւազները:

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ «ԱՐԱՐԱՏ»-Ի.

«Տարադ»-ի № 43-ում մի յօդուած է տպուած «Մամուլ և դրականութիւն» վերնադրով: Պ. յօդուածագիրը ի միջի այլոց խօսում է և «Արարատ»-ի Ը. և Թ. համարի մասին: Նորա ուշադրութիւնը գրաւել է է յատկապէս թէ և ոչ դրական կողմից «Գիտութիւն և Եկեղեցի» վերնադրով առաջնորդողը: Մեր ընթերցողները կ'ընեն, թէ ի՞նչ էր այդ յօդուածի իմաստը: Գիտութիւնը մեր

եկեղեցու վերակենդանութեան անհրաժեշտ պայմաններից մէկն էր համարում այդ յօդուածի հեղինակը և լուսաբանում էր յատկապէս պատմական տատուածաբանութեան նշանակութիւնը եկեղեցու գիտակցական և հետեւողական յառաջադիմութեան համար: Մեր եկեղեցու համար սրտացաւ և լուրջ մարդիկ պէտք է ուրախութեամբ ընդունէին այդ զաղափարը, ինչպէս որ նամակով էլ համակրութեան արտայայտութիւն ենք ստացել Թիֆլիսից: Եթէ «Տարադի»-ի խմբագրութիւնը այս խօսքը խմբագրական «քաղաքականութիւն» համարէ, որը տարաբաղդաբար շատ սովորական է դարձած մեր լրագիրների համար, թող մի բաց նամակով իւր ցանկութիւնը յայտնէ և մենք պատրաստ ենք նորա կասկածը փարատելու:

Բայց «Տարադի»-ի պ. քննադատը մեր յօդուածի իմաստը, տկար կարողութեան թէ գիտաւորեալ նպատակով, չգիտենք, միայն այնքան է ըմբռնել, թէ աստուածաբան վարդապետները «կարծում են թէ մեր ժողովրդի մէջ նկատուող հակակրօնական շարժման պատճառը ինտելիգենցիան է» (որի արժանաւոր մի անդամն էլ ի հարկէ պ. յօդուածագիրն է): Այն ինչ հէնց այդ հատուածի սկզբում յիշուած է, թէ ժողովրդի եկեղեցուց ստեղծուած պայմանները «Մ. յ. տխուր երեւոյթը բազմութիւն պատճառների հրեանք է» ...) և դոցանից մէկն է ժողովրդի և եկեղեցականութեան որոշ դասի միջ եկեղեցու անցեալի մասին եղած գիտակցութեան պակասութիւնը: Այս խօսքերով չենք գրել, բայց իմաստն այս էր: Պ. քննադատը մեր յօդուածի իսկական նպատակը թողել և միայն լուսաբանութեան համար դրուած մի կէտն է բռնել, այն էլ ինչպէս տեսանք, բոլորովին խեղաթիւրած:

Բայց այս բաւական չէ. «ինտելիգենցիան» յատուկ սովորութեամբ մի հայհոյանք էլ վերան է աւելացրել, մեզ «պարծենկոտներ» անուանելով: Պ. քննադատը իւր նկատողութիւնը «Արարատ»-ի մասին հետեւեալ խօսքերով է վերջացնում. «Քիչ թէ շատ հետաքրքրութիւն ներկայացնում են միայն Պ. Գ. «Երկրագործական անհրաժեշտ գիտելիքները» և

մի քանի բաներ «Այլապէս»-ից: «Բայց որոշեալ էր ինչպէս լինէր «Արարատ»-ի անապատում»:

Վերջին խօսքերն արդէն, որ մենք ընդ-դռնում ենք, բոլորովին պարզում են «Տարազ»-ի յօդուածագրի ընդունակութիւնն ու անձնա-ւորութիւնը: «Արարատ»-ի վերոյիշեալ հա-մարի մէջ բացի «Գիտութիւն և եկեղեցի» յօդուածից, զետեղուած են և հետեւեալները. ա) Մայր Աթոռի լուրերն ու Արժ. Տ. Խաչիկ վարդապետի պեղումների նկարագրութիւնը՝ սեպագիր մեծ արձանագրութեան, նախնեաց ճարտարապետութեան մնացորդների և «Եփեսոս» Բնակչի պատկերներով: բ) «Օտար եկեղեցիներ»-ի բաժինը, ուր նկարագրուած է եւրոպական եկեղեցիների հոգեւոր քաղաքակրթական շար-ժումները, հաստատութիւնները իրենց լաւ ու վատ կողմերով: գ) Շնորհ. Նիկողայոս սար-կաւազի «Գիւղական հոգեւորականութեան հո-ղային հարկի խնդիրը» յօդուածը, որ ներ-կայ կենսական հարցերից մէկին՝ քահանայու-թեան նիւթական բարեկարգութեան է վե-րաբերում: դ) «Երկրագործական անհրաժեշտ գիտելիքներ»-ը, որ պ. յօդուածագիրն էլ է բացառապէս հաւանել: ե) Շիրակի կեանքից մի գողարիկ պատկեր՝ Ն. Մովսիսեանի: զ) Պ. Աճառեանի Ղարաբաղի բարբառի դիտնական ուսումնասիրութիւնը: ե) Պ. Մանուկ Աբեղ-եանի լուրջ ուսումնասիրութիւնը, որ հա-ւանութիւն է ստացել մեր շատ բանասէրնե-րի կողմից և այդ հաւանութիւնը ընդհանրու-թեան մատչելի կ'դառնայ, երբ շուտով առան-ձին զբոյժ հրատարակուի և մատենախօսական քննադատութիւններ գրուին այդ մասին: ը) «Սկաւառին» վերնագրով յօդուածը, որ բժշկական ընկերութեան ժողովրդական մի հրատարակութեան թարգմանութիւնն է, ժո-ղովրդին այդ ցաւի դէմ հրահանգներ տալու նպատակով: թ) Մանրաւորք: ժ) Յաւելուած՝ Հ. Յուսիկ վարդապետի մի ընդարձակ յօ-դուածը, որ մեր նոր պատմութեան ուսում-նասիրութեան համար կարեւոր նիւթեր է մա-տակարարում:

Մենք գիտամօր կրկնեցինք «Արարատ»-ի յօդուածների բովանդակութիւնը, որպէս զի պարզ լինի մեր ասելիքը: Այսքան կարեւոր և հետաքրքրական բովանդակութիւն ունեցող

համարը «Տարազի» յօդուածագրի համար մի անապատ է, որոնց մէջ իրեն օգտիններ մի-այն «Երկրագործական անհրաժեշտ գիտելիք-ներն» ու «Մանրաւորքն» է նկատել: «Արարա-տ»-ը չէ անապատը, այլ... եղբակացութիւնը թողնում ենք ընթերցողին: Ի՞նչ ասենք այն անձին, որին այդքան բաղմնակողմանի և լուրջ յօդուածներից միմիայն «Մանրաւորք»-ի նման յօդուածներն են հրապարակւում երկացել: Պ. յօդուածագիրը պէտք է կամ ազէտ լինէր կամ անբարեխիղճ. հաւանական ենք համարում վերջինը, նա էլ «Մշակ»-ի «Մա-մուլի Տեսութեան» հեղինակին է հետեւել, որ ընդհանուր խօսքերով և որոշ սխառմով ձրգ-տում է անուանարկել և վայր ձգել «Եփեսոս»-նի աստուածաբաններ»-ի վարկը: Շնորհաւո-րում ենք «Տարազ»-ի աշխատակցի այն նոր քայլը: Թողէք պարոններ, Ձեր կանխակալ կարծիքները, կամու մի կուրացէք և փոքր ինչ բարեխիղճ եղէք:

«Տարազ»-ի պ. խմբագրի անապատ հայե-ցողութեանն ենք թողնում դատելու, թէ «Արարատ»-ի յիշեալ համարի յօդուածնե-րը սիրով չէ՞ր տպագրել իւր թերթում: Մենք այդպիսի դիտաւարեալ նկատողութիւն-ների պատասխանելու սովոր չենք, թէ և «Մշակ»-ի մէջ համարեա ամեն համարում «աստուածաբաններն» հասցեով անարդար ակնարկներ կան, մենք մտածում էինք, որ ամենքին յայտնի է, թէ «Մշակ»-ի արհեստն է այդ, բայց ցաւում ենք, որ «Տարազ»-ի խմբա-գիրն էլ թոյլ է տուել իւր աշխատակցին ճիշդ նոյն ճանապարհով ընթանալու: Ոչ դի վերաւորել չենք կամենում, բայց չէինք ցան-կալ, որ ուրիշներին անարդար դատաստանի ենթարկելն ու անուանարկելը «Տարազում» սովորութիւն դառնար:

* *

«Բաղմուլէս»-ի խոստացած պատկերազարդ տետրակը՝ որբերի օգտին՝ հրատարակուած է արդէն: Մենք հարկ չենք համարում քննադատել մի դործ, որ այդ նպատակով մեր խմբագրութեան չէ ուղարկուած: Բայց լուել չենք կարող մի նկատողութեան համար, որ Հ. Երեմեանն արել է Պատառ մը հաց հաց որ-բին» վերնագրով առաջնորդող յօդուածի մէջ:

Մենք այդ նկատողութիւնը առանց ուշադրութեան կ'ընդունենք, եթէ կապ չունենար մի ուրիշ ընդարձակ յօդուածի հետ, որ նոյն Հ. Երեմեանը հրատարակել է «Արօնք և Ազգութիւն» վերնագրով «Բազմավէպ»-ի Յունիսի տետրակում:

Նախ պարզենք խնդրի էութիւնը:

«Բազմավէպ»-ի խմբագրութիւնը՝ Օգնութիւն Հայ որբիկներին՝ վերնագրով մի յայտարարութիւն էր ուղարկել մեզ, այդ մասին «Արարատ»-ի Մարտի տետրակում տեղեկութիւն տալուց յետոյ՝ հետեւեալ սողերն էինք աւելացրել. «Գործն ինքնըստինքեան համակրելի է և արժանի խրախուսանաց, եթէ Հայ կաթողիկոս որբերի խնամատարութեան համար գործադրուի»: Այս նկատողութիւնը Հ. Երեմեանը յիշել էր իւր «Արօնք և Ազգութիւն» յօդուածի մէջ և մի հարցով վերջացրել. «Այս գրութեան նպատակն ի՞նչ է»: Պարտաւոր ենք այդ հարցի պատասխանը տալ: Առանց դորան էլ Հ. Երեմեանի յօդուածը վերաբերում էր մի խնդրի, որ վաղուց յեղյեղում է լրագրութեան մէջ և կապ ունի մեր նկատողութեան իմաստի հետ: Հ. Երեմեանին պատասխանում ենք փոքր ինչ ընդարձակ կերպով, որպէս զի մեր միտքը բոլորովին պարզ լինի, թէ մեր ընթերցողների և թէ՛ Մխիթարեան Հայրերի համար:

Մեր ընթերցողներին յայտնի է, թէ ինչ հայեացք ունինք որբերի խնամատարութեան վերայ: Փանիցս առիթ ենք ունեցել գրելու այդ մասին, որքանոցը և բարեգործական հաստատութիւնները եկեղեցական կեանքի էական յատկանիշներից մէկն ենք համարում*: Նոյն համակրութիւնը մենք յայտնել ենք և Վենետիկի Մխիթարեանների ձեռնարկութեան համար, եթէ նոքա միայն Հայ կաթողիկոս որբերի խնամատարութեան համար՝ գործադրեն իրենց հաւաքած նպաստները: Անշուշտ Հ. Երեմեանի նկատողութեան ստիճանը մեր բերած վերոյիշեալ սողերն են եղել, բայց այդ վերաւորանքը համարում ենք անտեղի

և անարդար: Ոչ իրենք Մխիթարեանները, և ոչ մենք սպասել կարող էինք, թէ նոքա այնպիսի խոշոր գումարներ պիտի ստանան, որ Բալլի հայ կաթողիկոս որբերին խնամելուց յետոյ՝ բաժին ունենան նաև Հայաստանեայց եկեղեցու որբերի համար: Այդ պատճառով էլ աւելի նպաստակցարժայ և ուղիւ էինք համարում, որ Մխիթարեանները միմիայն կաթողիկոս որբերի խնամատարութեան համար հոգան: Եթէ այս ձևով դնեն խնդիրը և մենք մեր տկար կարողութեան չափ չօգնենք, արժանի ենք դատապարտութեան: Հայ կաթողիկոս որբերը նոյնպէս արժանի են մեր գթութեան, ինչպէս և Հայաստանեայց եկեղեցու որբերը: Երկուսն էլ մեր ազգակիցներն են և իբրև որբ արժանի մեր գթութեան: Բայց կաթողիկոս Հայ որբը պէտք է Մխիթարեան հայրերից ստանայ իւր կրթութիւնն ու խնամատարութիւնը, Հայաստանեայց եկեղեցու որբը Ազգային Պատրիարքարանի հսկողութեան տակ հաստատուած որբանոցներում: Ինչու: Որովհետև Մխիթարեան Հայրերը չեն կարող ուրանալ, որ անկարող են Հայաստանեայց եկեղեցու որբին կրօնական դաստիարակութիւն ներշնչելիս բոլորովին մոռանալ իրենց կաթողիկոսական հայեացքները, ինչպէս որ մենք էլ անկարող ենք Հայ կաթողիկոս որբին դաստիարակելիս մոռանալ մեր ազգային եկեղեցու աւանդութիւնները և մեր հայեացքները: Ուրիշ բան էր, եթէ ոչ մի հոգացողութիւն չլինէր մեր եկեղեցու կողմից և հարկաւոր լինէր թշուառի կեանքն ազատել մահուան ձեռքից, այն ժամանակ ի հարկէ կրօնական խորութեան մասին խօսք լինել չէր կարող: Այս մի այնպիսի պարզ խնդիր է, որ կարծեմ ոչ ոք աւարկելու բան չպէտք է ունենայ:

Բայց չէ, մեր արդար ցանկութիւնը նոցա համար մինչև իսկ վերաւորական է երևւոյցել, որովհետև մենք երկդիմի քաղաքակաւնութիւնից խուսափելով խուսափել ենք, ուստի և Հ. Երեմեանը չբաւականանալով Բազմավէպի մէջ՝ Արօնք և Ազգութիւն յօդուածի մէջ նկատողութիւն անելուց, կրկնել է և «Որբունի» պատկերազարդ հրատարակութեան մէջ: «Որբունի» տետրակի առաջնորդողի վերջին բառերը զբուած են հայ որբ-

* Տես մեր պատմական տետրիւնը «Եկեղեցին և աղագների խնամատարութեան գործը». Արարատ. 1897. Մայիս, Յունիս, Յուլիս, և 1898 թ. Յունիս, Յուլիս և Օգոստոս, իսկ «Օտար եկեղեցիներին» բաժնում շատ յաճախ:

բուլի բերանից. «Բազմավիշ»-ը լսել է որբուկի պատառ մը հայ» կոչը, և ամբողջ հայ լրբադրութիւնը հետեւելով «Բազմավիշ»-ին արձագանգ է տուել նոյն կոչին, «բայց միայն Արարատ ձայնս խոստում դուրս հանեց», զբրում է Հ. Երեմեան: Մեր արդար ցանկութեան պատասխանն է այս: Բայց որպէս զի խնդիրը աւելի պարզեց պէտք է Հ. Երեմեանի «Արօնք և ազդուծիւն» յօդուածի խմատն էլ մէջ բերենք:

Հ. Երեմեան կամենում է այն միտքը յայտնել թէ կրօնների տարբերութիւնը արգելք չպէտք է լինին Հայերիս մի ազգութիւն զգալու: Շատ լաւ, մենք էլ համալրում ենք այս միտքը. հակառակ ենք միանգամայն կրօնական երկպառակութիւնների և տառապանքների, կրօնը սէր է քարոզում և ոչ տառապանքութիւն:

Բայց ահա նոյն յօդուածակիրը ի՞նչ է ասում իւր վերջաբանում: Վերջին դէպքերի պատճառով շատ հայեր բողոքականութիւն ընդունեցին և ամենքը լռեցին (մի՞թէ), իսկ «փոքր մաս մի առժամանակեայ կաթոլիկիոյ դաւանանքը կրնդունի, և ահա վայնասունը ամէն կողմէն կը զօրանայ»: Բողոքականները արհամարհում են մեր Ս. Թարգմանիչներին, իսկ կաթոլիկ քահանան «զանոնք ամէնը» սուրբ սեղանին վրայ կը բազմեցնէ, իր նուիրողորձեալ սուրբերն կրնդունի, և անոնց բարեխօսութիւնը կը հայցէ իր հօտին վրայ. կաթոլիկէ քահանային դաւանանքը որ ամենափոքր տարբերութիւն մը ունի լուսաւորչականներէն, բայց դարձեալ մոլեռանդութիւնը կը մղէ գոչելու «ի խաչ հան զդա» — եղէք բողոքական՝ բայց ոչ կաթոլիկ:

Վերջին տողերը շատ բնորոշ են Մխիթարեան Հայերի համար: Բողոքովին սխալ է ի հարկէ պնդելը, թէ Հայաստանեայց եկեղեցու հարադասներից որ և է մէկը հաւանութիւն սոյ իւր հաւատակիցներին բողոքականութիւն ընդունելու: Բայց միւս կողմից Հ. Երեմեանը կամենում է, որ մենք անտարբեր լինինք Հայաստանեայց եկեղեցու դաւանների կաթոլիկութիւն ընդունելու վերաբերմամբ, որովհետեւ հայ կաթոլիկը ընդունում է Ղևոնդեանց սրբութիւնը կամ չնչին

է համարում. Հայոց և կաթոլիկ եկեղեցու մէջ եղած տարբերութիւնները: Շատ բնորոշ ենք համարում այս զիծը Մխիթարեանների համար, որովհետեւ նոքա դաւանաբանական մի հայեացք են տեղծել Չամչեանից սկսած, որ Հայոց եկեղեցու նշանաւորագոյն հայրապետներն ու սրբերը ճիշդ կաթոլիկ են եղել, — ուրեմն ոչ թէ իրենք են անջատուել Հայոց եկեղեցուց, այլ մենք ենք անհաւատարիմ՝ զանուէլ մեր նախնեաց աւանդութիւններին: Առասուրիչ, Ս. Սահակ Պարթև, Սանեցի, Շնորհալի կաթոլիկներ են եղել:

Այս պատմական սխալը, որ կարող էր մինչև իսկ լաւագոյն միառմեններից ծագած լինել, Մխիթարեանները դարձրել են իրենց համար դաւանաբանական ճիշտութիւն և ոչ մի առիթ չեն փախցնում իրենց հրատարակած ուսումնասիրութիւնների մէջ պատշաճ անդն արտայայտել: Սրինակ Հ. Ղևոնդ Ալիշանը, որ ընդհանուր հայութեան համակրանքն է վայելում իրսւամբ, իւր գիտական և բանաստեղծական աշխատութիւնների համար, նոյն իսկ Մխիթարեանների միակ փառք ծերունի հ. Ալիշանը, զերծ չէ պատմական և դաւանաբանական այս սխալ ուղղութիւնից: Դեռ երէկ էր, որ նոյն Մխիթարեանների յայտնի անգամներից մէկը հ. Սարգսեան Սանեցու ժամանակակից և գործակից Խոսրովիկ Թարգմանչին կաթոլիկ ուղղութեան հետևող էր հրատարակում, այն ինչ նորա գրութիւնները բողոքովին հակառակն են ցոյց տալիս: Մեր եկեղեցին պապի գերիշխանութիւնը չէ ճանաչել և այժմ էլ ցանկութիւն չունինք այդ գերիշխանութիւնն ու դորա հետ կապուած անսխալականութիւնը ճանաչելու: Կարծեմ իրաւունք ունինք Մխիթարեան հայրերից տարբեր համոզմունք ունենալու այս խնդրում:

Այս հանգամանքներն ի նկատի ունենալով՝ արդար էր միանգամայն մեր ցանկութիւնը — թէ և կաթոլիկ, բայց մեր ազգակից Հայերը, պէտք է միայն կաթոլիկ որբերին խնամեն և դաստիարակեն: Հայաստանեայց եկեղեցու որբին իրենց խնամքի տակ առնելով՝ նոքա մինչև այժմ ցոյց տուած և քարոզած համոզմունքները չպէտք է ծածկեն, այլ պէտք է այնպէս քարոզեն, ինչպէս իրենք են համոզուած:

Ապա ուրեմն արդարութիւնն այն է, որ Մխիթարեանները նուէրներ հաւաքեն կաթողիկոս մեր արիւնսակից որբերի համար, իսկ Հայաստանից եկեղեցու որբերին թողնեն Պատրիարքարանի հսկողութեան տակ հաստատուած որբանոցներին: Գթութիւնը ազգութեան և կրօնքի մէջ խարուծիւն չպէտք է զնէ, կրրկնում ենք, բայց երբ անհրաժեշտացէ՞ր կարելի «սփար» է: Կարծեմ անհրաժեշտութիւնը չէ ստիպում, որ Մխիթարեան Հայրերը կաթողիկոս Հայ որբերին թողնեն և մեր եկեղեցու որբերին կրթեն: Յոյս ունինք որ մեր միտքը բոլորովին պարզ է, թէ Վենետիկի Մխիթարեան Հայրերի և թէ մեր ընթերցողների համար:

Մենք յարգում ենք Մխիթարեան հայրերի գիտական աշխատութիւնը և մինչև իսկ երախտապարտ ենք զգում մեզ նոցա մեր մատենազրութեան ուսումնասիրութեան մէջ ցոյց տուած ջանքերի համար, մեր ազգակից եղբայրներն ենք համարում նրանց. բայց ոչ միայն անտարբեր մնալ չենք կարող նոցա սխալ հայեացքների վերաբերութեամբ, որ արդէն գիտութեան գործ է, այլ և ձեռքներինցս եկածի չափ կմաքառենք, եթէ նոքա մեր ժողովրդի մէջ կաթողիկոսութեան ոգի սերմանել կամենան միսիոնարութեամբ կամ գրական վաստակներով: Մեր նուիրական և սրբազան պարտքն է մաքառել Հայաստանից եկեղեցու վաւակներին մէջ նկատուած որ և է կրօնափոխական շարժման դէմ, լինի այդ բողոքականի, իսաւրացի ճիղուծի, թէ հայ կաթողիկոս կողմից:

* *

Արցախի Զիրայէլ զաւառի Առաքել գիւղի Արժ. Տ. Մակար քահանայ Գրիգորեան և Վանքի եկեղեցու ծխական պ. Գրիգոր Տ. Պետրոսեանց «Արարատ»-ի խմբագրութեան կրօնական — ծխական խնդիրների վերաբերեալ մի քանի հարցեր են առաջարկել և բացատրութիւն խնդրել: Հետեւեալ համարում կաշխատենք նոցա ցանկութեան բաւարարութիւն տալ:

* *

Ղուբայի Արժ. Տ. Խաչատուր քահանայ Փանեանց թարգմանել է և «Արարատ»-ի մէջ տպագրելու համար ուղարկել պրով. Նիկողայ քահանայ Էլէօսիկու «Մարդկային կեանքի վախճանական նպատակը» վերնագրով փոքրիկ աշխատութիւնը:

ՏԱԾԿԱՀԱՅՔ.

— «Բաբերդի Ազգ. երկու վարժարանաց միութեան հարկը կը շեշտուի. այս տարի Մայր վարժարանի պիւտճէն բարձրացաւ 250 ոսկի, իսկ Արամեանինը 120-ի. Մայր դպրոցը ունի եկամուտ 100 ոսկի եկեղեցիէն և կալուածներէն, (հաստատուն), 50 ոսկի թոշակներէ (անվճարելի զբէթէ), 72 ոսկի Պատրիարքարանէն (յաջորդ տարին վերջանալի), գումար 222: Արամեանը ունի 90 ոսկի եկեղեցիէն և կալուածներէն, թոշակ ոչինչ: Արդ համեմատելով մուտքն ու ելքը՝ երկու վարժարանաց բացն է ըստ երևոյթին 60 ոսկի, իսկ իրականը 150:

— Զէյթունէն Պատրիարքարան հասած նամակէ մը կը տեղեկանանք թէ օգոստոս 9-ին հրդեհ ծագելով, անմիջապէս շատ մը մարդիկ հրդեհին վայրը փութացեր են: Ապա ջրհան մը ու խումբ մը զօրքեր հասնելով աշխատեր են հրդեհը մարելու: Հրդեհին վայրը փութացեր են տեղւոյն Գայմազամը և ըողոր կառավարչական պաշտօնեաները, Հրդեհը տեւել է 3 ժամ և 16 տուն այրեր են. ուրիշ քանի մը տուներ ալ փլցուել են: Հրդեհին ընթացքը կատեցնելու համար: Գարկաղա թաղը՝ որ ամբողջովին այրած է, 1050 օսմ. ոսկիի վնաս մը ունի: Հրդեհին պատճառաւ 116 հոգի անպատասպար մնացած են օգնութեան կարօտ վիճակի մը մէջ:

— Պատրիարքարանի կիմացներն թէ Խալոփայի Գուրապէլէն գիւղին ընտկիչներէն քսանը վեց տարեկան երիտասարդ մը տանմէկ տարեկան որը աղջկան մը հետ ամուսնանալ ուզելով կը դիմէ տեղւոյն քահանաներուն՝ Նիկոմիդիոյ առաջնորդէն արտօնութիւն ոտանալու համար: Քահանաները աղջկան անչափահաս ըլլալը առաւելելով, կը յորդորեն երիտասարդը, որ էա կենաց այդ անյարմար ամուսնութենէն, և կարգելէն պսակը: Բայց երիտասարդը չուզելով իր մտադրութենէն ետ կենալ, կը դիմէ Ամբակում վարդապետին՝ որ Հայ-Հռոմէականութիւնը ընդունած է, և անոր միջոցաւ կը պտակուի յիշեալ անչափահաս աղջկան հետ:

— Անտիոքի առաջն. փոխանորդը Պատրիարքարանէն 150 ոսկիի նպաստ մը կը խնդրէ՝ Վիճակին աղդ. վարժարանները կանոնաւորելու համար: Այդ վարժարաններուն քայքայուած վիճակին պատճառաւ, ժողովուրդը իր զաւակները Լատինաց վարժարանները զրկել սկսած էր: Առաջն. փոխանորդը այդ 150 ոսկիով ու տեղական միջոցներով կը յուսայ շէնք շինելու վիճակի մը մէջ դնել վարժարանները:

— Վանայ Սալնապատ վանքին մէջ Նիւ-Եորքի Հայուհեաց նպաստով պահուած որբանոցէն զատ, Ս. Հայրապետը վերջերս բարեբարի մը նպաստը զրկած էր Պատրիարքարան, պայման դնելով որ նոյն վանքին մէջ ուրիշ որբանոց մըն ալ բացուի: Բայց որովհետեւ Վանէն գրուած էր, թէ յիշեալ վանքին մէջ երկու որբանոցներու գոյութեան պէտք չկայ, նպաստից Յանձնաժողովը որոշեց է տնօրինութիւն մը ընելէ առաջ Վանայ երբեմնի այցելու հովիւին կարծիքը իմանալ:

— Ղալաթիոյ կեդրոնական վարժարանին մէջ ուսուցչութեան ընտրելիներու մասնաւոր դասընթացք մը հաստատելու մասին կազմուած խառն յանձնաժողովը երէկ երրորդ և վերջին նիստ մը ըրաւ Ղալաթիոյ Խորհրդարանին մէջ, առեւտրայեցութեամբ Ստեփան փաշայի և լսելէ յետոյ իր կողմէ կարգուած քննիչ մասնախումբին յայտադիրը, որով կը ճշդուէին այդ դասընթացքին բացման պայմանները, նոյնութեամբ ընդունեց և յանձնեց իր առեւտրայեցին, որ այդ մասին տեղեկագիր մը պիտի մատուցանէ Քաղաքական ժողովին:

— Ինչպէս կը տեսնուի Աղդ. Հիւանդանոցի Հոգաբարձութեան զրկած աղդէն, Էստեան ընտանիքը 50 օսմ. ոսկի նուիրած է Աղդ. Հիւանդանոցին, ի յիշատակ ողբացեալ Յովհաննէս էֆէնտի Էստեանի:

— Ամերիկայէն կը գրեն, թէ տեղւոյն Հոգևոր Հովիւ Սարաճեան Յովսէփ Եպիսկոպոս Քալիֆօռնիոյ Ֆրէզնո քաղաքը գացեր է, այնտեղի նորակառոյց եկեղեցին օծելու համար:

— Պատրիարքարանը Ամերիկայէն 10 տուարի մը գումար ստացել է ի նպաստ որբերու: Այդ գումարը՝ Ամերիկայի Լոլիլ քաղքին մէջ Հայու մը ամուսնութեան առթիւ հանգանակուէր է:

— Եօզուն Օլուգի, Հապիպլի և Քեսպու-սիէի կրօնական ժողովներու անդամները միաձայնութեամբ խնդրած են Պատրիարքարանէն, որպէս զի իրենց դիւղէն մէկուն մէջ վարժարան մը բացուի, տեղւոյն աղքատիկ ուսանողներուն համար, վասն զի լատինականութիւնը սկսած է ծաւալիլ այդ կողմերը, լատին կղերին կողմէ բացուած նոր վարժարաններու շնորհիւ: Տղաքը

այդ վարժարանները կը յաճախեն եղեր՝ շլացած անոնց ընծեւած դիւրութիւններէն, և տարին մէկ երկու ձեռք հագուած ստանալու դիւրութենէն: Ցաւալին հոն է որ ծնողներն ալ տղոց օրինակին հետեւելով, Լատինաց եկեղեցիները կերթան եղեր:

— Երուսաղէմից Արևելքին գրում են. «Բեթլէհէմի գերման որբանոցին տղաքը, անցեալ օր, իրենց բարեխնամ տեսչին հետ պտոյտի ելլելով՝ եկած էին մինչև Երուսաղէմ, Տեսուչը զատելով անոնց մէջէն հայ որբուկները, տասնէ աւելի, անձամբ և ընկերակցութեամբ Յիւդոնէսի մը, բերաւ ներկայացուց Ամեն. Տ. Յարութիւն Պատրիարք Հօր, որ հայրական խանդավաթ գուրգուրանօք ընդունեց զանոնք՝ իւրաքանչիւրին քաղցրաւենիներ տալով:

Որբուկները հայերէն տաղեր երգեցին միաձայն, սփնքան ներդաշնակ, սփնքան սրտազրու, որոնց զմայլեցաւ Ն. Սրբազնութիւնը: Տղաքը պատասխանելով Ս. Պատրիարք Հօր մէջ մի հարցումին, յայտարարեցին թէ խիստ դո՛հ են իրենց կացութենէն, թէ լաւ կը խնամուին ու կը դաստիարակուին, կուսանին ի մէջ այլոց իրենց մայրենի լեզուն և երջանիկ կը զգան զիրենք Բեթլէհէմի այդ որբանոցին մէջ գտնուած ըլլալնուն համար, թէ ամէն կերակի մեր եկեղեցին կերթան աղօթելու ու տեսչարան ելլելով աւտուշ Հայսուրբէն կը պատուասիրուին և թէ այժմ եկած են Ն. Սրբազնութեան օրհնութիւնները վայելելու:

Ս. Պատրիարք Հայրը յոյժ դո՛հ մնաց որբուկներուն մաքրութենէն, զգետեղէններուն բարեձեւութիւններէն, վարուց աղնութենէն և ապէն, և օրհնելով զանոնք՝ իւրաքանչիւրին գիրքեր ընծայեց ու խրատեց որ, շնորհիւ իրենց առած կրթութեանը միշտ հաւատարիմ մնան իրենց տոհմային սուսնութեանցը ու մայրենի Սուրբ և Առաքելական Եկեղեցւոյն, որ զիրենք կոչած է ի լոյս քրիստոնէութեան. պատուիրեց միշտ երախտագէտ ըլլալ որբանոցին պաշտօնէութեանը, մանաւանդ բարեխնամ տեսչին որ զիրենք կը պաշտպանէ: Որբուկները յետոյ եկեղեցի մտնելով իրենց ուխտը մատուցին Ս. Գլխադիրին, ու ժառանգաւորաց վարժարանն ալ այցելելով պատուասիրուեցան արժ. տեսուչէն ու միւրթարութեամբ մեկնեցան: Ինչպէ՞ս քանիցս զրած եմ Առեւելի սիւնակներուն մէջ, Բեթլէհէմի գերման որբանոցը արդարեւ գովելի է, ի մէջ այլոց իր բռնած ուղղութեամբն ու կարգաւորութեամբը:

— Ս. Հայրապետը 300 բուրլիի նուէր մը զրկած է Վան, տեղւոյն Ս. Յակոբ եկեղեցւոյն վերանորոգութեան համար:

— Աֆիոն Գարահիսարի մէջ բարեփոխումը տեղի է ունենում, վերջերս մեծանելով իր թողած հարստութեան մէջ երբորդ մասը այսինքն 400 ոսկիի մօտ դումար մը, կտակէր է տեղւոյն ազգ-վարժարաններուն, կտակատար կարգելով քաղաքին ծանօթ անձնաւորութիւններէն Յակոբ Միլմարպաշեան և Յովհաննէս Սարաֆեան էֆէն-տիները, որոնք ժառանգութիւնը բաժնելով, վարժարաններու յատկացուած բաժինը պիտի յատկացնեն հաստութեան կալուած մը գնելու:

— Աֆիոն-Գարահիսարցի երկու ազգային-ներ, Տիւլմէճեան Կիրակոս և Գէորգ էֆէնտի-ները, տեղւոյն Թաղ. Խորհուրդին տրամադրու-թեան տակ դրեր են 50 ոսկիի դումար մը, նոր բացուելիք մանկապարտէզի մը պէտքերուն յատ-կացուելու համար:

— Ծանօթ գրագէտ Նզիա Տէմիրճիպա-շեանի հիւանդութիւնը կրկնուած ըլլալով, մաս-նաւոր դարմաններու ենթարկուելու համար Ազգ. Հիւանդանոցին մէջ յատուկ սենեակ մը յատ-կացուել է իրեն համար: Պաշտօնակից մը կը գրէ թէ Նզիա Տէմիրճիպաշեան կրնայ կոր ընդունիլ իր բարեկամներն ու ծանօթները և խօսիլ անոնց հետ: Զինքը դարմանող բժիշկները մտաւոր դա-ղումներէ արգելիք են բոլորովին:

— Գահիրէի մեր թղթակիցը, Ն. Մ. Աղա-զարմ էֆէնտի, հետեւելը կը գրէ մեզ հոկտ. 17 (Ն. Տ.) թուականով. — «Աղէքսանդրիոյ Յունաց նորընտիր Պատրիարք Տ. Փոթիոս Սրբազանի պաշտօնատեղին ժամանելուն առթիւ՝ առաջն. փոխ-տեղապահ Արթ. Տ. Մամբրէ քահանայ Վարդանեան իր և իր հօտին անունով շնորհաւո-թեան և խնդակցութեան հեռագիր մը ուղղած ըլլալով Ն. Ամենապատուութեան, Փոթիոս Սրբազան բարեհաճած էր շնորհակալութեան հե-ռագրով մը իր օրհնութիւնը ձօնել Տ. Տեղապահ Հօր և իր ժողովրդին:

«Նորին Սրբազանութիւնը Աղէքսանդրիա քա-նի մը օր հանգիստէն յետոյ՝ Գահիրէ գալ մտա-դրած ըլլալով, Պատրիարքական Տեղապահ Մե-լիթիոս Սրբազան շրջաբերականով մը մեր Առաջ-նորդարանին ալ ծանուցած էր դալստեան օրն ու ժամը, Արթ. Տ. Մամբրէ քահանայ՝ Տ. Նզիի Հօր ընկերակցութեամբ, ուրիշ ազգերու հոգևոր գլուխներուն, հիւպատոսական մարմին և յոյն հասարակութեան երեւելիներուն հետ, դիմաւորեց նորին Ամենապատուութիւնը երկաթուղիի կա-յարանը և հետեւեցաւ անոր մինչև Յոյներու Առաջնորդարանը, ուր Արթ. Տ. Նզիի քահանայ թրքերէն լեզուով ուղերձ մը արտասանեց, որուն պատասխանեց Ս. Պատրիարքը շնորհակալու-թեամբ և զգածեալ շեշտերով և պատուասիրեց հայ գաղութին ներկայացուցիչները:

«Երկու երեք օր յետոյ, երկուշաբթի 8 հոկ-տեմբեր, իրեկուան ժամը 5-ին, Գահիրէի Հայոց Առաջնորդարանը, իր հաստատութենէն ի վեր առաջին անգամը ըլլալով, յանակնկալ կրնդու-նէր Յոյն պատրիարքի մը, այն է Տ. Փոթիոս Սրբազանի այցելութիւնը, ընկերակցութեամբ երկու բարձրաստիճան եկեղեցականներու և մէկ աշխարհականի: Այդ ժամուն Առաջնորդարան կը գտնուէին Արթ. Տ. Տեղապահ Հայրն ու Դիւա-ւանապետը, որոնք արժանաւայել մեծարանքով ընդունեցին և հիւրասիրեցին Ամենապատիւ այ-ցելուն և իր հետեւորդները:

«Տեսակցութիւնը, որ շատ սիրալիր եղաւ, տեւեց քսան վայրկեանի չափ և Փոթիոս Սրբա-զան ներբողալից դրուատեց Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարք Տ. Յարութիւն Սրբազանը, համակրա-նօք յիշեց նորդ հանգուցեալ Առտուածատուր Սրբազանը և անոր հմտութիւնը, գովեց Աղէք-սանդրիոյ Հայոց եկեղեցւոյն դիրքն ու գեղեց-կութիւնը, խօսակցեցաւ զանազան նիւթերու վրայ և ի մասնաւորի տեղեկութիւն առաւ վե-ճակիս նորընտիր առաջնորդ Գեր. Տ. Յովսէփ Եպիսկոպոսի մասին:

«Փոթիոս Սրբազան կը կրէր լանջախաչ և ուրիշ հոգևոր նշաններ. իր այցելութիւնը շատ քաղցր և հաճելի տպաւորութիւն թողուց ներ-կաներուն և ընդհանրապէս Երկաթուղիի բոլոր Հայերուն վրայ, Այս միջոցիս ուր այս տողերը կը գրեմ, Ս. Պատրիարքը արդէն շաբաթէ մը ի վեր Աղէքսանդրիա դարձած և իր պաշտօնին ձեռնարկած է»:

— Կրօնական ժողովը իր հոկտ. 10-ի նիս-տին մէջ հաստատեց այն առաջարկութիւնները որոնք եղած էին Վանայ նախորդ հովիւ Առա-նեան Տ. Ներսէս Եպիսկոպոսի կողմէ և ըստ այնմ որոշեց Լիմ անապատի Վանահայրութեան պաշտօնը յանձնել Սահակ Վ. Բագրեանդեանի, պահելով իր վրայ Առաջն. փոխանորդութեան պաշտօնն ալ: Իսկ Կտուց անապատի Վանահայր կը մնայ Տ. Յովսէփ Եպիսկոպոս, իրեն օգնական ունենալով Աղապատեան Ստեփան վարդապետ:

— Տրապիզոնէն կգրեն «Արեւելք»-ին. Յով-հաննէս աղա Յովսէփեան իր մահուանէն առաջ կտակ մը թողած է, զոր հիմայ հանգուցեալին այրին ու պարագաները պատրաստ են դորձա-դրելու: Եւ որպէս զի 100 ոսկիի դումարը իր տեւական արգիւնքը ունենայ, որոշեր են կալուած մը գնել, որուն հասոցիք տարուէ տարի յատ-կանայ իր նպատակին. որոշում մը որ հարկաւ ամէնքն ալ կուրախացնէ, որովհետեւ 100 ոսկին շատ շուտ կրնար սպառուիլ, իսկ կալուածի վե-ճակին մէջ, այն տեւական կը մնայ ու հանգու-ցեալին յիշատակն ալ անոր հետ անմոռաց, 100

ոսկին կտակ մըն է հանգուցեալին կողմէ, իսկ իր ընտանիքը ատուլ չի գոհանար, կուզէ նուէրնէր ալ ընել. այսպէս արծաթէ սկիհ մը՝ Յովհաննէս աղայի յիշատակին Ս. Օգոսեն եկեղեցւոյն, իսկ զաւակներուն՝ Բարունակին և Երուանդին համար ալ մէյմէկ արծաթէ գեղեցիկ կանթեղ կը նուիրէ Ս. Յովհաննէս եկեղեցւոյն և Ս. Փրկչի վանքին:

— Յունաստանի մէջ գործով և առևտուրով հաստատուած աղագայինները իրենց յատուկ եկեղեցի չունենալով, կրօնական միութարութենէ զրկուած էին. Այսօր թէ այդ աղագայիններէն մէկ քանի բարեկեցիկներ Աթէնքի մէջ տուն մը վարձեալով մատուռի վերածած են, հոգեւոր հովիւ կարգելով Արծրունի Գրիգոր քահանայն: Հոգաբարձութիւն մըն ալ կազմուէր է այդ մատուռին մատակարարութեան համար:

— Բաղէշի Ս. Խնդրակատար վանքին աղագորբանոցին որբերու թիւը 42-էն 45-ի բարձրացեր է այս տարի: Այս որբերուն մէջ կը գտնուի Սըղերդի առաջնորդարանէն յանձնարարուած նորամկրտեալ մը, ներսէս Գրիգորեան անունով: Որբանոցին նոր հոգաբարձութիւնը ձեռքէն եկածը չի զլանար իր վարած հաստատութիւնը նախանձելի վիճակի մը մէջ դնելու համար: Պատրիարքարանը 10 ոսկի յատկացուցած է այդ որբանոցին:

ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ԲԱՐԲԱՌԻ.

Դ.

Բառին սկիզբը՝

1.—Յ. Օր. սկրսակ՝ դատարկ. սիգ՝ դէզ. սեղեկ՝ գեղին, տունը՝ դուռն ևլն. ևլն:

2.—դ. այսպէս են եղած՝ դադանսան՝ դատաստան. դեպ՝ դե (Գորիս սեպ. պրտ. ձճ), բրդի (Գորիս դրքի)՝ դէպ 'ի:

Բառին մէջը և վերջը՝

1. Բ ձայնէն յետոյ կը վերածուի ք-ի. եղած օրինակներն են՝ ո՛րքոր՝ արդար. խլիլորք (Թ. ըվիլորք)՝ աւելորդ. պիւրք՝ բուրդ. փրքիլ՝ բրդեւի. հիւրք (Գ. հերք)՝ երգ, երգիք. խրքիւմը (Թ. խրքումը. Գ. խրքիւմը)՝ երգումն. գրքսեկ՝ զարգարեւ. կարքիլ՝ կարգաւ. գրգնարաւ՝ ծառղարդար. մարք՝ մարդ. փրքսեկ՝ վարդապետ. վարք՝ վարդ. դորք՝ դորք. ուղղորդ, ուղղիչ:

2. Ն ձայնէն յետոյ կը մնայ դ. եղած օրինակներն են՝ հոմը (Գ. հանը)՝ անդ, արտ. փրքիլնդան՝ բարեկենդան. քիւնդ՝ թունդ, խիտտ (պրտ. tund). լնդերք՝ լինդ, լնդերք. պրեկդ՝ պինդ. անդդ՝ սանդուխ. սրեկդ՝ տենդ. քանդիլ՝ քանդել:

3. Ն և յաջորդ ք ձայներուն մէջտեղ մըտած է թարմատար դ մը. այսպէս են՝ ծանդր՝ ծանր. ծնդրանալ՝ ծանրանալ. ծոնդր՝ ծունը:

4. Ասոնցմէ դուրս ունինք նաև

դ՝ խնդրալի կէս գրական բառին մէջ.

ճ՝ խիսեկ՝ խեղդեւ բառին մէջ.

ք՝ քեօլ՝ գաւ ձևին մէջ և

ձ՝ փոխեկ՝ փոխինդ բառին մէջ:

Զ.

Ամէն դերքի մէջ ալ անփոփոխ կը մնայ. Օր. զիմբոլ՝ զորանչ. զիւրից՝ զրոյց. կիգոր՝ գազար. հոգ՝ հազ. տրագ՝ երազ. պարգ՝ պարզ, յստակ:

Թ.

Սովորաբար կը մնայ ք. Օր. քքո՝ թթու. քքրքրանդէ՝ թիթեռնիկ. քքք՝ թութ. փքքքիլ՝ փաթաթել. օք՝ ութ ևլն:

2. Խ ձայնէն յետոյ ճ-ի է վերածուած յաջորդ ձևերուն մէջ. ճիսք՝ եօթն. ոչիսքնասուն (Գ. յիսքնասուն)՝ եօթնասուն. քիսք՝ թուղթ:

Աստ այսմ Լըբ. յիսեկ՝ յաղթել բառը կուգայ նախաւոր * յիսեկ՝ ձևէ մը, ճ ձայնին ջնջմամբ. հմմտ. Պոլսոյ բարբառով հիսեկ՝ յաղթել:

3. Սկզբնատառ ք վերածուած է ճ-ի՝ քրքրքրեկ՝ թմրել, թմրել ձևին մէջ:

4. Թ ջնջուած է ձկոյք կամ ձկոյք բառին մէջ. հմմտ. Լըբ. կծեկը, կծեկը. Թաղոտի բարբառով ձկեկը:

5. Թա խումբը վերածուած է ցց-ի. հմմտ. վնցցուն՝ վաթսուն. ասոր հետևողութեամբ նաև իցցուն՝ յիսուն, նախաւոր * իքսուն ձևէ մը: Այս մասին տես նաև բազմ 1897, 261 բ:

Ժ.

Ամէն դերքով ալ անփոփոխ կը մնայ. Օր. ժանտեկ՝ ժառանգ. ժամ՝ ժամ (եկեղեցի). խեծեկ՝ խէծ. օծ՝ ոյծ. կիծ՝ գիծ ևլն:

Լ.

Ամէն դերքով անփոփոխ պահուած է. Օր. լիկ՝ լեղի. լիզիլ՝ լեղու. լիծ՝ լուծ. հիլի՝ հայելի. հիլիկը՝ ոլոռն. միւլիլ՝ մլաւել. կիլ՝ գայլ. ձեկ՝ ուտել ևլն:

2. Լ կրկնուած է խլիլ՝ խլել. հրլիկեկ՝ ոլորել. շրլիկ (կայ նաև շլիկ)՝ սալոր, շլոր բառերուն մէջ:

3. «Ալիւր» բառին յ ձայնը անփոփոխ մընացած է Գորիսի բարբառին նոյն, նոյն ձևերուն մէջ. բայց Թաղոսի նոյն ձևին մէջ վերածուած է կրկին յ-ի. իսկ յ կրկին ձայներուն է փոխուած Ղըբ. նոյն ձևին մէջ:

4. «Լինել» բառին նախատառ յը ջնջուած է ընդհանուր Ղարաբաղի ընթի ձևին մէջ:

Խ.

1. Առհասարակ կը մնայ իս. Օր. խշխնի՛, խլինք, խմոր՝ խմոր, խորքեր՝ խորք, խոխոյ՝ խախալ, մաղ. վախ՝ հմ. բոխ՝ թուխ ևլն:

2. խշ, խս, յն ձայնները Ղարաբաղի բարբառին մէջ կը դառնան շի, սի, խմ. այսպէս՝ նրխշար՝ նշխարք, նիշար՝ աշխարհ, շիշարի՛ աշխատել, բնիշի՛ բաշխել, վրիշի՛ արշար. քիշ անդամ նաև սիսոր, աւելի դործածական է խսոր՝ հմ. ուղղագոյն ձևը:

3. Օ ձայնէն յետոյ իս աւելցուած է ծիսը՝ եօթն, ուխտնաւն՝ եօթնասուն, օսծը՝ օձ ձևերուն մէջ:

4. «խաղող» բառը դործածական է թէ խաղող և թէ հաղող ձևով: Ի-ի վերածուած իս ձայնին ուրիշ օրինակ չկայ:

6. Արդի գրականին «սանդուխ» և «սանդ» ձևերուն դէմ՝ որոնք գրաբար կը գրուին թէ իս և թէ ղ սառով, Ղարաբաղի բարբառն ունի սննդող և սննդ:

Տ.

1. — ծ. Օր. ծրե՛ծ, ծրե՛ծ. ծրե՛ծի՛ ծրե՛ծի. ծծե՛ր ծծել. ծոծ կամ ծո՛ծ ծոծ. կծ՛ կծու ևլն:

2. — ձ. այսպէս են սննդող՝ ածուխ՝ և ունդականին յաջորդելուն համար. Աստվածնա՛մ Աստուածածին. անասուն՝ անասուած. թէ և կայ Աստուծ՝ Աստուած, որ ծ ձայնը անփոփոխ է պահած:

3. — ց. այսպէս են ցրե՛ռնակ՝ ծիծեռնակ. իսկ Գորիսի բարբառով նաև փնցիխ՝ փայծաղն, որ այլուր փնծեղնը ձևն ունի:

4. — ծծ. այս կրկնութիւնը աեղի է ունեցած միմիայն մրե՛ծ՝ մեծ բառին մէջ. (Թաղոսցիք ունին պարզապէս մրծ), բայց նոյն բառէն մրծանալ՝ մեծանալ և մրծարել՝ մեծարել, միշտ մէկ ծ-ով:

5. — ս. միայն ծնակի՛ ծածկել բառին մէջ յաջորդ բաղաձայնին պատճառաւ. հմտ. հին հայերէն կակիծ — * կծկիծ. կակուծ — * կծկուծ ևլն:

Ղարաբաղի բարբառն ունի նաև ուրիշ օրինակ մը՝ պրծե՛ր ուր ծ ձայնին բաղաձայն մը կը յաջորդէ, բայց այս տեղ ծ անփոփոխ մնացած է, փոխանակ ս-ի վերածուելու:

6. — գ. այս ալ տեղի է ունեցած միայն զրգառքա՛ն՝ ծառաբաղար բառին մէջ (հմտ. Պօլոսոյ

բարբառով՝ զարգառքա՛ն). այս փոփոխութիւնն ալ յաջորդ գ-ին համար ըլլալու է:

7. ծ ձայնը տեղափոխութիւն է կրած կծե՛ր կամ կծե՛րն՝ ճկոյթ ձևին մէջ՝ որ կը ծագի ծկոյթ ձևէն. Թաղոսցիք ունին ծկե՛րն՝ առանց տեղափոխութեան:

Կ.

1. Ամէն դերբով ալ առհասարակ կը մնայ կ. Օր. կորե՛կ՝ կորե՛կ. կո՛ կու՛. կօց՝ կաուց. պիկի՛ բողի. մօկնը՝ մուկն. ծիկնը՝ ծուկն. մկրաս՝ հմ. ևլն:

2. Մ կամ և ձայնէն յետոյ կը վերածուի գ. եղած օրինակներն են՝ խօնգ՝ խուկն. արմուկ արմու(ն)կ. արմուկն՝ անկն, կողմ. անգի՛ անկել. հրեգեր՝ ընկեր. մգրդի՛ մկրտել. անգու՛ կամ անքոգ՝ ականջ. — կամ գյ. ինչպէս՝ յիսնըգոյն՝ լուսընկայ. անգո՛ ճանկ.

3. — ևկն վերջաւորող բառերը այս խումբը կը վերածեն նգնը, նգնը, յնը, գնը ձևերուն. եղած օրինակներն են. Ղըբ. սոնը, սոնգնը, Թ. սոնը, Գ. սոնգնը՝ սունկն. Ղըբ. կոնը, Թ. կոնգնը, Գ. կոնգնը՝ կունկն. Ղըբ. սոնը, Թ. սոնը, Գ. սոնգնը՝ սունկն (ամանկ). Ղըբ. Թ. սոնը, սոնգնը, Գ. սոնգնը՝ սունկն:

4. Բառավերջ — իկ մասնիկը Ղարաբաղի բարբառին մէջ կը դառնայ եյգ, եյգ, իյգ: Օրինակներն են՝ ծնեյգ՝ ծաղիկ. քեյգ՝ բողիկ. զեյգ՝ զատիկ. կեյգ՝ կնիկ, կնի. կեյգ՝ կեյիկ. քեյգ, քեյգ՝ տիկ. յեյգնեյգ, յոնեյգ՝ աղանիկ. իյգ՝ իլ, իլիկ. անգիյգ՝ աղջիկ. յոնգիյգ՝ կուլիկ (կուլ): Գորիս այս գյ ձայններուն դէմ կը հանէ պարզապէս կ. ինչպէս ծնեյիկ, պեյիկ ևլն:

Բացառաբար «Թիթեռնիկ» կըլլայ բրնձիկ:

— ևկ վերջացող բառերէն ալ միայն երկուք են թարգմանուած են նոյն փոփոխութեան. այն է՝ յեյգնեյգ՝ երեկ. յեյգ՝ շէկ. իսկ անփոփոխ մնացած են կիկ՝ կլայեկ, կօրկ՝ կորեակ, կորեկ. ցիկ՝ ցերեկ:

Այլ, ուկ վերջացող բառերը այս ձայնափոխութենէն բոլորովին ազատ կը մնան:

5. Բառին սկիզբը գտնուած կ ձայնը յաջորդ ր, լ, շ ձայններէն անմիջապէս առաջ կը վերածուի ֆ-ի. այսպէս են՝ ֆլեյակ՝ կաշաղակ, ֆլիկ՝ կճեպ. ֆրիկ՝ կթել, ֆրօգ՝ կթոց. ֆրուկ՝ կշուկ. ֆրուֆ՝ կշուկ. Բառին մէջ կամ վերջը նոյն տառերէն առաջ անփոփոխ կը մնայ:

6. Քանի մը բառերու մէջ ր-ի յաջորդող կ ձայնը վերածուած է գ-ի. այդ բառերն են՝ փրգիկնա՛ն՝ բարեկենդան. յրգիկ՝ երկեր. յրգիկն՝ երկնք. յրգիկ՝ երկնք. գրգիկ կամ կրգիկ՝ կերակ. գիւրգ՝ գիւր. անգիկ՝ նարկէս: Բայց այս ձայնաջրջութիւնը ընդհանուր չէ ամէն ր-ի յաջորդ

կ-երուն. որովհետեւ ասանց հաւառակ ունինք կանխոս. զմեկի՛ ուղարկել, անկար՝ երկաթ, երկաթն՝ երկայն էն և էն:

7. Կ=դ ունին զնշողոյ (կայ նաեւ կնշողոյ)՝ կուզ, կուզիլի և բրբռնող՝ թիթեռնիկ:

8. «Եկեղեցի» բառն մէջ կ'անհետ կորսուած է. հմմտ. Ղըբ. յեխծե, Թզ. յեխցե, Գ. յեխծի, յեղեցի:

9. Կնգնի՛ ողնի բառն սկիզբը աւելորդ կ'մը գրուած է:

10. Քյրնջիտ՝ կնճիթն, սուսամ բառը առնուած է թուրքերէնէ. ըստ այսմ կ'=սյ համարելու չէ:

11. Կ վերածուած է կյ ձայնն կյմ'միտ՝ կարմիր և կյմ'պիտ՝ կապոյտ(տակէ կյքայտի՛ կապուտամալ) բառերուն մէջ:

Է.

Բառն սկիզբը՝

1. Առ հասարակ անփոփոխ կը մնայ. Օր. հոմ'րիտ՝ հարկւր. հրիշխրակ՝ հրեշտակ. հեռո՛ հեռու. հոնձ՝ հունձ և էն:

2. Գոց վանկն մէջ ու ձայնէն անմիջապէս առաջ կը վերածուի վ-ի. այսպէս են՝ վրէղ՝ հող, վրէճ՝ հոտ, վրէժ՝ հոր՝ որոնք ուրիշ բարբառներու մէջ Փոյ, Փոս, Փոս ձևերն են առած: «Հողի» բառը բայ վանկով լինելուն համար այս փոփոխութիւնը չէ կրած. այսպէս՝ Ղըբ. հիւսի. Թզ. հիւսի. Գ. հիւսի:

3. Սկզբնաձայն հ-ն իւր է փոխուած իւրր-փոխ կամ իւրրփոխ (Թզ. և Գ. իւրրփոխ)՝ հարբուխ բառն մէջ. հ=խ ձայնափոխութեան ուրիշ օրինակ չկայ. այս օրինակն ալ կրնայ վաւերական չլինալ, որովհետեւ հին մասենագրութեան մէջ թէ՛ «խարբուխ» և թէ «հարբուխ» ձևերը գործածական են միանգամայն:

4. Նախաձայն հ-ի տեղափոխութիւն կայ միշտ՝ համար, վասն բառն մէջ. բայց այս տեղափոխութեան ազատ մնացած է ասոր արմատակից հրմարտի՝ համարել ձևը

5. Նախաշունչ հ-ի ջնջում տեղի ունեցած է զօրփե՛ր՝ հօրեղբայր բառն մէջ՝ որ զօրեղ աղ-ձատում կրած է:

6. Ձայնաւորով սկսած խոմբ մը բառերու սկիզբը աւելցած է հ ձայնը, բայց առանց որոշ պայմանի մը. այդ բառերն են՝ հոմ'ի՛ ագի. հիւ-փոռ (Թզ. հիւփոռ, Գ. հիւփոռ)՝ ալւոր. հոնճիկ՝ ա-մաշել. հնմոք (Գ. հնմոք)՝ ամօթ. հոնկ (Գ. հոնկ)՝ անդ, արա. հանե՛ր աներ. հանե՛ր անի՛. հնցրեկ (Թզ. ընցրեկ)՝ անցանել. հոմ'րփիլ՝ արբենալ. հն-փոռ՝ առի. հրմարտի (Թզ. ընհրալ. Գ. ինհրալ)՝ ե-րանի. հիթ (Թզ. հիթ, Գ. հիթ)՝ երբ. հիար (Գ. հերթ)՝ երգեթ. հերհե՛ր (Գ. հերհե՛ր)՝ երկնջ. հրմգր:

ընկեր. հիւն՝ լնչ. հոնկ՝ անց. հիւրհոն (Գ. հիւրհոն-եր)՝ ուղուն. հիւրհոն՝ ուղորել. հեռ (Գ. հեռ)՝ ուլ. հիւրիւնի՛ ուլունք. հրադ (Թ. Գ. հրադ)՝ ուղեղ. հե՛ր ուղի. հոնե՛ (Գ. հոնի)՝ ուռի. հօրե՛ր (Գ. հօրե՛ր)՝ ուրազ:

Նոյն հ- ձայնը աւելցած է նաեւ բաղաձայնով սկսող հրապարակ՝ պարապ բառն սկիզբը:

Բառն մէջը՝

1. Այս դերբով ալ հ անփոփոխ պահուած է միշտ. Օր. մննի՛ մահակ. պոհնն՝ պատուհան. շնահնալոր՝ շնորհաւոր և էն:

2. Ինչպէս շատ բարբառներու՝ նոյնպէս ալ Ղարաբաղի բարբառն մէջ «օրհնել» բառը վերածուած է օրհնիլ ձևին:

3. Սկիզբի վանկն սկիզբն է բառն մէջ աւելորդ հ ձայնն է մտած:

Բառն վերջը՝

1. հ բառն վերջը՝ ձայնաւորէ ետք անփոփոխ մնացած է. եղած օրինակներն են՝ անգն՝ հմ. արա՛ն բակ (հայ. արա՛ն ձևէն). պի՛ն բահ. ահ՝ ահ՝ երկիւղ:

2. Իսկ բաղաձայնէ վերջ կամ յորնակի ի-էն առաջ ջնջուած է. այսպէս ունինք՝ անգնալ՝ աշխարհ-ք. շնորհ-ք. պահ-ք. պահ-ք. յեշենք նաեւ անհնալ՝ ձանապարհ՝ որ հ-ն փոխանակ ջնջելու տեղափոխուած է:

Ը.

1. 2 բառն սկիզբը կը վերածուի ծ-ի. Օր. ծե՛ն ձայն. ծի՛ ձի. ծիւկեր (Թզ. ծիւկեր)՝ ձուկն. ծիւ՛ ձու և էն:

2. Բառն մէջը կամ վերջը՝ հ ձայնէն յետոյ կը մնայ ձ. եղած օրինակները տես էջ 25:

3. Բ ձայնէն յետոյ կը վերածուի ց-ի. եղած օրինակներն են՝ պեց (Գ. պոց)՝ բարձ. պեցիտ (Գ. պոցիտ. Թզ. պեցիտ)՝ բարձր. պոցիտ՝ բարձրանալ. վեց (Թզ. վրց)՝ որձ. վրցակ կամ վրցակ՝ որձակ, աքաղաղ:

Այսպէս եղած է նաեւ ցիլ՝ ձիւլ բառն մէջ:

4. ի ձայնէն ետք ձ վերածուած է ծ-ի. այսպէս են՝ ձիւ՛ մաղձ. ձիւ՛ օձ. վերջինս Գորիսի բարբառով պարզապէս օր:

5. «Խուրճն» բառն մէջ ձ վերածուելով ք-ի, բառն եղած է խորճը:

6. Զրկընտալ՝ քեքրտալ (հայ. ձղռտալ ձևէն) բառն մէջ ալ ձ=զ:

Ղ.

1. Ստորաբար անփոփոխ կը մնայ. Օր. յրէ՛ յղի. զմեկի՛ ուղարկել. հնգրդ՝ Խաղող. մն-սաղ՝ հմ. իսաղ՝ հմ. զա՛ տղայ և էն:

2. Բախող բաղաձայններէն անմիջապէս առաջ գտնուած դայնը կը վերածուի խ-ի, իսկնոյն բաղաձայնը՝ որ աստիճանին ալ որ պատկանի, կը վերածուի նորի (իմա անշունչ խուլ—sourde non—aspirée): Ահաւորի գտնուած օրինակները՝

- բ—Ա'խպիւր՝ աղբիւր. անպիւր՝ եղբայր.
գ—շնիկաւ՝ շաղգամ.
կ—պիկի՝ բողի.
ֆ—միկի՝ մեղք. ճիկի՝ ճեղք. անիկա՝ աղքատ.
կօիկի՝ կողք.
դ—խիկիսե՛լ խեղդեալ.
ս—յիկիս՝ աղտ.
բ—բօիս՝ թուղթ.
ձ—միսի՛մ մաղձ.
շ—անիկից, անիկի՛ աղջիկ.
ց—յիկի՛մ եկեղեցի.

Բացառապէս խ-ի չեն վերածուած խեղճ՝ խեղճ. օղճ՝ ուղտ. կեղծակեր՝ կեղծաւոր բառերուն դերը: Ասոնց վրայ աւելցնենք նաև Գորիսի բարբառով յեղճ՝ աղտ, փոխանակ իմանաւոր յիս ձևին, որ այլուր գործածական է:

«Յաղթել» բառը Ղարաբաղի բարբառին մէջ երկու ձև է առած. հնիսե՛լ և յիսե՛լ. ասոնցմէ առաջինը գրական արաստանութեամբ է, ուստի մեր հաշուէն դուրս կը մնայ. երկրորդը կը ծագի հնագոյն * յիսե՛լ ձևէ մը (հմտ. Պօլսոյ բարբառով յիսե՛լ), որով համաձայն է վերի կանոնին:

3. Դ-ը անփոփոխ կը մնայ միւս բաղաձայններուն քով. այսպէս՝ ձեղնը՝ ճեղ. նիկի՝ աղուէս. միդը՝ մեղք. կնիկը՝ կաշի և լին:

«Փայծաղն» բառը թէև բուն Ղարաբաղի բարբառին մէջ ունի կանոնաւոր փոփոխութիւնը, սակայն Գորիսի բարբառով ստացած է կանոնին հակառակ փոփոխութիւնը:

4. Դ ձայնը ջնջած են խմսակի՛ խղճմտանք, խիղճ մտաց. դօր՝ ուղղորդ, ուղիղ. նիկ կամ ո'դմ՝ ալ տղայ, ծօ՝ առաջինին մէջ այս կորուստը տեղի ունեցած է բաղաձայններու խճողման պատճառաւ. իսկ միւսները շատ յաճախ գործածութեան պատճառաւ սղուած են:

5. Դ ձայնը տեղափոխութիւն է կրած պրեօդ՝ պղտոր և դօրիկ՝ հօբեղայր բառերուն մէջ:

Զ.

1. Բառին սկիզբը, վերջը, իսկ բառի մէջ ձայնաւորի քով կը մնայ ձ. Օր. անիկա՝ հմ. անիկա՛ն ճանապարհ. անիկի՛ ճանաչել. նոսնակի՛ որոճալ. կառ՝ հմ. մա՛ն հմ. կծակ՝ կոճակ. հնա՛ւ հմ. կնիկի՛ կնիկ և լին:

2. Բառի մէջ բաղաձայնէ անմիջապէս առաջ գտնուելով կը վերածուի ծ-ի. ասոր համար ունինք երկու ապահով օրինակ. խմսակի՛ խղճմտանք, խիղճ մտաց. կծկի՛ կոճկել, կոճակել:

3. Ունգականէ յետոյ կը վերածուի չ-ի. եղած օրինակներն են՝ ճոնց կամ ճանց՝ ճանճ. մորանց՝ մեղրածանճ, մեղու. պատմեցն՝ պատինճան: Իսկ յընթիւն՝ կնիկի, սուսամ բառը թուրքերէնէ է:

4. ձ նոյնպէս չ-ի է վերածուած աւրջան, ասիւն՝ աստիճան բառին մէջ:

5. ձ վերածուած է չ-ի լիսե՛լ ճախարակ և լիկ՝ կնեպ բառերուն մէջ. երկուքն մէջ ալ չ, ֆ և խ ձայնները իրարու վրայ աղգած են փոխադարձաբար:

6. Կծիկը, կծիկը՝ ճիւղթ բառը իսկապէս կը ծագի «ճիւղթ» ձևէն՝ որ նոյնպէս գործածական է մեր հին մատենագրութեան մէջ. ըստ այսմ ճ=ծ համարելու չէ:

Մ.

1. Անփոփոխ կը մնայ ամէն դիրքի մէջ ալ. օր. մանը՝ մատն. մոֆ՝ մօրուք. կոմ՝ գոմ. կոմա՛ն գոմէշ. կրեզման՝ գերեզման և լին:

2. Վ-ի է փոխուած կնիկը՝ կամն և վրե՛նը՝ մըջին բառերուն մէջ. առաջինը բուն Ղարաբաղացի ձևն է, բայց Քաղտցիք ունին կանոնաւոր կնիկը. ընդհանրապէս երկրորդը Քաղտցոց ձևն է, որու փոխարէն բուն Ղարաբաղն ունի կանոնաւոր մրե՛նը ձևը:

3. Աւելորդ մ ոտացած են անմե՛ն ամէն, ամենայն. ինչպէս և Գորիսեցոց պրեմնիկ՝ պապանիկ, խրմնիկ՝ հոս՝ խանճարհոտ բառերը:

4. Մ-ի տեղափոխութիւն են՝ կրած մրհար՝ համար, վասն և մեան՝ նման բառերը:

Ե.

Բառամէջի և բառավերջի յ ձայններուն վրայ արդէն խօսուած է այս գլխին երկբարբառներու բաժնին մէջ. կը մնայ մեզ ուրեմն խօսիլ նախածայն յ-ի մասին:

Բառասկիզբի յ-ն երեք տեսակ փոփոխութիւն է կրած, ինչպէս ուրիշ բարբառներու՝ նոյնպէս և Ղարաբաղի բարբառին մէջ, հետեւեալ կերպով:

1. Ամէնէն աւելի սովորական ձևը ջնջումն է. այսպէս են ածողակ (Թղ. ըծողակ)՝ յաջողակ. նալ՝ յառաջ. ծակ՝ յատակ. ալմակ (Թղ. ըլմակ)՝ յաւանակ. նշունց (Գ. խշունց)՝ յեշոց, հայհոյանք. խցուն՝ յետուն. դարկի՝ յուղարկել. կծիկ՝ յուղել (գրբ. «յուղել» ձևէն). խսակ՝ յըստակ. օկ՝ յօնք:

2. Ի հնչումն ունին հնիկը՝ յաղթել (բուն Ղարաբաղի ձևը յիսե՛լ). հնեցակ՝ յանցանք. հիսար՝ յիմար. հոժար՝ յօժար: Բոլոր այս ձևերը իսկապէս բնիկ չեն, այլ փոխառութիւն են գրական հայերէնէ:

3. 8 ձայնը (կարգաւ եւրոպական y) պահուած է միայն երեք ձևերու մէջ. այն է. յիմնէ՛լ՝ յաղթել. յե՛ս՝ յետոյ. յընէ՛ յղի:

(Նարոնահայկէ)

Հրաչեայ Յ. Աճառեան.

ԵՐԿՐԱԳՈՐԺԱԿԱՆ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏ

ԳԻՏԵԼԻԲՆԵՐ.

(Շարունակութիւն)*

ՎՆԱՍԱԿԱՐ ՄԻՋԱՏՆԵՐ, ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐ ԵՒ ՆՐԱՆՑ ԴԷՄ ԿՈՌԻՆԵԼՈՒ ՄԻՋՈՑՆԵՐ.

«Եւ հասոցից մեզ փոխանակ ամացն յորս եկեր մարտիսն եւ ջորեակն եւ գրուիմն եւ խառնիմն»: Յովկէ, Բ. 25:

Ա. Մարտի. Անշուշտ ամենքին, ինչ հասակի կուզի լինի, ծանօթ կլինի այս աւերիչ միջատի անուշը: Սա տարածուած է համարեա ամբողջ երկրագնդի երեսին. Եւրոպայի, Ասիայի, Աֆրիկայի և Ամերիկայի զանազան տեղերը շատ անգամ ենթակայ են եղել այս արգարե «պարհաբէլ» միջատի կործանիչ յարձակմունքներին: Գիտեն նաեւ շատերը, որ նորա սիրելի կերակուրը հասկաւոր, բոյսերն են: Աւելի ոսկաւ են վնասուում նրանից սեյտերնը (ձիակորեկ), վուշը, կանեփը և բանջարեղէնները: Բայց եթէ մորեխը չկարողանայ ձեռք բերել իր սիրած կերակուրը, այն ժամանակ նա ոչ միայն ամենայն տեսակ թարմ բոյսերի, այլ նաեւ չորացածների վերայ ևս կտխի յարձակուիլ: Պաղատու այգիներն ևս շատ անգամ ենթակայ են լինում նորա աւերիչ ազդեցութեանց: Մորեխն ուտում է ծառերի տերեւները, կռծում է մասուղ բնձիւղների կեղեւը և ոչնչացնում խաղողեղեւ պտուղները և տերեւների կանթերը: Եւ որովհետեւ խաղողի չի զնում կերակուրի մէջ, ուստի և աւելի սարսափելի է թուում այդ

միջատը: Խիստ շատակերութեամբ աչքի են ընկնում հետեւի ԻՖՄԱՅ մորեխի թրթուրները, բայց շնորհիւ դանդաղ և կանոնաւոր ընթացքին, նրանց յարձակմունքները չեն կարող այնպէս երկիւղ պատճառել աղգարնակութեանը, ինչպէս թեւաւոր կամ թափառական մորեխներին բաղկացած մի սեւ ամպի անսպասելի երեւոյր, որ իջնելով երկրի վերայ, միանգամից ոչնչացնում է ամբողջ դաշտեր, մերկացնում է անտառներ և այգիներ: Ամէն տեղի երբ գիւղացիները հորիզոնի վրայ նկատում են մորեխի մի այգալիսի սոսկալի ամպ, շտապում են դաշտի և ճիւղ ու աղաղակ բարձրացնելով, աւերներ, փայտեր, ծղոնի վառուած խուրցեր շարժելով աշխատում են վախեցնել յառաջացող թշնամուն, հեռացնել նրան իրենց ցանքերից: Թէպէտ երբեմն նրանց յաջողուել է այս միջոցով ազատել մորեխի աւերմունքից առանձին արտեր, բայց շատ անգամ այս միջոցը պատճառ է դառնում ուղղակի մորեխի տարածուելուն, նպաստել է զանազան տեղերում ձուաներ զննելուն: Այս եղանակով կուռելու օգուտը այն է միայն, որ մորեխի հասցրած վնասը փոխանակ մէկի սեփականութեան կամ կալուածքի՝ շտտերի վերայ է տարածւում: Բայց յամենայն դէպս դարձեալ ոչ մի նպատակայարմար բան չի ներկայացնում այս և դեռ ի զուր տեղն էլ պատճառ է դառնում տարածելու վարակումը:

Նկատուած է, որ երբ մեծ քանակութեամբ մորեխ հաւաքուած է լինում մի տեղի համաճարակը աւելի շուտ է անցնում, որովհետեւ այգալիսիների մէջ աւելի հեշտութեամբ կարող են առաջանալ զանազան մանրէի կենդանիներ—պարազիտներ և սուռնիկ, որոնք պատճառ կդառնան առաջ բերելու նրանց մէջ զանազան տարափոխիկ հիւանդութիւններ: Բայցի դրանից մորեխների այգալիսի մեծ բազմութեան մէջ աւելի հեշտութեամբ երևան կդան նաեւ բազմաթիւ օգտակար միջատներ և թռչուններ, որոնք յարձակուելով մորեխի վրայ, կարճ ժամանակուայ մէջ ահողին քանակութեամբ կոչնչացնեն: Այս պատճառով էլ մորեխների դէմ կուռելու վերոյիշեալ միջոցը, որ շատ տեղերում դործադրուում է, աննպատակայարմար է և նոյն իսկ, ինչպէս տե-

* Տես Արարատ 1900 թ. համար Ժ. եր. 473:

սանք, վնասակար, ուստի և պէտք է շաշխատել, որ ամէն տեղ արմատախիլ անեն այդ անբնական եղանակը և իւրաքանչիւր անձն իր սեփական միջոցներով աշխատի նիւթապէս օգնել մորեխից վնասուող գիւղացուն, բայց դրանից հարկաւոր է նաեւ ամէն միջոց ձեռք առնել հենց տեղն ու տեղը ոչնչացնելու սոսկալի արշաւանք սկսող այդ միջատի դէմ:

Այսպիսի գեղատեսիլութիւնների ենթակայ չլինելու համար դաշտերն ու կալուածքները հասարակութիւնը կարող է փոխադարձ կերպով ապահովել և այդ կարծում եմ ամենից ներգործական միջոցներից մէկն է ոչ միայն մորեխի պատճառած վնասների վերաբերմամբ, այլ և այն ուրիշ վնասների, որ յաճախ յառաջացնում են զանազան այլ և այլ վնասակար միջատների, երբեմն երբեմն յարձակուելով դաշտերի, անտառների, այգիների և բանջարանոցների վրայ: Ինքն ըստ ինքեան հաւանալի է, որ սոյնանման ապահովացումը վնասուողին միմիայն նպաստ տալու համար չէ: Այս նպատակի համար կազմած ընկերութեան անդամների պարտականութիւնն է մշտապէս հսկել մէկ մէկու կալուածքների վրայ, թէ արդեօք ապահովուած դաշտերում ինչ միջոցներ են ձեռք առնուած կռուելու վնասակար միջատների դէմ. հարկաւոր դէպքում կարելի է նաեւ փոխառութիւն անել կամ նպաստ հասցնել, որպէս զի կանոնաւոր միջոցներ ձեռք առնուին կռուելու, երբեմն նաեւ ցանկացողներին յարմար հանգամանքներում օգտակար խորհուրդներ տալ և այլն:

Մորեխներին ճիշտիւ աղմուկով, զանգակի ձայնով և այլ այսպիսի միջոցներով քշելու, հալածելու վնասակար հետեանքներն աւելի պարզ ցոյց տալու համար, առաջ ենք բերում գուցէ ընթերցողի համար ոչ անծանօթ մի իրողութիւն: Պտտահել են այնպիսի դէպքեր, որ հալածուող մորեխները անթիւ անհամար բազմութեամբ թափուել են գետերի, լճերի, ծովածոցերի մէջ, խեղդուել են այնտեղ, վերլուծուել և յետոյ իրբեւ վարակիչ նիւթ այստեղից տարածուել է ահագին տարածութեան վրայ և վարակել մօտակայ տեղերը և աղբաբնակութեան մէջ տարափութիւն հիւանդութիւն առաջացրել: Այս արդէն պարզ ցոյց է տա-

լիս մորեխի դէմ վերոյիշեալ եղանակով կռուելու անյարմարութիւնը և նոյն խակ վնասակարութիւնը, ուստի և պէտք է ամէն կերպ աշխատել վերջ տալու:

Կան շատ տեսակի մորեխներ դրանցից ամենատեսակին թափառական մորեխն է, որ գորշկանաչ գոյն և չորս հատ անհաւասար երկայնութեամբ թևեր ունի, որոնցից առաջին զոյգը գորշագոյն է և վրան մութ բծեր կան, կարճ գերձանի պէս բողկուկներ եւ լաւ, յաջող ցատկելու համար երկայն և ամուր ետևի սրունքներ ունի: Արծթի ներքևի կողմը կարմիր է, խակ մարմնի վերևի մասը մոխրագոյն—կանաչ:

Դաշտերում շատ կդանուին մորեխի մանր տեսակները, որոնք միշտ այս ու այն կողմ են ցատկոտում, բայց թափառական մորեխի պէս վնասակար չեն: Սրանք իրենց թևերը սրունքներին շփելով թոյլ խշրտոց են հանում: Սրանցից նշանաւոր է կռնչող մաւրախը իր զարդարուն և կարմիր ետևի թևերով, որոնք սիրում են արեւոտ և մայրաւոտ տեղեր և թռչելու ժամանակ բարձրաձայն աղմուկում են:

Կռնչող մորեխին նման է կանաչ մորեխը, որի բողկուկներն աւելի երկայն են: Սրանցից ամէն տեղ կարելի է պատահել, որոնք թևերը իրարու շփելով մի տեսակ ձայն են հանում:

Մորեխը գլխաւորապէս չորային տարիներից յետոյ է սկսում իր աւերիչ այցելութիւնները: Սրանց բնակութեան բուն տեղը եղեգնուտ ճահճներ են, որտեղ եղեգների փափուկ արմատների մէջ տեղը էզը ձուեր է ածում: Շատ են սիրում եղեգն ուտել, բայց եթէ իրենց գտնուած տեղերում բաւականին սնունդ չգտնեն, անհամար բազմութեամբ գուրս կգան և մերձակայ դաշտերի վրայ կյարձակուեն: Այնտեղ գտած բուսականութիւնը ոչնչացնելուց յետոյ կդադրեն մեծ բազմութեամբ հեռաւոր դաշտեր, երկրներ, ուտելով ձանապարհին պատահած համարեա ամբողջ բուսականութիւնը: Թափառական մորեխի բանակները շատ անդամ ժամերով անցնում են միմեանց յետևից և այնպէս խիտ, որ ինչպէս վերեն յիշեցինք, ամպերի նման արեւ են խաւա-

րեցնում և մի քանի ժամուկայ ընթացքում բոլոր պատվերները, հացաբոյսերը, խոտը և այգիների ծառերի տերեւները ուտում, ոչընչացնում են: Չուեղու ժամանակ էլ մորեխները այստեղ, այնտեղ յարմարաւոր տեղերում հոգի մէջ ձուեր են դնում, որոնցից հետեւեալ տարուկայ ամբան սկզբներին առաջ են դալիս շատակեր թրթուրների, որոնք ձուաներից խոկոյն լոյս աշխարհ զուրս գալուն պէս սկսում են ուտել դաշտում երեւացող կանաչը:

Հետաքրքրութեան արժանի է մորեխի զրաժ ձուաների կազմութիւնը. նա իր ձուաները ոչ թէ ուղղակի թափում է գետնի երեսին, այլ առանձին պարկերի մէջ, որոնք առանձին գեղձերից արտադրուած փրփուրից և զանազան բուսական մնացորդներից են կազմուած: Այդ պարկերը խիստ տարբերուում են միմեանցից: Բարակ պատեր ունեցող պարկերը պահուած են լինում հոգի մէջ աւելի խորը, քան հաստ պատեր ունեցողները, բացի դրանից առաջինները եթէ մի կերպ հոգի երես զուրս բերուն, խոկոյն կոչնչանան, մինչ դեռ միւս տեսակի պարկերը, եթէ նոյն պայմանների մէջ դնենք աւելի ընդունակ են դառնում զիմադրելու զանազան արտաքին մատակարար զօրութեանց:

Այստեղից պարզ երևում է, որ այն տեղերը, ուր տարածուած է բարակ պատեր ունեցող ձուապարկեր, լաւ կլինի վարել՝ նախ նրա համար որ վարելիս այդ պարկերը հեշտութեամբ կսկսեն քայքայուել և նրանց մէջ պատուարուող ձուիկները և որդերը մնալով բաց օդի տակ, անընդունակ կլինին կռիւ մղել վատ եղանակի դէմ, որով և շուտով կիչանան և երկրորդ՝ որ բարակ պատեր ունեցող պարկերը, եթէ մինչև անգամ վնասուած էլ չեն, բայց զուրս դալով երկրի երես, շատ քիչ պաշտպանուած կլինեն զանազան միջատակեր թռչուններից անտեսանելի կենդանիներից, արեւի կիզիչ ճառագայթներից և ցրտից:

Այսպիսով ուրեմն մենք տեսնում ենք, որ այդ վնասակար կենդանիների դէմ կռիւ մղելիս, նոյնպէս անհրաժեշտ է իմանալ, թէ արդեօք ո՞ր տեսակ մորեխների կամ բոժոժների հետ գործ ունենք, ապա նոր ձեռք

առնել այս կամ այն միջոցը:

Ճշմարիտ է, թէպէտ միջատների տեսակների մասին որոշ ծանօթութիւններ ունենալը այնքան էլ հեշտ բան չէ և ոչ մասնագէտ գիւղատնտեսի, մանաւանդ գիւղացիների համար կարող է շատ դժուար թուալ, բայց այսպիսի դէպքերում նրանց մասին որոշ անհրաժեշտ տեղեկութիւններ ունենալը գործնական կերպով խիստ կարեւոր է, որպէս զի ամէն մի ոչ մասնագէտ մարդ հնարաւորութիւն ունենայ տարբերել մի միջատ իրեն շատ նման ուրիշ միջատներից: Բացի միջատներ որոշելուց, հարկաւոր է ձեռք ձեռքի տալ և որոշել, թէ արդեօք ո՞րքան վարակուած են մեր գաշտերը մորեխի ձուապարկերով և թէ արդեօք ի՞նչ վիճակի մէջ են գտնուում այդ պարկերի միջի ձուաները կամ որդերը:

Մի որ և է տեղի պարկերի քանակութիւնը կարելի է հեշտ կերպով որոշել: Կասկածելի հոգի զանազան մասերը մէկ մէկ քառարշին հող զգուշութեամբ պէտք է փափիսցնել և մաղել նօսք մաղով: Եթէ նկատուի, որ մէկ քառարշին հողի մէջ 10-15 հատ պարկեր կան, պէտք է այդ վտանգաւոր համարել և շուտով միջոցներ ձեռք առնել:

Եթէ սոյնանման հետազոտութիւնը կատարուած է աշնանը, իսկ կռուելու միջոցները պէտք է ձեռք առնել դարնանը, այն ժամանակ այդպիսի տեղերը պէտք է նախօրօք մի որ և է բանով նշանակել, որ տեղերը աչքից չխորչեն մինչև ժամանակը: Որպէս զի իմանանք թէ այս ինչ տեղում մորեխի ձուապարկեր կան կամ ոչ, պէտք է աչքի առաջ ունենալ. նախ թէ արդեօք նախորդ տարին կամ նոյն տարուկայ ամառուկայ մէջ բոյսերը մորեխից յատուկ վնասներ չեն կրել և երկրորդ արդեօք այդ տեղով մորեխ չի անցել:

Որոշելու համար, թէ արդեօք պարկերի մէջ ձուաներին վնասակար մանրիկ կենդանիներ կան և եղած դէպքում ի՞նչ քանակութեամբ, հաւաքած հողերը մաղելիս պէտք է վերցնել պարկերը և զգուշութեամբ բոյս անելու մէջը ուշադրութեամբ զիտել: Երբ պարկերի ձուաների մէջ նկատուի զանազան ճանձների, պատենաթեւ միջատների և այլոց սպիտակ կամ դեղնադոյն որդեր, այդպիսի պար

կերը պէտք է համարել արդէն վնասուած և բոյսերի համար բոլորովին անվնաս ուրովհետև այն մանրիկ կենդանիները պարագիտները իրանք հոգս կտանեն պարկերի մէջ եղածներին ոչնչացնելու: Եթէ բոլոր հետադասած պարկերից կէսն անգամ այդպիսի մանրիկ կենդանիներ ունենան, իսկ մնացածը առողջ, այդպիսի տեղերի մասին ոչ մի ուշադրութիւն հարկաւոր չէ դարձնել, կռուելու համար ոչ մի միջոց չպէտք է գործադրել, որովհետև այսպիսի դէպքում վնասը շատ աննշան կլինի: Որովհետև մենք չվնասուած պարկերը մանրիկ կենդանիներով հարուստ պարկերից ջնկելու ոչ մի հնարաւորութիւն չունենք, ուստի և ոչնչացնելիս մենք կարող ենք մի մեծ սխալ գործել, այն է սխալման կոչնչացնելք այն պարկերը, որոնք հարուստ են մեզ համար օգտակար այդ մանրիկ կենդանիներով և որոնք իրեն մեր ամենալաւ օգնականներն են հանդիսանում այսպիսի նեղ և փոստաւոր հանգամանքներում: Բայց եթէ կարեւոր է շատ շուտով վնասակար միջատների առաջն առնել, այն ժամանակ պէտք է սպասել այնքան, մինչև որ դուրս կգան որդերը և այն ժամանակ կարելի կլինի ոչնչացնել ոչ թէ բոժոժները, պարկերը, այլ դուրս եկած մատաղ միջատները, միայն այդպիսի դէպքում պէտք է աշխատել ուշադրութիւն դարձնել, որ միջոցները դործագրուին այն ժամանակ, երբ միջատները դանդաղաշարժ են և միայն մի որոշ տեղումն են գտնուում:

Կոնսերւեք. միջոցներ. Մորեխի յառաջացրած սոսկալի վնասի պատճառով ամէն տեղ, ուր այդ սոսկում պատճառող միջատը բնակութիւն է հաստատում, աղգարնակութիւնը ստիպուած է գործ դնել իր բոլոր միջոցները նրանց ոչնչացնելու համար: Ռուսաստանում կայ մի որոշ օրէնք, որով մորեխ երեցած տեղի աղգարնակութիւնը պարտաւորուած է ձրի կերպով կռուելու նրա դէմ: Բայց որովհետև մորեխի դէմ միջոցներ ձեռք են առնում միայն այն ժամանակ, երբ նա արդէն ամենախիստ չափով տարածուած է լինում, երբ նա սպառնում է ոչնչացնել ամենամեծ տարածութեան վրայ գտնուող հոյսաբոյսերն անգամ, այդ պատճառով դժուար թէ ձեռք առած միջոցներն, արդիւնաւոր հետե-

ւանքներ ունենան, նոյն իսկ ինքն աղգարնակութիւնը դժուարանում է իրագործել իրեն յանձնած պարտականութիւնը: Նրանց ձեռք առած միջոցները սրանք են:

Ա. Ա. յն հոգերը, որոնց մէջ մթերուած են մորեխի նրբաթաղանթ բոժոժները, պէտք է խնամքով երեսանց վարել կամ տափնել, որով միայն կարելի է բոլորովին ոչնչացնել: Յարմարաւոր ջրատար տեղերում փոխանակ վերոյիշեալ միջոցը գործ դնելու, կարելի է բաց թողնել ընտանի անասունների մի ամբողջ հօտ և ձիւների երամ, որպէս զի կոխկռտելով, ցետի մէջ խառնուին մորեխի մթերանոցները և այդպիսով փչանան: Նոյն կերպ հետեւի և ոչնչացնել պէտք է միջատների և դաշտային ճանապարհների վրայ եղած բօժոժները:

Բ. Մորեխի ձուաներով հարուստ արտերը կարելի է նաև խորը վարել և այդպիսով առաջն առնել ձուաներից դուրս եկող որդերին հողի երես դուրս գալու: Վարելուց յետոյ կարելի է նաև արտի երեսին ծանր հալթիլ գլորել: Այս կերպ պէտք է վարել և անպատճառ յաջող հետևանքներ կունենայ, թէ նրբաթաղանթ և թէ կարծրաթաղանթ բոժոժներով հարուստ հոգերը: Կռուելու ամենաշատ տարածուած և ամենագործածական միջոցը պէտք է համարել մորեխներին դէպ յատուկ նրանց համար պատրաստած առուներ քշելը և նրանց մէջ թափելը: Ինչ ճանապարհով որ ընթանում են մորեխի թրթուրները, այնտեղ մի արշին խորութեամբ և 3/4-1 արշալայնութեամբ ուղղաձիգ պատեր ունեցող առուներ են փորում, որպէսզի այդ առուները, լցուելուց յետոյ նրանց սատակեցնելով ոչնչացնեն և ապա վրաները հող ածել:

Թրթուրներին ջնջխում են առանձին գործիքներով (ВОЛОКУШКАМИ) հաստ աղիւսաձև փայտերից և տախտակներից կազմուած շրջանակներով կամ քարեայ զլանակներով:

Մորեխ գտնուած տեղերում կարելի է բուսականութեան վրայ սրտիկ ֆարիկեան *

* Փարիզեան կանաչը (ПАРИЖСКАЯ ЗЕЛЕНЬ) մի քիմիական խառնուրդ է մկրեղի (МЫШАКЪ) և պղնձի արջասպի (МЪДНЫЙ КУПОРОСЪ), որի մէջ 58 0/0 առաջնից է: 260 ք բերելու համար կարելի է դիմել Կովկասի գիւղատնտեսական ընկերութեան, որի պահեստում պուրը 17 ռուբ. ծախւում է:

կամ ինչպէս ասում են նաև Գրանական առնունով յայտնի փոշու և ջրի մէջ լուծուած կրի խառնուրդը. 40 վեղրանոց մի տակաւ ջրի համար պէտք է վերցնել 2-3 գրուանքայ յիշեալ փարիզեան կանաչի փոշուց և 20 գրուանքայ նոր այրած և հանգցրած կիր: Ջրի մէջ այդ Փարիզեան կանաչի լուծելուց յետոյ՝ խառնում են ջրի մէջ լուծուած կրի հետ: Ստացուած խառնուրդ հեղուկը պէտք է յետոյ լցնել Վերմայէլի գործիքի մէջ և սրբակել: Առանձին ուշադրութիւն պէտք է դարձնել, որ այս գործողութիւնը տեղի ունենայ հենց խիղճի երբ ձուաններից դուրս են գալիս թրթուրները, որից երկու շաբաթ յետոյ կատարած սրսկումը համարեա ապարդիւն կանցնի: Միջատները սրսկած բոյսերն ուտելով 1-3 օրուայ մէջ կստակեն: Աֆրիկայում և Ասիայում կան այնպիսի ցեղեր, որ մորեխը իրեն կերակուր են գործ ածում: Նախ եփում են աղաջրում և ապա տապակում իւղի մէջ:

Մորեխի լշտաֆները. Մորեխի բնական թշնամիներից մի քանի թռչուններ և կաթնասուն կենդանիներ առանձին նշանակութիւն ունեն: Վարդագոյն սարեակները, արագիլները, ձկնկուկները, ագռաւները խիստ հետաւում են նրանց. իսկ արտուանները, ճայերը (Галки) բացի դրանից ոչնչացնում են նաև նրանց ձուանները: Նոյն գերն են կատարում կաթնասուններից խոզերը, խրուրդները, մկները և այլն: Մանր անտեսանելի կենդանիներից մի քանիսը ոչնչացնում են մորեխների ձուանները, միւսները ապրում են հենց ուղղակի միջատների մարմնի մէջ:

Գլխարանած. Гессенская муха или хлббный комарик — (Cecidiomyia destructor Say) Գլխարանածը մի փոքրիկ միջատ է 1½ գծաչափ երկարութեամբ. մարմնի ձևը նման է մոծակի մարմնին, ունի իր մարմնի կիսից աւելի երկար ընչացքներ կամ շոշափուկներ. սովորաբար էգինն աւելի կարճ է լինում: Երկթեանի է. թևերը մոխրագոյն են և զօրեղ պոչն պէս որ թռչում է մօտաւորապէս ½ վերստ տարածութիւն: Ասներն երկար են, բարակ և շէկ, արուի որովայնը նեղ է, գլանաձև, իսկ էգինը՝ լայն և ծայրը սուր: Մարմնի գոյնը

թուփ կարմիր է, որովայնի վրայ կարմիր յօգեր ունի: Թրթուրները քիչ փոքր են, ունենում են բաց դեղին գոյն և չունեն ոտներ: Ամբողջ մարմինը բաղկացած է 13 յօդից, որոնց կողքերում դանում են 9 զոյգ շնչափող: Հարսնեակը հանգստանում է փայլուն կինամոնագոյն բոժոժի մէջ, որ նման է լինում վռչի հատիկի: Այս միջատը բազմատեսակ է և լինում է ուռենու, եղևնու, խաչկաթի և մի քանի այլ ծառերի արմատիկների վրայ: Խիստ վնասակար է բուսականութեանը: Ինչպէս յայտնի է դարնանացան ցորենը գլխարանածին ամենասիրելի կերակուրն է: Սա շատ վնասակար միջատ է և փչացնում է ցորենի, հաճարի, երբեմն նաև գարու և շատ սակաւ վարսակի արտերը: Մանաւանդ շատ խիստ վնասում է աշնանացան ցորենը և հաճարը: Գարնան սկիզբներին գլխարանածները դուրս են թռչում բոժոժներից, որոնց մէջ ձմերիկ են և ամէն մէկը զանազան տեղերում աշնացանի կամ դարնանացանի տերեւների վերին մասերում գնում են 40—80 կարմրագոյն ձուկներ՝ 1/6—1/8 գծաչափ երկարութեամբ: Ձուկներից 4-10 օր յետոյ, նայած եղանակին, դուրս են գալիս թրթուրներ և սկսում են մեծանալ, ծծելով մատաղ ցօղնուկների և տերեւիկների հիւթը, ուստի և քամիներն ու անձրեւներն էլ հեշտութեամբ կոտորում են հացարոյսերը, որից և բոյսը չորանում է: Նրանց տեղ կրկին նոյն արմատներից բարձրանում են ուրիշ ծիւրեր: Հասած թրթուրները հարսնեակ են դառնում կեղծ բոժոժների մէջ, որոնք տեղաւորուած են լինում արմատի մօտ գանուղ տերեւների պատեանում, ամէն տեղում մի քանիսը և այսպիսով առաջ բերում սոխաձև ուսուցքներ, երբեմն բոժոժները թաղում են լինում հողի տակ արմատի մօտ մինչև 1½ վերջ: Խորութեամբ: Միջատն իր կատարեալ դարգացմանը հասնում է մօտաւորապէս 60 օրուայ ընթացքում, այնպէս որ դարնան վերջերում և կամ ամբան սկիզբներում դուրս է թռչում գլխարանածին երկրորդ սերունդը, որ գնում է իր ձուերը միևնոյն գաշտի ցորենի կամ հաճարի կանաչ տերեւների վրայ: Ձուից նոր դուրս եկած թրթուրները սողում են գէպի

տերևի հիմքը և տեղաւորելով նրա պատեա-
նում սկսում են ծծել ցօղունը, որի պատ-
ճառով էլ վերջինս ծռւում է, և վերջը
կոտրւում: Հասած ժամանակ հասկը դատարկ է
լինում կամ պարունակում շատ քիչ քա-
նակութեամբ մանրիկ սերմեր: Հացաբոյսերի
հասնելու և կամ քաղի ժամանակ դուրս է
դալիս այս միջատների երրորդ սերունդը, որը
ցորենի վրայ թարմ կանաչ չլինելու պատ-
ճառով, ձուեր է դնում այս և այն կողմ
թափթփուած հասած տերեւների և միքանի
այլ վայրերի խոտերի վրայ: Այս ձուերից աշ-
նանք առաջանում է չորրորդ սերունդը, որն
իր քանակութեամբ ամենից շատն է լինում
և յարձակում է աշնանացանի, մանաւանդ
ցորենի և հաճարի բոյսերի վրայ: Այս սերնդի
հասցրած փասը մեծ է և խիստ զգալի, ո-
րովհետեւ նրա թրթուրները տեղաւորուելով
խիստ մատաղ բոյսերի վրայ, արագութեամբ
ծծում են նրանց հիւթը և այդպիսով պատ-
ճառ դառնում ահագին տարածութեան վրայ
ձգուող աշնանացան ցանքերի ոչնչանալուն:
Նաո տեղերում ինչպէս օրինակ հարաւային
Ռուսաստանում յաջող պայմանների մէջ կարո-
ղանում է զարգանալ և դուրս գալ նոյն աշ-
նանք հինգերորդ սերունդը, որից և առաջ է
դալիս հետեւեալ տարուայ առաջին սերունդը:
Առաջին սերունդի փնասակար ազդեցութիւնը
սկսւում է սովորաբար մայիսի վերջերից, բայց
աւելի նկատելի կերպով յունիսից: Վնասուած
ցօղունները թէպէտ հասկեր տալիս են, բայց
սովորաբար լինում են դատարկ, կամ նայած
հացաբոյսի տեսակին և ոյժին պարունակում
են իրենց մէջ անբաւարար կերպով զարգացման
տարբեր աստիճաններում դանուող հատիկ-
ներ: Վնասուած ցօղունների ստորին կապե-
րը մէկ կամ մի քանի տեղերում փնասուած
են լինում, որոնց պատճառով ցօղունները
քամու կամ սեփական ծանրութիւնից յա-
ճախ կամ բոլորովին ջարդւում են և կամ
կռանում: Այդպիսի դէպքում եթէ շատ ցօ-
ղուններ այդ վիճակին ենթակայ եղած լինեն
ամբողջ դաշտը կարծես կարկառահար կամ կո-
խան է եղած անասուններից: Արքան զօրեղ
առողջ հացաբոյսերը ընդունակ են դիմադրե-
ու գղթորաճանձի թրթուրի յարձակումնե-

րին, նոյնքան և խիստ կերպով կփնասուեն
նրանցից թոյլ հիւանդոտ բոյսերը: Նաո ան-
գամ գղթորաճանձից փնասուած ցօղունները
դադարում են աճելուց, իսկ հասկը կամ
այլ ևս չի զարգանում և կամ դադարում է
բոլորովին հատիկներ տալուց. բացի դրանից
ահաս, նիհար ցօղունները միջոց են տալիս
անարգել կերպով անպէտք բոյսերին աճել
և այն դաշտը, որ փնասուած է գղթորաճան-
ձից հատիկների հատուելութեան շրջանում
փոխանակ հեռուից դեղին, ընդհակառակը
շատ տեղերում կանաչադոյն կերելի: Չմոռա-
նանք ասել, որ մատաղ հացաբոյսերի փնա-
սուած տերեւիկները գեղնում են և եթէ
դրանք շատ են, աշնանացանի արտը աշնան
վերջերին ծածկւում են զանազան ձևերի
և մեծութեան գեղին բծերով: Առաջին ժա-
մանակներում այդ երեւոյթը վերադրում
էին կամ անձրևի պակասութեան և կամ
ընդհակառակը, մինչդեռ իսկական պատճառն
խմանալու համար, բաւական է, եթէ, քաղերք
միքանի մատաղ բոյսեր և ողկերք արտաքին
տերեւները և եթէ փնասի պատճառն գղթո-
րաճանձն է, այն ժամանակ դժուար չէ տես-
նել յիշեալ միջատի թրթուրները և հարս-
նեակները, որոնք դանւում են համարեա ցօղ-
նուկի և տերևի պատեանի միջավայրում և
եթէ թրթուրները շատ են, մինչև անգամ
կտացուեն մէկ կամ միքանի կապանման ան-
հարթութիւններ:

Պէտք է նկատել, որ գղթորաճանձն ամէն
ժամանակ միքանի սերունդ էի կարող տալ
այդ կախումն ունի ամառուան և տեղի խո-
նուելութեան և բարեխառնութեան աստիճա-
նից, չորութիւնը դանդաղեցնում է թրթուր-
ների և հարսնեակների զարգացումը, այդ
պատճառով էլ հարաւային երկրներում եր-
րորդ սերունդը չի դուրս գալիս, այլ երեւում է
միայն աշնանը, երբ սովորաբար դուրս է
թուշում չորրորդ սերունդը: Գղթորաճանձը
հէնց աշնանից բնակութիւն հաստատելով աշ-
նանացան արտերում սկսում է փչացնել մա-
տաղ բոյսերի մի մասը. յաջորդ սերունդը
շարունակում է և փերջացնում առաջինների
սկսած զօրծը: Հետեւեալ դարեան և ամրան
ընթացքում:

Այս փաստաւոր միջատի գէմ կուելու համար խորհուրդ ենք տալիս ձեռք տանել հետեւեալ միջոցները:

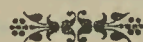
Ա. Աշխատել աշնանացան հացաբոյսերի ցանքը: որքան կարելի է, վաղ կատարել, աչքի առաջ ունենալով, որ այգւոյիսով կտացունեն աւելի առողջ և ոյժեղ բոյսեր, որոնք թէպէտ և կենթարկուեն զգթորածանձի աշնանային սերունդի յարձակմունքներին, բայց համեմատաբար աւելի հիշտութեամբ կտանեն փնար և աւելի քիչ զգալի կլինի նրանց համար, ուստի և շատ չնչին կլինի կորուստը: Կան և այնպիսի միջատաբաններ, որոնք բնի հակառակը, խորհուրդ են տալիս, որքան հնարաւոր է, աշնանացանն ուշ սկսել (այսպէս օր. սեպտեմբերի վերջերին, հոկտեմբերին), հաշուի առնելով, որ այգւոյիսով հացաբոյսերը ծիլեր կարծակեն, կբարձրանան այն ժամանակ, երբ արդէն զգթորածանձի աշնանային սերունդը վերջացած կլինի և այգւոյիսով բոյսերը ազատուած կլինեն յարձակմունքներից: Բ. Այնպիսի գէպքերում, երբ շատ է տարածուած այս փնարաւոր միջատը, խորհուրդ ենք տալիս չափաւորել աշնանացանքերը և նրանց տեղ առատօրէն գարնանացան անել: Գ. Յորենի կամ հաճախ հրապուրիչ ցանքեր անել: Աշնանացանքի հացաբոյսերը հասնելուց յետոյ յուլիսի վերջերին կամ օգոստոսի սկիզբներին նրանց կից հողի նեղ շերտերի մատուցումով 1/2 սաժ. լայնութեան վրայ, ցանել ցորեն, հաճախ: Հարաւային երկրներում եթէ այդ տեսակ հրապուրիչ ցանքերը շատ վաղ է կատարած, օգոստոսի սկիզբներին պէտք է անպատճառ խորը կերպով վարել և վրան ծանր հարթիչ (КАТОКЪ) գլորել: Բոյսի մատուց ծիլերի վրայ, աշնանացանի հացաբոյսերը հաւաքելուց յետոյ, փնարած բոժոժներից զուրս եկած զգթորածանձերը ձուեր են դնում: Այդ հրապուրներով կարելի է պաշտպանել աւելի ուշ երևացող աշնանացանքերի նորածիլ բոյսերը զգթորածանձի յարձակմունքներից և այգւոյիսով չարիքը կենդանացնել որոշ տեղերում: Երբ հրապուրելու համար ցանած ցորենի նեղ շերտերում որդերը կսկսեն հարսնակներ դառնալ, պէտք է խիստ զուլմանով 5 վերջ. և դեռ աւելի խորութեամբ վարել, որից և

որդերն ու հարսնակները հողի տակ գնալով, կոչնչանան: Դ. Փանի դեռ հատիկները հասկերի մէջ կատարելապէս չեն չորացել, պէտք է քաղել արար: Ե. Գլթորածանձի բոժոժներից զուրս դալուց առաջ, պէտք է հնձից յետոյ այս միջատով վարակուած խոզանները անմիջապէս այրել:

Խիստ մեծ է սրա հացբաժ փնար գիւղացիների մանաւանդ ցորենի արտերի համար: Գլթորածանձը տարածուած է քամու օգնութեամբ, սր քշում: տանում է հեռաւոր երկրներ և հարսնակների օգնութեամբ, որոնք ուրիշ երկրներ են տարւում յարդի հեռ միասին: Գլթորածանձի որդերին առանձնապէս փնարաւոր են միջանի տեսակ պարագիտներ—մանրիկ կենդանիներ, որոնք կարճ ժամանակուայ ընթացքում բնաջինջ են անում հազարաւոր այգւոյի միջատներ: Այդ պարագիտները զանազան տեղերում տարբեր չափով են տարածուած լինում: Եթէ մի օր և է արաի զգթորածանձի որդերը մեծ տոկոս են կալմում (երբեմն 90%-ից բարձր), այն ժամանակ չպէտք է այգւոյիսները ոչնչացնել, որովհետեւ նրանց հեռ միասին կոչնչանան նաեւ օգտակար պարագիտները:

(Կը շարունակուի).

Գ. 2.

ՔԱՀԱՆԱՆԵՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ ՄԻ ՔԱՆԻ ԽՕՄԲ *

Մեր եկեղեցական—հասարակական կեանքի հրատապ խնդիրներից մէկն է և քահանաների ազատութեան հարցը, որը հետաքրքրութեամբ քննադատուած է թէ, ծածկահայոց թէ Ռուսահայոց մամուլի մէջ:

Այդ բանին առիթ տուին Բաթումի քահանաների ուժիկ սահմանելու որոշումը:

* Մեկ փոքր սպում եմ եմ. Նիկողայոս սարկաւազի այս յղումը, որովհետեւ մեր եկեղեցու ներքին հրատապ խնդիրներից մէկն է վերաբերում, բայց համաձայն չեմ եմ որոշ մեթոդին, որի մասին առիթ կուանեմք գրելու:

Խնք.

որը հաստատուեց ներկայ Վեհափառ Հայրապետի կողմից և վերջերում Գեր. Արեւի տակէս եպիսկոպոսի «քահանայական խնդիր» վերնագրով գիրքը:

Բաթումի գէպքի համար արժ. Մելեան քահանան «Մշակում» և ապա «Արեւելքում» տեղեկութիւն տուեց և հաղորդեց ուժիկ սահմանելու բոլոր պայմանները: Այդ առիթ տուաւ «Արեւելեան մամուլում» այս տարուայ № 12 «Հովիւ» ստորագրող անձին՝ մի յօդուած հրատարակել «Նուէր թէ հարկ» վերնագրով, քննադատութեան ենթարկելով ուժիկ հարցը և հակառակ համարելով աւետարանի ոգուն սրան պատասխանեց «Բիւզանդիոն» 1155 և 1156 համարներում՝ պաշտպանելով ուժիկ խնդիրը, նոյնպէս և «Արեւելք» 4385-ում միացաւ վերջին կարծիքին: «Սուրհանդակը» արտաապեց «Նուէր թէ հարկ» յօդուածը:

Ռուսահայոց մէջ այդ խնդիրը սկզբունքի տեսակէտից քննութեան և հակաձառութեան չենթարկուեց, երեկ նրա համար, որ ընդհանուրի կարծիքով քահանաների կեանքը ապահովեցնելու ամենալաւ միջոցը ուժիկ նշանակելըն է և այդ համապատասխան է աւետարանի և մեր եկեղեցու ոգուն, մանաւանդ որ Վեհ. կաթողիկոսի հաստատութեամբ վաւերացել է և օրինական ոյժ ստացել:

Որովհետեւ «Հովիւ» հայոց բարձրաստիճան հոգեւորականներից է և նրա կարծիքը կարող է նշանակութիւն ունենալ որոշ շրջանում, ուստի արժէր հօգուի յարուցած խնդրին նայել պատմական-իրաւական տեսակէտից, պարզելով այն հարցը, թէ արդեօք ուժիկ նշանակելը ունի պատմական հիմք թէ ոչ, կամ հակառակ չէ՞ մեր եկեղեցու ոգուն և սահմանադրութեանը:

Հովիւը յայտնելով որ Բաթումում Պօլսում արդէն սրբունքներ են արել ուժիկ նշանակելու քահանաներին, կամ այդ ճանապարհով են կամենում գնալ, գտնում է որ ժողովրդի ազատական նուէրներով քահանայի կեանքը ապահովելը աւելի գերադասելի է քան ուժիկ-հարկով, որովհետեւ բացատրում է Հովիւը, նախ՝ որ շահաւէտ քահանաները չկարողանալով սակարկել փողերը ժողովի պիտի վիժեն քաղաքական իշխանութեան:

Երկրորդ՝ երբ քահանաները սակացոյցներով ժողովրդից դրամ են պահանջում, այն ժամանակ քահանայք պաշտօնեայք կը լինին Սակարանի և ոչ Աւետարանի, որոնց նմաններին Յիսուս աքսորեց տաճարից:

Երրորդ՝ քահանաները պիտի ազդին միայն նուէրներով և ոչ տուրքով կամ ուժիկով, «նուէրն փոխել տուրքի կամ ուժիկի նշանակէ, նուիրման հոգւոյն դէմ մեղանշել»: «Նուէրի փոխարէն արաքոյ եկեղեցւոյ տուրք կամ ուժիկ գանձել՝ կը նշանակէ ժողովուրդն ցրտացնել Աստուածաշուովենէ, ցրտացնել եկեղեցի յաճախելէ, մեռցնել միաբանական աղօթքի և դոհարանութեան հոգին»: Ապա՝ վերջացնելով խօսքը հովիւը ասում է, չպէտք է նոր դրութիւններ քարոզել, առանց եկեղեցւոյ անցեալն ու ներկայն ճանաչելու և առանց ապագային վնասներն նախադասելու: Բարոյականով պէտք է ապահովել նիւթականն և ոչ թէ նիւթականով բարոյականն» (տես Արեւելեան մամուլ № 12):

Եթէ ամփոփենք Հովիւի խօսքերը, կը տեսնանք այս, որ հոգեւորականին ուժիկ տալը հակառակ է մեր եկեղեցու սկզբունքին և անցեալին՝ և ներկային էլ վտանգ է ապագայում հոգեւորականը պիտի ստանայ միմիայն իրան շնորհած նուէրը ժողովրդականներից և նրանով էլ բաւականանայ:

Հովիւի այդ գլխաւոր երեք կէտերին պատասխանած լինելու համար, նախ՝ տեսնենք նախկին դարերում հոգեւորականները ինչպէ՞ս էին ապահովում մեր եկեղեցական հին կանոնները ինչպիսի կարգեր էին որոշել անտեսականի նկատմամբ: Արդեօք ճիշդ է նկատում Հովիւը, որ եկեղեցու անցեալին հակառակ է, ուժիկը, և տուրքը, — հարկը բոլորովին տարբեր բաներ են քան՝ նուէրը: Հովիւը բոլորովին հակառակ է տուրք, հարկ բառերին, դործ է ածում միայն նուէրը: Նուէր ասելով Հովիւը հասկանում է այն, ինչ որ մենք բոլորս ենք հասկանում, այսինքն նուէրն այնպիսի մի ընծայ է՝ որ մէկը միւսին տալիս է ազատական կերպով, նուիրատու կարող է տալ և չտալ և ոչ որ չի կարող ստիպել, կամ յանդիմանել կամ պահանջել, որ նուիրատուն անպատճառ ընծան տայ, եթէ նուիրատուն պիտի

պուած լինի ընծան տալու հակառակ իւր կամքի, ժողովրդական կարծիքից ճշշուած, կամ հէնց իրա ներքին զրոյղ ձայնին հնարանդելով—որ ասում է, պարտաւոր են, սուրբ, այն ժամանակ նուէր-ի սահմանից զուրս ենք վարիս և մանուկ պարտաւորականի սահմանը, ուրիշ խօսքով այդպիսի պարտաւորուած ընծան— դառնում է տուրք՝ հարկ:

Մեր եկեղեցական օրինակատարութիւնների համար արուած կամաւոր ընծայարեւութիւնները նուէր են թէ տուրք. ի հարկէ տուրք են և ոչ նուէր, եթէ կամաւոր ենք ասում, ոչ թէ նրա համար, որ ամեն մարդ կարող է տալ չտալ, ոչ, այլ այն մարդի, որ որքան կամենայ, այնքան կարող է տալ, բայց պիտի տայ: Այ մի ժողովրդական չի ասիլ, զի քահանայ, թէ և պատկարել են, մեռելս թաղել են, տունս օրհնել են, բայց ես պարտաւոր չեմ՝ ներդրութիւն վարձատրելու, այդքո հողեր և բարոյական պարտքն է, որ կատարելիք, «ձրի առէք ձրի տուք» եւ քեզ կարող եմ վարձատրել և չվարձատրել» այդպիսի մարդուն ժողովուրդը կհամարի անպարտաճանաչ, օրէնքից զուրս եկող, պարտիքը չկատարող: Անդանին ծառայողը, սեղանից պիտի ուտի, ասելով՝ առաքեալը նուէրներին պարտաւորական նշանակութիւն սուեց, թողնելով տուրքի քանակութիւնը ամեն մէկի կամքին, այլապէս հողերականները միջոց չէին ունենալ ոչ միայն ընտանիք կերակրելու, այլ և իրանց պահելու:

Այդ պարտաւորական կարգը Տրդատի ժամանակ քաղաքացիական օրէնքի ոյժ ստացաւ. Տրդատ քիչ համարելով Լուսաւորչի նշանակած զանազան տուրքերը, հրամայեց որ իւրաքանչիւր մեծ գիւղի եկեղեցուն ասն 7 ծխի հող, ագարակներին 4 ասն հող, որպէս զի այդ հողերի արդիւնքն ստանան քահանաները: Եթէ այս կարգադրութիւնը համեմատենք Սինոդի 1886 թուի սահմանած մի չափէք հողի հետ (8 օրավար), ահագին զանազանութիւն կգտնենք. այժմեան գիւղական մեծ տունը ունի 50 օրավար հող, միջինը 30, եթէ այս հաշուով ձգենք, կստանանք $7 \times 30 = 210$ օրավար հող, որով պիտի ապահովուէին երկու քահանայի, սարկաւազի և զպրի ըն-

տանիքը, եթէ դրամի վերածենք այժմեան զներով. հաշուելով օրավարը 8 փութ ցորենի տեղ և 210 օրավարի կէսը ցանուած, կունենանք $105 \times 8 = 840$ փութ ցանուած տեղ, մէկին 5 արդիւնք ձգելով, կստանանք 4200 փութ ցորեն, որ այժմեան զնով մօտ 4000 ռուբլի է:

Միթէ Տրդատի նշանակած 4000 ռուբլի արդիւնք բերող՝ օրէնքով սահմանած հողերը կարելի է չհամարել քահանաներին յատկացուած սոճիկ և տուրք: Բացի այդ, բոլոր մեհեաններին ոսկեղէն, արծաթեղէն, կալուածները յանձնուեցին եկեղեցիներին, հողերականների կեանքը ապահովեցնելու համար (տես Ա. Գ. ձԹ. գլ. 1):

Իսկ Լուսաւորչին սոճիկ կարգուեց 15 գիւղի արդիւնքը իբրեւ սեպհական և սոհմական ժառանգութիւն: Նոյն բանը տեսնում ենք զուգընթացաբար և յունաց մէջ, նոյն կարգը մայրեց Կոստանդիանոսը, Յուստինիանոսը հրամայեց եկեղեցի շինողներին՝ ապահովեցնել նորաշէն եկեղեցու հողերականների անտեսականը դրամով և հողերով:

Ս. Սահակը պատուիրում է ճշդութեամբ վճարել բոլոր «զպտուղս զնախնեաց կարգեալս և զամենայն ընծայս ուխտից», եթէ ոչ «հեռի լիցին յօրհնութենէ և ի հաղորդութենէ ընկերաց հանդերձ ընտանեօք մինչև ապաշխարեացէ և տուժեսցէ եկեղեցւոյ, վասն զի եղև պատուիրազանց աստուածամարդ, (տես Սահակի 32 կանոնը): Ուրեմն այդ պտուղները—տուրքերը չտուողները ոչ միայն զրկուում են եկեղեցուց, այլ և պատժում: Նոյնպէս և Սահակի 40, 41, 42, 43, 44, կանոնները մի առ մի նշանակում են այն բոլոր տուրքերը, որոնք պիտի ստանան վանքերը և քահանաները, վերջի կանոնում ապառնում է զրկել պատուիրանազանցներին Լուսաւորչի և ս. հարց օրհնութիւններից:

Այս կանոնները ապացուցանում են որ դրանք տուրքեր են և պարտաւորական նշանակութիւն ունեցող, չափ և կանոնի տակ դրած, իւրաքանչիւրի բաժինը որոշած, միթէ ազատական նուէրը ըստ Հովութի կարելի է այսպիսի կարգ և չափի տակ զնել:

Դ. Դարում եղած Գանգրի ժողովի

Է. Լ. կանոնները նորոգում են այն անձանց, որոնք սահմանած տուրքերը չեն հատուցանում:

Ղազար Փարպեցին ռոճիկ էր ստանում վանահայրութեան ժամանակ. իսկ ինչ որ տարեկան ինձ կարգել էին տէր Ներսէճը և Հրահատը — կերակրի հանգերձի և ձիան համար — յայտնի չէ, ... այն բաւականանում էր ինձ, և երբեմն դրանցով վանքի պէտքերն էի հոգում» (տես թուղթ): Աղանկատուացին յիշում է 5 — դարու մի ժողով Աղուանից աշխարհում, որտեղ սահմանել են մի քանի կանոններ քահանաների տուրքերի վերաբերմամբ: «Ազատ մարդոց և թաղաւորագրի որ ինչ հոգւոյն մասն է տացէ իւրովք ձեռովք ի կենդանութեան՝ ձի թամբաւք և սանձիւք, և զոր ինչ կարողութիւն իւր տացէ, ապա եթէ ի կենդանութեան չտացէ, յետ մահուն ընտանիք տացեն ապա մէկ մէկ յիշում է իւրաքանչիւր ժողովրդականի տալիք տուրքը. վերջում ասում է» Զայս պայման արարին եպիսկոպոսն և քահանայք և ապա մարդիկ առաջի արքային» (տես մեր կանոնադրքերը և Աղանկ.): մի՞թէ ազատ նուէրը կարող է թաղաւորի և մեծամեծների ժողովի որոշման խնդիր դառնալ:

Դուինի 555 թուի և 648-ի ժողովների կանոնները և ուրիշ ժողովներինը սահմանում են տուրքերի բաշխման այնպիսի կարգ, ինչպիսին Բաթումն է կարգել, միայն այն տարբերութեամբ, որ այնտեղ պաղի էին տալիս, այստեղ դրամ. այս մասին մի քիչ յետոյ:

Օրբելեանը Ժ. Գ. գրում գնում է այն տուրքերը, որ պարտաւոր են վճարել 600 զիւղ ծաթեւ վանքին. «Սխնեաց երկուստան գաւառաց. հարկէ եկեղեցւոյ ըստ հին Սահմանացն: Այստեղ շեշտում է հարկ բաւը. չի ասում «նուէրք եկեղեցւոյ» — :

Աբրահամ կաթողիկոսը 1734-ի կոնդակում հրամայում է խափա ժողովել հետեւեալ տուրքերը. «պողի սրբապետի հոգեբաժնի, կողպուտայ ժամոց, կեքահարկի քահանայի, տեսանական հարսանեաց»:

1836 թուի պալատէնիան թուում է օրի-

նակաւարութիւններէ համար ստանալիք տուրքերի քանակը դրամով:

1844 թուից Պետերբուրգի և Մոսկուայի հոգեւորականները ռոճիկ են ստանում մինչև այսօր, ուրեմն Ներսէս Ե., Մատթէոս, Գեորգ Դ., Մակար և Ներկայ Աւհափառ Աթոռակիր կանոնական են համարել և ոչ հակառակ մեր եկեղեցու կանոններին:

Մեր եկեղեցականների մի մասը, առաջնորդները, յաջորդները բոլորը ռոճիկ են ստանում:

Մինչև անգամ Պօլսոյ պատրիարքները տեւրութիւնից թողալ են ստանում (300 ոսկի):

Ներկայ Աւհ. Հայրապետի կարգադրութեամբ Բագուի մարդասիրական ընկերութիւնը տարեկան 1500 բուբլի է յանձնում կոնսիստորիային, Շամախու աղքատ զիւղերի քահանաներին ռոճիկ նշանակելու համար:

1886-ին մարտի 18-ին Անիօքը սահմանելով քահանայացուներին հասանելիք հոգիւրի քանակը և տուրքերը, պատուիրում է քահանայք ունին զիրաւունս ի վերայ հիման 1048 յ. ընդ ձեռն վիճակային իշխանութեան և միջոցաւ պատշաճաւոր քաղաքական իշխանութեան պահանջելով զայնս ի հասարակութեանցն: —

Իսկ այժմ ինչ են արել Բաթումցիք:

Նրանք համախօսապէս են կապել և որոշում արել և ամէն մէկի տալիք տուրքը սահմանել այնպէս, ինչպէս Ս. Սահակ 32, 40, 41, 42, 43 կանոններով արել է. և փոխանակ զանցաւորներին ս. Սահակի և Գանգրի ժողովի նման օրհնութիւնից զրկելու և նորովելու, նրանց կանչում են դատարան և արդարութեան ձեռքով պահանջում տալիքը. մի՞թէ բովանդակութեան կողմից Բաթումցոյ արածը բոլորովին նոյն չէ, ինչ որ արել են Տրդատից սկսած մինչև այսօր, մեր պապերը Տրդատի ժամանակ դրամի փոխարէն հոգ էին տալիս, այսօր հոգի փոխարէն դրամ են տալիս:

Այսպէս տեսնով, ես չեմ պնդում, որ հոգեւոր տուրքերը պահանջուեն տէրուական հարկերի խստութեամբ, ոչ քաւ լիցի:

Այդ տուրքերը ժողովուելով ընդ հանուր համաձայնութեամբ, այդպիսի խիստ միջոցնե-

ընդհանուր տեղիք չեն տալ: 1850-ին դեռ ևս Ներսէս Ե. հրամայում էր Շամախու կոնսիստորիային խնկերորդ պատուէրով «գնուիրեալսն յանուն պատկոյ կամ յանուն նրնջեցելոց և այլոց որով և իցէ անուամբ ընկալնու մի որպէս հարկապահանջ բռնադատութեամբ այլ որպէս քարոզիչ յաղագս հատուցմանց հոգեւորական նուիրանաց ըստ Աստուածային պատուիրանաց . . »:

Իսկ այժմ հոգեւորականը պատարանի հետ գործ չունի, ժողովուրդը ընդհանուրի համաձայնութեամբ տուրքերի քանակը որոշում է և բաժանում է իւր անդամների վրայ, այս ձևը չի լինում բռնադատական հարկ, այլ ազատական և բոլորի կամքով եղած, եթէ մի որ և է օրինազանց անձից երեցվոխանը կամ տուրք հաւաքողը պատարանով կապահանջի տալիքը, սա էլ չի լինիլ բռնութիւն, որովհետև հասարակական կարգերը անհատի քմահաճոյքի չեն ենթարկուում և զուր է հովիւը համեմատում գատի դիմելը Պօղոս առաքեալի յորդորի հետ, որ գրում էր. Միթէ ձեր մէջ մի հաւատացող մարդ չկայ, որ անհաւանութիւն դատարանին էք դիմում:

Վերոգրեալներից կարելի է եղբակացնել, որ այս խնդրում տուրքի հարկի ռոճիկի նուէր շատ տարբերութիւն չունին, որ ռոճիկ նշանակելը ոչ թէ հակառակ՝ այլ համապատասխան է մեր եկեղեցական կանոններին, որ ռոճիկ նշանակելով մօտենում ենք այն առարկութեան, որին ձգտում է ինքը հովիւը, այսինքն որ բարոյականը նիւթականին կառավարի և ոչ նիւթականը բարոյականին, և վերջապէս արդարադատութիւն պահանջելը չի նշանակում մեր եկեղեցուն փնտսել, իսկ քահանայի համար դերադասելի է ստանալ տուրքերը մի հոգուց՝ քան 2000 անձից, այս ձևով նա ազատւում է անպատուարեր ստիպելութիւններից պատկ և զանազան օրինակատարութիւնների կատարելուց առաջ, ազատւում է ընդ միշտ անօրհնէքին զանազան դժներ փակ դանելուց: Եթէ հովիւը տեսած լինէր զիւղերում անթիւ անհամար վեճերը քահանաների և ժողովրդականների մէջ օրինակատարութիւնների վճարը չտալու պատճառով, զբանից առաջացած կռիւները, հայ-

հոյանքները, անպատճառ կոկոզէր՝ որ աւետարանի աշակերտների պատիւը կվերականգնի միմայն սակացոյց որոշելով: Հովուի գրուածքի գաղափարական կողմը սկզբունքի տեսակէտից բոլորովին ճիշտ է և փառաւոր փհհութիւն է ներշնչում, բայց այդ անդործնական է, այն կողմից, որ հոգեւորականներս չունենք այն գաղափարական բարձրութիւնը, ինչ որ պահանջում է աւետարանը: Ճիշտ է կուսակրօնութիւնը ստեղծուել է այն նպատակով, որ բարձր բարոյական գաղափարների ակոյեան հանդիսանայ և իրաւունք ունենայ ժողովրդին ասելու, ժողովուրդ, եկ ետեւից և կմաքրուես, կարբուխ և մեռնելիս յաղթանակով բարբառի «ես յաղթեցի աշխարհի»: Բայց այդպէս է, ունենք այդպիսի կուսակրօնութիւն: Եթէ կուսակրօնները աւետարանի ետեւից դնալ դժուարանում են, ուր մնաց ամուսնացած հոգեւորականները, որոնք տուն, տեղ, ընտանիք, որդիք ունեն, միթէ դրանց կեանքը ընդ միշտ ապահովուելը հակառակ է աւետարանին:

Եւ զուր է հովիւը Բաթումի ռոճիկի որոշման Վեհափառ Հայրապետի կողմից հաստատելը օրինապահօրէն և անպատասխան դէմ համարում, ընդհակառակն Վեհ. կաթուղիոսի այդ հաստատական կոնդակը շարունակութիւն է Առաւորչի, Տրդատի, Սահակի կարգադրութիւնների: —

Գալով քահանայական խնդրի երկրորդ մասին, որ յարուցեց Գեր. Արիստակէս եպիսկոպոսի դիրքը, կանգ կառնենք միայն մի դրլխաւոր կէտի վրայ, որով զբաղուեց պ. Արասխանեան «Տարազի» վերջին համարներում, այն է իւրաքանչիւր քահանային յանձնուելիք ծխի քանակի վրայ:

Քահանաների տնտեսական ապահովութեան խնդրի եթէ ոչ զլխաւորը՝ դոնէ գլխաւոր միջոցներից մէկը կազմում է ծխերի հարցը:

Թէ արդեօք ծխաբաժնութիւնը գոյութիւն ունէր հին ժամանակ մեր մէջ, այդ մասին ունենք հաս ու կտոր տեղեկութիւնների, ու Սահակի Դուինի 555 և 648 թուի ժողովների և Աղուանքի—Վաչականի ժողովի կանոններում: Բոլոր կանոնները մի առ մի չեմ բերիլ, որովհետև շատ կձգձգուի խնդիրը, կլիշեմ

միայն ընդհանուր կէտերը:

Այդ կանոններից երեւում է. 1) որ ծխաբաժանութիւնը գոյութիւն է ունեցել Ե. դարուց սկսած, 2) ծխաբաժանութեան ժամանակ միշտ մեծ դեր են խաղացել ճարպիկ և որկրամոլ քաջանաները, 3) որ դրանից այնպիսի աղմուկների կռիւներ են առաջացել, որ Դուռնի 555 և 648 թուականների ժողովները խստաւ արգելել են պաղի և մուտքի պատճառով ծխեր բաժանելը: Մինչև անգամ 648-ի 5-րդ կանոնը պատուիրում է՝ որ իւրաքանչիւր քաջանայ ինչքան ծուխ ունի քիչ թէ շատ, նրանով էլ բաւականանայ: Բայց թէ ծխանաբաժանութեան խանգարումը ուղղակի հեռանք էր սատիկ կռիւների և վէճերի, այդ երեւում է նախ նրանից, որ Ներսէս-Բ-ի ներկայութեամբ քաջանները եկեղեցում ահագին վէճ են բարձրացրել պաղի բաժանման ժամանակ և երկրորդ՝ Ե. դարու Ազուանից ժողովի 6-րդ կանոնից, որ ասում է «Եթէ վանաց եկեղեցիները շատ են և ժողովուրդը քիչ և ուրիշ վանաց ժողովուրդը շատ է և երէցները քիչ, շատ ժողովուրդից մի մասն վերցնեն և սան քիչ ժողովուրդ ունեցող երէցներին»:

Այդ վէճերի առաջն առնելու համար, երկու ժողովների կանոնները որոշեցին, որ բոլոր ծխականները իրանց տուրքը տանեն գլխաւոր քաջանայի տունը—եկեղեցին, և այդ տեղ բոլոր քաջանաների ներկայութեամբ և մասնակցութեամբ կանոնաւոր բաժանուին այսպէս. «Գլխաւոր քաջանային 2 $\frac{1}{2}$ բաժին, քաջանաներին 2 բաժին, սարկաւազներին 1 $\frac{1}{2}$ բաժին, դպիրներին և պարկեշտութեամբ ապրող այրիներին 1 բաժին . . . » (Դուռնի ժողով 555 թ. 13 կանոն):

Դուռնի ժողովի այս սահմանը, այսինքն բոլոր գիւղի արդիւնքի մի տեղ ժողովելը և կանոնաւոր բաժանելը ամենափառաւոր սկզբունքն է, որը շատ տեղերում մինչև այսօր գործադրւում է և ըստ ձևի շատ նման է Բաթուրի ռոճկի սահմանման: Այժմ ընդհանրապէս այդ ձևը այսպէս է գործադրւում, քաջանաները իրանց մէջ բաժանում են գիւղի աները օրինակատարութիւնների անելու համար, արդիւնքները կամ յանձնում են հաւատարի

քաջանայի կամ շաբթէ շաբաթ միասին ժողովում են և իրանց ստացած արդիւնքը մէջ բերում և ապա հաւասար բաժանում: Այս ձևով ծխաբաժանութիւնը, այսինքն միմիայն օրինակատարութիւնների համար, կռիւների տեղիք չի տալ, որովհետեւ ստացածը հաւասար բաժանւում է՝ բայց զգալիաբար շատ քիչ տեղ է պատահում որ սիրով լինեն քաջանայք և արդար վերաբերուին գէպի միմեանց՝ ստացածը հաւասար բաժանելու մէջ: Հնեւում դրա առաջը առնում էին նրանով, որ պատուիրւում էր տուրքերը բերել եկեղեցի, զի՛վ մի տեղ, աւետարանի ընթերցմամբ օրհնել և յետոյ հաւասար բաժանել: Այժմ բնական տուրքերի փոխարէն կարելի է դրամ տալ, փողերը ժողովել դանձապետի ձեռքը և կանոնաւոր բաժանել քաջանաների մէջ:

Այս կարգը շատ դժուար է մացնել գլխաւորապէս այն պատճառով, որ իւրաքանչիւր քաջանային յատկացուելիք ծխերի թիւը բոլորովին անորոշ է և անկանոն: Հին կանոններում ծխերի քանակի համար սահմանաճ կանոններ չունեն: Այդ հարցը մեծ զարկ ստացաւ ներկայ դարում: Առաջին անգամ սահմանի տակ դրեց ծխերի հարցը Ներսէս Ե.: Նա 1853-ին մարտի 26-ի № 132 կանոնով արձակած Ղարաբաղի կոնսիստորիայի վրայ, հրամայեց—ցուցակագրել բոլոր եկեղեցիները, գիւղերը—արական իգական անդամներով և «ըստ թուոց աւանդական» յորս կարեն դասնել ոչ պակաս քան երեք հարիւր քսան կամ չորք հարիւր անձինք արական—իգական, նշանակել զմի քաջանայ և զերկուս դպիրս յեկեղեցիս գիւղօրէից»: Իսկ Շուշում «ըստ հաշուեթուի տանց կամ անձանց արականաց և իգականաց նշանակել զքաջանայս, և ուր լինիցին չորք քաջանայք նշանակել և զչորս դպիրս և զմի սարկաւազ, իսկ ուր իցեն երեք քաջանայք նշանակել զերիս դպիրս և զմի սարկաւազ և ըստ սոցին համեմատութեանց կանոնաւորել և վասըն ամենայն եկեղեցեաց յիւրաքանչիւր քաղաքս և ի գիւղօրայս ամենից նահանգաց»: Ներսէս Ե. որոշեց, որ իւրաքանչիւր 80 տուն ունենայ մի քաջանայ: Վերոգ Դ. թոյլ տուաւ որ իւրաքանչիւր փոքրիկ գիւղ լինի թէ կուղ 10—20, 30, 40, մինչև 70 տուն, անպատճառ

մի քաջանայ պահի 70—ից աւելի 2 քաջանայ, եթէ բազմամարդ տեղ է՝ 100-ին մի քաջանայ: Եթէ գիւղը «սակաւաթիւ է՝ սահմանեցի նոցա յատուկ սեպհական քաջանայ, և եթէ առաւել իցէ քան զեօթանասուն՝ երկուս քաջանայս իսկ եթէ բազմամարդ առհարիւր տունն մի քաջանայ» (Կոնդակ 1868թ. 21 դեկ. № 562):

1889-ին իսկ նահանգական ատենադարանում անդամ զինում է սինօգին, խնդրելով հաղորդել թէ հայոց եկեղեցական օրէնքով քանի՞ ծուխը մի քաջանայ պիտի ունենայ, հարկատու անձանց հարկից ազատելու խնդրի նկատմամբ: Սինօղը 1891 թուի օգոստոսի 9-ին № 3093 գրում է «Եթովիանի Սինօղը պատիւ ունի հաղորդելու, որ 50 տունը կարող է ունենալ մի քաջանայ և երկու գաւիւր»:

1892-ի յունիսի 17-ին Սինօղը, Գեր. Արիստակէս Կաթիկոսոսի վերջնական եղբարացութիւնը լսելուց յետոյ, որոշում է «Այն գիւղերում, որոնք բաղկացած են 150 տնից, կարգուի մի քաջանայ, և որքան որ ձեռնհաս կլինի նա հովուել իւր ժողովուրդը, ուրիշին պաշտօնակից չձեռնադրել, իսկ 250 և 300 տուն ունեցող գիւղերում երկու քաջանայ կարգուին»:

Ահա այս է ծխաբաժանութեան աստիճանական զարգացումը:

Պ. Արասխանեանց խօսելով «քաջանայական խնդրի» մասին, գնում է մի շատ հիմնական հարց, Սինօղը կամ Գեր. Արիստակէս Կաթիկոսոսը ունին արդեօք եկեղեցական—կանոնական հիմք 150 տուն նշանակելու ամեն մի քաջանայի, և եթէ չունին, ի՞նչու չեն նշանակում 200, 300, նոյն իսկ 400 տուն: Թէ եկեղեցական—կանոնական հիմք չկայ 150 տուն նշանակելու, այդ պարզ է, որովհետեւ հին ժողովներում այդ մասին խօսք էլ չկայ: Սինօղի 150 տուն նշանակելը ամենամեծ թիւն է այդ խնդրի պատմութեան մէջ, երկու կաթուղիկոս 80 և 70 տուն են նշանակել, Սինօղը 1891-ին 50 տուն, իսկ 1892-ին 150 տուն է նշանակել. ապա ի՞նչով էին առաջնորդւում այդ կարգադրութիւն անողները, արդեօք նրանով որ մի քաջանայ 50-ից, 80-ից, 70-ից կամ 150-անից

աւելի չէր կարող հովուել, ամենեւին ոչ, որովհետեւ Ներսէս-Ե-ի նման անձը շատ լուր էր ձանաչում ժողովրդին և նրան հովուելու կարիքի չափը: Ես էլ 50 ծեր քաջանաներից զանազան տեղերում հարցրել եմ թէ քանի՞ տուն կարող են հովուել: Նրանք սկզբում մի զբախան պատասխան տալ չէին կարողանում, մէկը ասում էր 50, միւսը 100, ոչ ոք 150-ի չհասաւ, որովհետեւ չէին կարողանում երեւակայել, որ 100, կամ 150 տուն ունեցող գիւղին թոյլ կտան մի քաջանայ ունենալու, երբ այդ նախապաշարմունքը վերցուեց և հարցը աւելի պարզ տրուեց, բոլորը համարեալ ասանց բացառութեան պատասխանում էին 200 տունը ի՞նչ է որ, 300 տուն էլ լինի ասանց դժուարութեան կհօգուենք: Գնե՛ք դրանց պատասխաններից և մեր հովիւների կարգադրութիւնների աստիճանական զարգացումից երեւում է, որ սկզբից հենց անհաշիւ քիչ ծուխ ունեցող քաջանաների ձեռնադրութեան սովորութիւնն է եղել միմիակ հիմքը, որ այդքան քիչ ծուխ են յատկացրել մի քաջանային:

Այլապէս ի՞նչպէս լուծել այն հանելուկը, որ 150 տուն գիւղը 3 քաջանայ ունի, իսկ 7000 տուն ունեցող Բագուն 10—11 քաջանայ:—

Որովհետեւ ծխերի թուիցն է կախուած քաջանաների սպահովութեան գլխաւոր հիմնաքարը, ուստի և մեր հոգեւոր վարչութիւնը ամենամեծ ջանքը պիտի անի կանոնաւորելու այդ խնդիրը: Քաջանաները որոնք անպադար զանդատւում են արդիւնքների քիչութեան, ժողովրդից քիչ ստանալու, անապահով վիճակում գտնուելու մասին, հենց որ ասում ես, 200 տուն ունենաս, էլ չես գանդատուիլ. խեղճ քաջանայի գէմքը մի ակնթարթում փոխւում է, «ի հարկէ ոչ, ի հարկէ ոչ, ո՛ւր է, եթէ Աստուծոյ ողորմութիւնը հասնի, այդպիսի կարգադրութիւն անի մեր Հայրիկը, մենք ոչ մի գանդատի տեղ չենք ունենալ և ժողովրդի հետ հաշտ կապրենք»: Ով տեսել է ժողովրդի և քաջանաների ծեծը, կուրը, անխելի հայհոյանքները արդիւնքի քիչութեան, քաջանաների շատութեան համար, նրա համար հասկանալի կլինի մեր քաջանա-

ների աղի արցունքները: ժողովուրդը բարկացած գոռում է քաջանայի վրայ, քեզ ո՞վ է ասել քաջանայ գառնաս, մենք մի քաջանայ ունեինք բաւական էր, մենք մի քաջանայից աւել չենք կարող պահել, քեզ ո՞վ էր ասում արագ տալով համախօսական կողմես, դաս մեր գլխին բռն դառնաս: Քանի՞ քանի՞ անգամ կլսի զիւզ այցելողը այս խօսքերը:— Ահա մեր քաջանաների և ժողովրդի խախտան պատկերը ծխի քանակի վերաբերմամբ:

Հարցն այս է, ունի՞նք հնար դուրս գալու այդ աննախանձելի դրութիւնից: Այո՛, ունինք, հարկաւոր է մի միայն Ա.հ.հափառ Հայրապետի և Սինօզի մի փառաւոր կարգադրութիւն և անպայման ու անյեղլի դործադրութիւն բոլոր ստորադաս մարմինների կողմից: Մեր Ա.հ.հափառը իւր Հայրիկ Մակդիրը ստացել է ժողովրդից, նա լաւ է ճանաչում ժողովրդի կարիքը: Սինօզական հայրերը ժողովրդի մէջ շատ տարի դործած անձնաւորութիւններ են և ժողովրդի պէտքերին ծանօթ, բարեհաճ են սահմաններ որոշել ծխերի վերաբերմամբ ամենաքիչը 150—200 տուն, կամ էլ աւելի, և զանազան կանոններ այդ ուղղութեամբ, պահանջելով խստիւ դործադրութիւն բոլորի կողմից և կանոնէք այդ չարիքը մի քանի ժամանակում բոլորովին վերջացած:

Ամենամեծ չարիքներից մէկն է մեզ համար՝ ոչ հեռեւորականութիւնը և արուած կանոնների զանցաւորութեան տալը: Ի՛նչ միջոցներով կարելի է կանոնաւորել այդ խնդիրը և հիմունքներ մշակելով դործադրութեան տալ, այժմ ինչ համար անպէտ է այդ մասին խօսելը, բայց չեմ՝ զրանալ ասելու, որ թողնելով ընդհանուր կարգադրութիւնը բարձրագոյն հոգեւոր կառավարութեան, ստորադաս վարչութիւնները չպէտք է լուռ ու մունջ սպասեն հրամանի, այլ նրանք իրանց եւ ռանդով և աջակցութեամբ պիտի դիւրացնեն հոգեւոր իշխանութեան դործը: Այդպիսի եռանդի մի փառաւոր օրինակ տալիս է Աղէքսանդրօպօլի յաջորդ Արժ. Մատթէոս վարդապետը, նրա քայլը կարող է օրինակ լինել բոլոր մեր զգայուն յաջորդների և դործա-

կաշների համար: Արժ. Հայրը տալի է տուն կերիւ տեսակ վիճակագրական թերթեր, մէկը զիւզերի միւսը քաջանաների համար: 1) Ձեւը շատ ընդարձակ է, զրանով խմացւում է թէ քանի՞ տուն կայ զիւզում, քանի՞ արական և իգական, քանի՞ անասուն ունի տունը, ամեն մի շնչին քանի կոտ ցորեն է ընկնում տունը հարուստ է համարւում թէ աղքատ: 2) Ձեւը անդեկութիւններ է պահանջում քաջանաների մասին, թէ երբ է ձեռնադրուած, քանի անգամից է բաղկացած ընտանիքը, ուրիշ մարդկանց էլ խնամում է, շնչին ո՞րքան հող պիտի տային, այժմ ո՞րքան է տուած, հողը մէկին քանի՞ է տալիս, ո՞րքան կալապառու է, ստացել, մկրտութեան, պատկի, թաղման, ժամոց—ո՞րքան է ստանում, քանի՞ կենդանի ունի:

Հրաւէր ենք կարդում բոլոր մեր եռանդոտ յաջորդներին և դործակալներին կազմել այդպիսի վիճակագրական անդեկութիւններ և թէ, կոժուարման համախմբել, թող ուղարկեն Արարատի խմբադրութեան, մենք ամենամեծ ուրախութեամբ կդասուրենք և կտպենք Արարատում ամեն ամիս եղած նիւթերը: Թող խմանան որ միմիայն այդպիսի վիճակագրութիւնից յետոյ կարելի է հաստատ և որոշ կարգեր սահմանել քաջանաների ապահովութեան համար: Որպէս զի հեշտացնենք վիճակագրող քաջանաների դործը, կզենենք այստեղ ընդհանուր ձեւ, որի մէջ կան մի քանի նոր հարցեր, որ չեն մտած չ. Մատթէոսի կազմած 2 ձեւի մէջ:

Ո՛վ դժուարութեամբ կհասկանայ ներքեւում տրուած ցուցակը և կդժուարանայ տալի տալ, խնդրում ենք բացատրութիւնների համար դիմել Արարատի խմբադրութեան: Մայր Աթոռի տպարանը պատրաստ է ամեն զիւրութիւն տալ դործակալներին տպագրել տալու Ա. Եջմիածնում պահանջուելիք վիճակագրական ցուցակները:

Ահա օրինակը

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱՌԱՍՊԵՆՆԵՐԸ

Մ. ԽՈՐԵՆԱՑՈՒ

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՄԷՋ

(ՔՆՆԱԳԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՆ ՈՒՍՈՒԱԾՔ)

(Շարունակութիւն) *

Բ.

ՏԻԳՐԱՆԻ ԱՌԱՍՊԵՆԸ

Հակասական կարծիքներ:—Տիգրանի ու Աժգահակի և Հերոգոտի մէջ պատմուած Յիւրոսի և Աժգահակի առասպելների նմանութիւնն աչքի ընկնող է: Էմինի կարծիքով Յիւրոսի և Աժգահակի աւանդութեան մի հայ ժողովրդական պատմուածքն է այդ որ պահել են հայ երգիչները: Պ. Սալաթեանն, անշուշտ, Սորենացու սարքածն է համարում Տիգրանի առասպելը:—«Հերոգոտի պատմածի ձևով շինած մի արուեստական պատմուածք»: Բայց նորա փաստերը համալելի չեն²: Դսկ պ. Գարագաշեանը (Բնն. Պատմ. Ա. եր 194 հտն.) հակասական կարծիքների մէջ է մտնում: Սա գրում է. «Հեղինակ Մարիբուսեան պատմութեան զՏիգրանայ և զԱժգահակայ տեսնելով առ Բսկենփոնի Տիգրան զոմն հայ, բարեկամ Յիւրոսի և գործակից ի պատերազմունս նորա, Հերոգոտոսի մէջ ևս կարգալով Աժգահակայ երազը, և հրամանաւ նորա ի գործ դրուած միջոցներն ի կորուստնել զՅիւրոս, յորմէ որպէս թէ կը կասկածէր Աժգահակ (Հերոգ. Դպր. Ա. 127)՝ զՅիւրոսէ պատմուած առասպելը կը դարձունէ Տիգրանայ վրայ»: Սակայն անմիջապէս (եր. 196) աւելացնում է. «բայց Տիգրանայ և Աժգահակայ կռիւը կ'անարկէ ուրիշ հին առասպել մը. այն է Թրիդայի և Աժիտահակայ

առասպելը (զորմէ տես վերագոյն էջ 51)՝ զոր թերեւ հին հայ երգիչք առած էին ի Զենտաւետայ»: Դսկ իւր կոչումն արած տեղում պ. Գարագաշեանը զարմանալի չէ համարում որ հնդկական առասպելն ինչպէս պարսից մէջ կար, այդպէս և հայոց մէջ լինէր:

Ո՞րն է այս հակասական կարծիքներից ընդունելին: Ժողովրդական են այդ երգերը, կամ ճիշտն ասած, ժողովրդական երգերի՞ վրայ է հիմնուած այդ պատմութիւնը, թէ շինծու «կամամտածական» բան է:

Շինծու կերևին, եթէ այդ երգերն իրօք լինէին Յիւրոսի ժամանակակից Տիգրանի մասին, ինչպէս գնում է Սորենացին: Բայց Սորենացու սխալը, որ կարող է իւր աղբիւրից է առաջացել, դժբախտաբար մոլորեցրել է և մեր քննադատներին: Տիգրանի մասին երգերնու գովեստներն եղել են Մեծն Տիգրանի մասին, և Սորենացին (թերեւ Սորենացու աղբիւրը) ինչպէս սրամտութեամբ նկատում է պ. Գեղցեր, «թիւր գիտնականութեամբ՝ Յիւրոսի ժամանակակից՝ Բսկենփոնի վիպասանութեան մէջ գործող Տիգրանին վերադրեց զայն, մինչդեռ երգերը բնականաբար Ղուկուղղոսի ժամանակակիցը կը գովաբանէին»:

Անշուշտ, բուն երգերը չէ բերում Սորենացին և շատ բան իրենից, իւր կամ իւր աղբիւրի լեզուով է պատմում, բայց ամենայն ինչ որ նա ասում է, իսկապէս Մեծն Տիգրանին է վերաբերում: Փորձենք քննել և մենք կը տեսնենք, որ երգերը ժողովրդական են:

Մեծն Տիգրան եւ երգեր նորա մասին:— Պ. Գարագաշեան² խօսելով Մեծն Տիգրանի մասին՝ գրում է. «Թիւրաւ է կոչել մեծին Տիգրանայ ժամանակն, աննման փառաւորութեան հետ, թէպէտ և կարճ՝ հայ ազգի մը անձնաւորութեան ժամանակ, այնպէս որ, ըստ մեզ, ի Տիգրանայ և այսր պէտք է ինդրել հայ ազգ. ի Տիգրանայ և անդր հայը սաղմն է անկերպարան. առ Տիգրանաւ կրծքանի, կը հասնի ի չափ, կը ծերանայ միան-

* Տես Սարգս 1900 թ. համար Ժ. եր. 484:

1. Xalam. Apm. Զոոց, եր. 178. Էմինն այս կարծիքը յայտնել է իւր *Мудный въ древней Арменіи, Москва, 1881.* աշխատութեան մէջ, որ մեծ մեծի սակ չունի:

2. Նորա փաստերն են՝ 1, որ նա «մեզ համոզել է արդեւ, որ հայոց վեպը գոյութիւն չի ունեցել». 2, երկու պատմութիւն «նմանութիւնը». 3. Հայոց առասպելի պատմութիւնը ժողովրդական վիպական ոչինչ չունի, այլ ընդհակառակէ քաղած է «գանազան աղբիւրներից», զանազան գրքերից:—Բայց մեծ գիտնական ինչպէս է հետազոտել պ. Խաչատրեանն այդ աղբիւրները:

1. Հ. Գեղցեր, Համառոտ պատմ. Հայոց, քաղմ. Իր. վ. Գալիկեան, Վիեննա, 1897, եր. 8:
2. Քնն. Պատմ. Հայոց, Բ. եր. 129:

զամայն: Զարմանալի՝ երևոյթ: Բայց ըստ մեզ՝ այն է մանաւանդ զարմանալի՝ որ մեր տոհմային աւանդութիւնն այս անձին ժամանակէն և պատմութիւնէն, բացի զոր համառօտութենէ՝ ոչ այլ ինչ պահած է, բայց ՄԵԾ անունը: Ինչ որ եղանք և ենք՝ եղանք և ենք Տիգրանաւ: Այս գնահատութիւնը վերջի չափազանցութիւնը թողած, մեծ մասամբ ճիշտ կարելի է համարել: Միայն ազգը Տիգրանի օրով միանգամից պատրաստ է ծընուած. նորանից առաջ արդէն ազգը անկերպարան սաղմութեան վիճակից դուրս դալ է սկսել, և կարելի է ասել թէ ազգային աւանդութիւնը չէ պահած Տիգրանի ժամանակի «աննման փառաւորութեան»՝ «հայ ազգի անձնաւորութեան» յիշատակը:

Այդպիսի ժամանակը, որ իրօք ղիցազնալիան էր հայ ազգի համար, «քսան և հինգ ամբ... անխառն յաջողութեան» իրը «հաւատարմին սուտակասպասք թէ ոգի իմն իցէ» Տիգրան, չէր կարող իւր խորին տալաւորութիւնը չանել հայ ժողովրդի երեւակայութեան վրայ: Եւ մի ժողովուրդ, որ գիտէր երգել իւր թագաւորութեան հիմնադրի՝ Արտաշէս թագաւորի Արտաշատ մայրաքաղաքի հիմնարկութիւնը, գիտէր և նոյն Տիգրանի թողած պատմութիւնից մի վէպ ստեղծել, չէր կարող չիրգել այդ թագաւորական ցեղի ամենից փառաւորին, արքայից արքայ Մեծն Տիգրանին: Բայց պ. Դարադաշեանը գծարտաբար, գլխի չէ ընկնում, որ Տիգրանի անունով մնացած երգերը Մեծն Տիգրանին են դրվարանում: Թէ չէ՝ նա անտեղութիւններով լի չէր համարել Մորենացու (իսկապէս իւր ազգիւրի) այդ երգերից քաղած պատմութիւնը: Արդարեւ, եթէ Բսենեփոնի յիշած Տիգրանի վրայ համարենք այդ երգերը՝ անտեղութիւններ ունին իրենց մէջ: Բայց մի անգամ եթէ Մեծն Տիգրանի վրայ ենք մտածում, ոչ միայն բոլոր անտեղութիւնները վերանում են, բայց հարկաւ Մորենացու կամ իւր ազգիւրի մտքածից, այլ և տեսնում ենք թէ որ պատիճանի հիացել ու փառաւորել է ժողովուրդն իւր սիրելի թագաւորին:

Եւ ժողովրդի այդ սքանչացումն ու ողբաւորութիւնն է անցնում երգերից մեր Ծե-

լունի պատմադրի պատմութեանը, որ յափըշտակուած ու երիտասարդացած զրուժ է. «Զի ո՞րք ի ճշմարիտ արանց, և որոց ի բարս արութեան և խոհականութեան սիրելութիւն կացցէ, սորա յիշատակօքն ոչ զուարճացի, և յորդորիցի այսպիսի այր լինել: Մեծն Տիգրանն է եղել այդ մարդը, որ ամենեցուն թագաւորացն մերոց հարստաւոյն և խոհմագոյն, և արանցն այնոցիկ և ամենեցուն քաջ»՝ «ամենեցուն» որ առ իւրովն էին ժամանակօք՝ նախանձելի, և յետնոցս ըզձալի ինքն և ժամանակ իւր: Ժողովրդի իգէալացած բաղձանքն է այդ՝ յետագայ քաղաքական աղէտների միջոցին, մի բաղձանք, որ թերեւ իւր աղբիւրից, անցնում է Մորենացուն, և նա ցանկանում է. «Եւ սիրելի էր ինձ յայնժամ դալ Փրկչին և զիս գնել, և առ նոքօք յաշխարհ զմուտն իմ լինել, և նոցա տեսութեամբն խրախճանալ, և յարդեացս վտանգից ապրիլ: Այլ վաղ ուրեմն փախեալ ի մէջ պատահումն այն, թէ արդեւք և վիճակ» (Ա. իր.): Մի խօսք, որ ասած է մեր պատմագիրը ոչ թէ այդ գլխի մէջ եղած լոկ անունների ցանկի համար, այլ միայն Տիգրանի համար, «որ իններորդ ի նախնեաց մերոց պսակաւորաց էր, հուժկու, անուանի և յաղթողս ընդ այլ աշխարհաւալս»:

Ասել թէ մի պատմագիր ինքը շինծու թագաւոր կըստեղծեր իրենից և ապա այնպիսի կրօնական ու հայրենասիրական անկեղծ զգացմունքով կողմնորուէր այդ թագաւորով, — այդ մեզ անհասկանալի է¹:

Բայց մենք տեսնենք պ. Դարադաշեանի նկատած անտեղութիւնները²:

1. «Մորենացին կամելով մեծ քան զամենայն աշխարհակալ թագաւորս ցուցանել զՏիգրան՝ կատարել կուտայ նմա այնպիսի դործ մը, զոր պարսկական պետութեան հրդօրագոյն ժամանակն անգամ չկրցան վճարել

1. Տպագրի մեջ վերևում դրած հասումի շարունակութիւնն աղմուսում է: Ա. մնացորեւեւ ունիւ. «բայց ադ ես առ օտարաց բազաւորութեան կացեալ ընդ անցան զմեռս ազգի ածից զկարգ բազաւորացն: Զի մեռնյ աշխարհիս յնիկի պսակաւորս ադ աշխարհի...»:

2. Դարադաշեան, Բնկ. Պատմ. Ա. եր. 189 հոմ.

Դարեհի և Քսերքսի պէս թագաւորք, այն է նուաճել զՅոյնս»... «Ո՛ր յոյները, հարցնում է այնուհետեւ պ. Գարապաշեան, Ելլադայի և Պեղոպոնէսի՝ թէ յունական գաղթականութեանց, որ Փոքրուն Ասիոյ արեւմտեան եզերքն էին, կամ թերեւ Արքիպելագոսի կղզեաց»:

Խորենացին մեզ չէ ասում թէ ո՛ր յոյները այլ թէ Տիգրանը ոչ սակաւ ժամանակ յոյներին էլ իւր ձեռին նուաճելով՝ հնազանդեցնում էր: Այսքան միայն: Արդ եթէ բանանք պ. Գարապաշեանի պատմութեան երկրորդ մասը (եր. 130—153), ուր Թէոփոր Ռէյնաքի (Théodor Reinach) «Միհրդատ Եւպատոր» զբից բերում է Մեծն Տիգրանի պատմութեան համար մի ամբողջ հատուած, կը գտնենք այնտեղ, որ քանի անգամ Տիգրանի զօրքերն անցնում են Կապադովկիա: Եւ տիրում է Ասորիքին, կործանելով Սելեկեան պետութիւնը, տիրում է դաշտային Կիլիկիային: «Անտիոք» մին յարքայանիստ քաղաքաց Տիգրանայ՝ հարկանէր դահեկան ի պատկեր նորա, և միում ի զօրավարաց նորա Մադադատեայ յանձնէր վարել զԱսորիս իւրեւ սատրապ (Ապպ. Ասոր. 48) ... Յարեմուտս արկ նա ձեռն ի վերջին ծաղիկ պսակին Սելեկեանց, ի դաշտայինն Կիլիկիա: Բազում քաղաքաց ծաղկելոց բնակիչք խախտեալ ածան ի Հայս (Դիոն Կաս. Լ. 2. 37, Պլուտ. Պոմպ. 28): Դարձեալ... Հայք մոին երրորդ անգամ ի Կապադովկիա, կալան զԱրիարազան իբրեւ ի վարմի և տիրեցին մայրաքաղաքին. ընակիչք Մաժաքայ, որպէս եւ այլոց մնտասան քաղաքաց Յունաց, ընդ բնաւ իբրեւ բիւրք երեսուն (300,000) ածան առնել չէն զնոր նիստ արքայից արքայի, ահաւորին Տիգրանայ, 77 ն. ք. զԲր. (Ապպիան, Միհր. 6, 7, Սոր. ԺԱ. 14, 15, ԺԲ. 2, 9): — Կարգանք շարունակութիւնը. «Հելլենականութիւնն էր յուժի յաշխարհս այն ինչ նուաճեալս, որպէս ի Կիլիկիա, յԱսորիս, ի Միդիանիա (Միջագետք հիւսիսոյ), որ առաւել քան կիսով չափ էին յունացեալք ընդ իշխանութեամբ Սելեկեանց»:

Ահա ո՛ր յոյներին է նուաճում Տիգրանը: Դոքա Սելեկեան պետութեան և Կապադով-

կիայի յոյներն են: Եւ որքան ճշտութեամբ արտայայտուած պահուած է Մեծն Տիգրանի կարծաւ տիրապետութիւնը յոյների վերայ. «Եւ զյոյնս ոչ սակաւ ժամանակս ընդ իւրեւ նուաճեալ հնազանդէր»:

2. «Խորենացոյն պատմութեան այս մասին մէջ ևս կը գտնենք երեւելի հակասութիւն մը: Խորենացին յետ զնկոյ զՊարոյր առաջին թագաւոր և նովաւ լարծեալ զօտար լուծն ի պարանոցէն Հայոց՝ առ Տիգրանաւ, զոր իններորդ կը զնէ ի Պարուրէ՝ զՀայս տակաւին ընդ օտար լծով կ'ենթադրէ, քանզի տսէ. Սա (Տիգրան) զմեզ որ ընդ լծով էինք՝ արար լծադիր և հարկապահանջ»:

Եւսիս Խորենացին ոչ մի տեղ չէ ասած թէ Պարոյրի ձեռով «օտար լուծն բարձեալ է ի պարանոցէն Հայոց»: Եւ Պարոյրին զնում է այն իշխանների կարգում, իբրեւ վերջին, որոնք ասորեստանցոց թագաւորութեան օրով իշխում էին Հայաստանում: և Պարոյրը «ոչ փոքր ինչ օգնականութիւն տուեալ զտանի Վարդապայ Մարի, բառնալով զթագաւորութիւնն ի Սարգանապաղայ» (Ա. իա)՝ Պարոյր իշխանն ուրեմն միայն օգնում

1. Այս ընթերցումը միշտ է ևս համեմատ վերագրին. «Օգնական լինի (Պարոյր) Վարդապայ Մարի՝ բառնալով զթագաւորութիւնն ի Սարգանապաղայ»: Այդ միշտ ընթերցումն ունիւմ №№ 1665, 616 Ա. մեղագիրները. միւսներն էլ ունիւմ Մարի: Իսկ ըստ Տպագրի. «Ոչ փոքր ինչ օգնականութիւն գտեալ ի Վարդապայ Մարի՝ բառնալով զթագաւորութիւնն ի Սարգանապաղայ»: Պարոյր սխալ է այս ընթերցումը, քանի որ մի փոքր ներքևում Խորենացին պատմում է թէ Վարդապայի հետ Սարգանապաղին և Եփեսոսին: Այս սխալ ընթերցումից այսպիսի սխալ եզրակացութիւն է ստանալ շնորհ. Միարար (Խոր. Պ. Ուս. եր. 50), «Սա (Պարոյր) ոչ փոքր ինչ օգնականութիւն գտեալ ի Վարդապայ Մարի» — հարկաւ ընդդէմ Ակադորդու, որից և ի յաւանդէ ի շխաւնութիւնը: Բայց ուր մնաց խօսքի շարունակութիւնը՝ «բառնալով զթագաւորութիւնն ի Սարգանապաղայ». ուր մնաց եւ միւս խօսք. «Յիմնէ և զհաջն մեր մարտար յանդուցանէ զՊարոյր... և այսպէս զթագաւորութիւնն ի Սարգանապաղայ յիմնէ հիւր (Վարդապայ և ոչ Պարոյր) ասորեստանի և Եփեսոսի»: Ուր մնաց և զիսկ վերնագիրը: Եւ այս սխալ եզրակացութիւնն ստանալ է շնորհ. Միարար, որպէս զի կարդաւ իմանել իւր կարծիքը թէ իւր Խորենացին Պարոյրից առաջ եղած իշխաններին թմկ չէ համարում: Այս մասին յետ ևս խօսք կրնիք:

է Վարքակէսին) և սա այդ օգնութեան համար «Թաղաւորութեան ձև և շուք է խոստանում նորան»: Արքայից արքայութիւնն անցնում է Մարաց, և եթէ հայ իշխաններն այնուհետեւ թագաւոր անունն են կրում, այդ չէ նշանակում, որ նոքա ազատուած էին արքայից արքաների օտար լծից: Նոյն զլխի վերջում հենց այդ հայ իշխաններին ու թաղաւորներին գնում է «իրրև դորձակալք և վերակացուք աշխարհիս ի նոցանէ (արքայից արքաներից) կացելոց, և մեծ կողմնակալք»: Իսկ յաջորդ (ԻԲ.) զլխի սկզբում այդ «Թաղաւորութեան աստիճան» ունեցողներին այսպէս է կոչում. «... ի թիւ մերոց արանց, մանաւանդ թագաւորաց»: Նւ ինքը պ. Գարազաշեանն էլ գրում է (Ա. եր. 186). «Ի բանից աստի Խորենացւոյն կը հեռակ... Թէ ի Խորենացւոյն այնպէս ցնծութեամբ թագաւոր կոչուած Պարոյր և յաջորդք նորա, նորին իսկ Խորենացւոյն վկայութեամբ, ոչ այլ ինչ էին եթէ ոչ Քաղդէացւոց և Պարսից կողմէն դրուած գործակալներ, վերակացուներ և մեծ կուսակալներ»: Այսպէս նոյն իսկ պ. Գարազաշեանի խօսքով երեւակայական մի բան է դառնում Տիգրանից առաջ հայ թագաւորների ազատուած լինելն օտար լծից: Նւ չլիտինք ուր մնաց այդ «երևելի հակասութիւնը»:

Բայց մենք անցնենք Մեծն Տիգրանին, որի պատմութեան մի յիշողութիւն է նորանից առաջ օտար լծի տակ լինելը և նորա օրով օտար լծից ազատուելը Հայկազանց թագաւորների պատմութեան մէջ:

Յայտնի է, Մեծն Տիգրանի նախորդներից Արտաշէս Ա.-ի օրով (189 թ. Բ. ա.) են հայոց իշխանները թագաւոր անունն ստանում: Մեծ Հայքի թագաւորներն այնուհետեւ հեռահեռ ընդարձակում են իրենց երկիրները: Սակայն Տիգրանից առաջ, «ի վախճանել գարուն Բ.-ի յառաջադէմն խաղացք Մեծին Հայոց արգելաւ ի Պարթեաց, որ առին զՄարս և զՄիջագետս ի Սելեւկանց անտի վատթարելոց: Արշակ Թ. (Միհրդատ Բ. 114—86) ետ պատերազմ ընդ Հայս, յաղթեաց թագաւորի նոցա Արտաւազդայ (Եւստ. ԽԲ. 2. 16), եւ էստ պա-

տանդ զՏիգրան, իշխան թագաւորագն (Եւստ. ԼԸ. 3. Մար. ԺԱ. 14, 15):... Եւտ մահու Արտաւազդայ Միհրդատ չէստ յանձն տալ Տիգրանայ զազատութիւն եւ զաթոռ հարցն իւրոց՝ ըսցց տալով նմա թողուլ դաշամք 70 զաւառս կամ «հովիտս» ի Հայոց (95 ն. ք. գ. Բ. 1):... «Հայն խոնարհեալ, այլ ոչ նուաճեալ» (Մար. ԺԶ. 1. 19) վկայէ յայտնապէս, թէ Պարթեք ոչ նուաճեցին երբեք զՀայս:

Նւ ահա իսկոյն տեսարանը փոխում է: Այդ «խոնարհեալ» և պատանդ տուող ազգը բարձրանում է: Նորա թագաւորը, Մեծն Տիգրան, որ ազատութիւն գտնելու համար իւր երկրից եօթանասուն «հովիտ» է տալիս Պարթեաց թագաւորին, մտածում է «ինդրել զվրէժ իւրոց նախնի թշնամանաց: Գունդ մի հայացի եմուտ յերկիր իշխանութեանն Պարթեաց և լինէր միջամուխ մինչև յԱրբելա և Նինուէ, աւերել, գերփել զերկիրն ընդ որ անցանէր: Պարթեք ստիպեցան կռել դաշինս ի վնաս իւրեանց, գարձուցանել ի Հայս զեւթանասուն հովիտսն, զորս հանեալ էր նոցա ի նոցանէ յամին 95, նաեւ տալ նոցա գերկոսին զաւառսն ծաղկեալս հիւսիսային Միջագետաց, այն է զՄիգդոնիա և Ուռհայաստան (Մար. ԺԱ. 14, 15): Հանդերձ այսու հարկ եղել նոցա կռել դաշն նիզակակցութեան ընդ յաղթողին (Եւստ. Խ. 1) եւ թողուլ կամաց նորա գիւրեանց հին ձեռակերտս (աւառ) ի հիւսիսոյ արեւմտից»:— «Տիգրան էր յայնժամ (72 թ. Բ. ա.) հզօրագոյնն ի թագաւորս յառաջակողման Ասիայ: Տէրութիւն նորա ձգէր յափանց անտի Կուր գետոյ մինչև յեզրս Եփրատանու և ի լեռանց աշխարհին Մարաց մինչև ի ստորոտս Տաւրոսի, այլ շինուած յօտարօտի մասանց, կազմեալ յամն 25, իբրև կոյտ իմն բեկորոց իւրեց ի գրացի ազգաց... ի հարաւոյ կողմ պուտք Սելեւկեանց... իսկ առ սահմանօքն Պարթեաց՝ շար իմն մանր մանր թագաւորութեանց, որոց էին բնակ թագաւորք կամ տոհմային իշխանք, այլ ի սերտ հպատակութեան... Երևելից և ի հիւսիսոյ այլ ձեռակերտք (fiel) գաշնաւոր անուամբ, որոց պարտ էր տալ զօր ի թիկունս թագաւորին, որ կոչէր զանձն «Արքայից արքայ»:

Միթէ կարող էր ազգի քաղաքական կեանքի մէջ կատարուած այս մեծ և յանկարծական յեղափոխութիւնը չթողնել ժողովրդի երեակայութեան վրայ ոչ մի ազդեցութիւն: Եւ որքան զեղեցիկ համառօտում է Խորենացին, գուցէ տեղ տեղ և երգի խօսքերով. «Արանց կացեալ զլուսի և արութիւն ցուցեալ, զազգս մեր բարձրացոյց, և զընդ կացեալսս՝ լծադիրս և հարկապահանջս կացոյց բազմաց»:

3. «Խորենացին որ զՏիգրան կամէր ցուցանել իբրև զմին ի մեծամեծ աշխարհակալաց Ասիոյ... կանխելով՝ կուտայ նմա կարգել և յարգարել իւր զինուորական զօրութիւն և ահագին քանակ մը կազմել... Դժուարին է սակայն հաւատալ, թէ ժողովուրդ մը որ յետ լնկճեալ մնալոյ դարերով գրեթէ առանց զինուց և զինուորութեան ընդ օտար լծով, այն ինչ սկսած էր սրով, նիզակաւ և աղեղամբ վառեալ հետեակ և հեծեալ ունենալ և ի մօտոյ ճակատ յարգարելով կուռել սորվի՝ յանկարծ այնպէս զօրացաւ մինչև տիրել Փոքուն Ասիոյ, զԹոյս հնազանդեցնել և ջնջել Մարաց թագաւորութեան պէս աշխարհակալ տէրութիւն մը ի հզօրագոյն ժամանակի նորա»:

Նկատենք նախ, որ «կանխելով» բառն աւելորդ է: Խորենացին ոչ մի տեղ չէ ասած թէ Տիգրանը նախ գօրքը կարգաւորեց և ապա շրջակայ երկիրներին տիրեց: Այդ ասողը ինքը պ. Դարագաշեանն է: Խորենացին Տիգրանի յաղթութիւններն ու նորա հարստութիւնը նկարագրելուց յետոյ միայն անցնում է զօրքի նկարագրին. «հետեակամարտքն ի վիրայ ուսոց ձիոց բերեալք, և պարսաւորքն առհասարակ զիպաղեղունք, և շերտաւորքն ի սուսեր և ի տէգ նիզակի վառեալք, մերկէն վահանօք և զգետտիւք երկաթոյ պարածածկեալք: Որոց ի մի վայր հասելոց բաւական էր տեսիլն միայն, և որ ի նոցայցն պահպանակաց և զինուց փայլմունք և շողիւնք, զթշնամիսն արտահալածել»:

Այժմ տեսնենք թէ ինչպէս է նկարագրում պատմութիւնը Մեծն Տիգրանի ահագին բանակը. «Նախարարք և սեպուհք էին շունչ իմն և ոգի, յորոց կազմէր հեծե-

լագօրն կուռ վառեալ, ինքն և երիվարք նորա: յԱղուանից անտի էին զրահաւորքն պատենագէնք, իսկ Վիրք, դրացիք նոցա՝ աղեղնաւորք կորովիք: Թագաւորն Մարաց Ատրպատականի, փեսայ Տիգրանայ՝ մարթէր գումարել հետեակս 40,000 և հեծեալս բիւր (Ստր. ԺԱ. 13. 2): Մարք տային աղեղնաւորս հեծեալս. Արարացիք զայրուձին անպատի. Կորդուացիք ռահվիրայք էին և շինողք կամրջաց, վարձկան՝ Հելլէնք և այլ ևս ազգի ազգի գունդ զօրաց, ընդ ամենայն տանն, իրրև 500,000 այր»:

Յանկարծական փոփոխութիւն չէ՞ այս՝ հայ բանակի և այն էլ ինչ փոփոխութիւն: Եւ միթէ Խորենացին աւելին է ասում: Աւելացրէք վրան և փարթամացած ու ճոխացած թագաւորի և նախարարների զէնք ու զրահները շքեղութիւնն ու փայլքը:

4. Նախորդ հատուածի մէջ տեսանք, որ պ. Դարագաշեանը Մարաց տէրութիւնը նուաճելն ևս անտեղութիւն է համարում: Տեսնենք ինչ է ասում մեր պատմութիւնը Մեծն Տիգրանի համար:

«Որ աւելի կարեւորն էր՝ Բղեսաշն Մեծին Մարաց (Դարեհ, որպէս հաւանութեան է, ըստ Ապպիանու, Միհրդ. 106) ետես զՀայս եկեալ հասեալ մինչև ի դուրս Եկքատանայ, որք եւ այրեցին զապարանս նորա (Դիփոր Զարակացի Դ. 6): Այսպէս ամենայն արուարձանք բռնադատեցան ընդունել զվերին իշխանութիւն նորա ծանր ծանր պայմանօք, էր որ աւելի էր որ պակաս: Թագաւորք Աղուանից և Վրաց առ Կուր գետով, թագաւորք Մարաց Ատրպատականի — (Միհրդատ արքայ Ատրպատականի արար կին զմին ի դատերաց Տիգրանայ, Դիոն. Կաս. Լ. 2. 16) — եւ Մեծին Մարաց, որպէս և թագաւորք Կորդուաց և Ագիաբենայ զվերին Դիզադաւ՝ եղնն հարկատուք ի ժամանակի խաղաղութեան, և ձեռնտու զօրք և սատարօք ի պատերազմունս»:

Ուրեմն ո՞ւր մնաց Մարաց նուաճելու «անտեղութիւնը»: Ինչ որ ծիծաղելի կայ Խորենացու պատմութեան մէջ՝ ոչ թէ Մարաց տէրութիւնը նուաճելն է, այլ այն, որ մեր ծերունի պատմագիրը, թերևս իւր աղբիւրից խաբուած, Տիգրանին ղնում է իբրեւ ժա-

մանակակից եւ դաշնակից Կիւրոսի: Այսպէս զինելուց յետոյ նա Տիգրանին Մարաց տէրութիւնը տրամեցնել է տալի Կիւրոսի աջակցութեամբ. «Որ և Կիւրոսի աջակցեալ զՄարացն ի բաց բառնալով զիշխանութիւնն» (Ա. իբ.)¹. Օժանդակ կամօք և յօժարութեամբ զԿիւրոս ունելով, զիշխանութիւնն Մարաց և Պարսից յինքն յափշտակեաց» (Ա. լա): Անշուշտ անտեղութիւն է ասել, որ Կիւրոսն իւր յօժար կամքով օգնել է Տիգրանին՝ յափշտակելու Պարսից տէրութիւնը, որ իրեն Կիւրոսինն էր¹: Սակայն այդ անտեղութեան վրայ ոչ մի բան կարելի չէ հիմնել այն պատճառով, որ Տիգրանի թուականն և Պարսից Կիւրոսի անունն ու նորա աջակցութիւնը ոչ թէ երգինն են, այլ երգը մշակողին: Եթէ Կիւրոսն և իւր աջակցութիւնը դուրս ձգենք, — և անպատճառ պէտք է դուրս ձգել, — այն ժամանակ կրմնայ, որ Տիգրանը յափշտակել է Մարաց և Պարսից տէրութիւնը: Այս դէպքում Պարսից բառը փոխանակած Պարթևաց բառին, ժողովրդի յիշողութեան մէջ ևս Մեծն Տիգրանի կռիւների մէջ հին Պարթևների տեղ նոցա փոխանակած նորագոյն (Սասանեան) Պարսիկները կարող են անցած լինել: Պարսիկ անունը հայոց զրացի արիական ազգերի համար միշտ աւելի ժողովրդական եղած կարող է լինել հայոց մէջ, քան Պարթև անունը:

Այս անհեթեթութիւնն, այսպէս, եթէ մի բան ապացուցանում է, այն է, որ երգը մշակողը, Տիգրանին Կիւրոսի ժամանակակից զինելով և Կիւրոսին Տիգրանին յօժարու-

թեամբ օգնել տալով հանդերձ, թողել է երգի մի գիծը թէ Տիգրան (Մեծն) Պարսից (Պարթևաց) տէրութիւնը յափշտակել է և ստիպել նոցա «կռել դաշն նիզակակցութեան» հայոց հետ: Այս այսպէս արդէն պատմական զիծ է: Այնուհետև արդէն աւելորդ աշխատանք է ցոյց տալ, ինչպէս անում է պ. Գարագաշեան, որ Կիւրոսի ժամանակակից Տիգրանը չէր կարող «զիշխանութիւնն Մարաց և Պարսից յինքն յափշտակել», և այն «կամօք և յօժարութեամբ օժանդակ ունենալով Կիւրոսին»:

5. Անտեղութիւն է գտնում և այն բանի մէջ, որ Տիգրանը շինել է Տիգրանական քաղաքը: Պ. Գարագաշեանն աշխատում է ցոյց տալ, որ Կիւրոսի ժամանակակից Տիգրանը չէր կարող շինել այդ քաղաքը, որ Մեծն Տիգրանի շինածն է Ա. զարում Բ. ա: Աւելորդ աշխատանք: Ժողովրդական երգով Տիգրանակերտի շինողը Տիգրան թագաւորն է միայն, իսկ թէ Խորենացին, կամ իւր ազգիւրը, ժողովրդի երգած Տիգրանին, որ Մեծն Տիգրանն է, արել են Կիւրոսի ժամանակակից այդ նոցա սխալն է:

Նոյնպիսի աւելորդ աշխատանք է Տիգրանակերտի տեղն այստեղ ու այնտեղ որոնելը, թէ արդեօք Փայտակարանի Տիգրանական է, թէ արդեօք Զոկաստանի Տանական է¹: Խորենացին երկրորդ անգամ էլ յիշում է (Գ. լը.) միևնոյն Տիգրանակերտը, որի որմունքն էին «ի հայկազնոյն Տիգրանայ հոծեալ և յարմարեալ» և այս Տիգրանական քաղաքը նա Միջագետքում գիտէ: Ուրեմն հայկազն Տիգրանի շինած Տիգրանակերտ ասելով՝ նա հասկանում է Մեծն Տիգրանի Միջագետքում շինած քաղաքը: Ուստի և նորա պատմութեան բուն աղբիւրը, երգը, շատ լաւ պահել է Տիգրանակերտի շինութեան յիշատակն ևս: Աւելորդ չի լինիլ այստեղ բերենք այդ քաղաքի նկարագրից մի երկու գիծ: «Տիգրանակերտի թուէին արգարև յարուցեալ քաղաքք մեծամեծք հնոյն Ասորեստանի և Բաբելոնացոյ, հանդերձ պարսպօքն յաղիւսոյ յիսուն կանգնոյ ըարծրու-

1. Դժուար է կարծել, որ խելքը գլխին մի մարդ այդպիսի բան գրէ: Ուստի և շատ հաւանօրէն Պարսից բառը երեւ Պարթևաց բառին չի փոխանակած պէտք է համարել կիւմնոս մի բառ, գոչե Աստածաշնչի ազդեցութեան տակ մշտ գրչագիրների մէջ Գրչակները հեշտութեամբ կարող էին Աստածաշնչի մէջ միասին կրկնուած «Մարաց և Պարսից» մէջին վարժուած լինելով, Պարսից բառն աւելացնել: Այս հաւանական է բուն մեզ, մանաւանդ որ առաջին անգամ նոյն միջոց խորհեցին զրել է առանց «Պարսից» բառի: Թովմա Արծրունու մէջ (եր. 38) քեպէս և պատերազմի մէջ Տիգրանն է Ածրանակին պատմում, բայց «Կիւրոսի զինեմեալ զօրուն» ոչ սակաւ աստիճանաւ առնէր, միևնոյն միաւնայն զօրն Ածրանակայ վասնեալ սուսերու՝ իրե (Կիւրոս) Մարաց և Պարսից»:

1. Халат. Арм. Эпосъ ер. 187.

թեամբ՝ լայնք մինչեւ քաւական լինել շինութեան ապաստանաց, հանդերձ ամուր միջնաբերդաւն, հոյակապ ապարանիւքն և արտաքոյ պարսպաց»...: Եւ իզուր չէ, որ Խորենացին Տիգրանակերտի պարիսպների համար գրում է. «ի Հայկազնոյն Տիգրանայ հոծեալ և յարմարեալ որմունքն»:

Այս հինգ կէտերն են պ. Գարագաշեանի մէջ բերած «անտեղութիւնները» որոնք բոլորը, ինչպէս ընթերցողը կը տեսնէ, վերանում են, երբ Տիգրան անուան տակ Մեծն Տիգրան ենք հասկանում: Մենք թողնում ենք պ. Գարագաշեանի քննադատութիւնը (Ա. եր. 190. հատուած 42) թէ ինչպէս «անհաւատալի» է Աժդահակի խնամութեան և Տիգրանին դաւելու «անհամ առասպելը»: Այդ քննադատութիւնը բնաւ արժէք չունի, քանի որ նա այդ առասպելն իբրեւ առասպել չէ քննում, և Խորենացու բնագիրն ալճատում էլ է: Նա այսպիսի առարկութիւններ է անում. «Բայց միթէ այնչափ անմիտ էր (Աժդահակ), մինչև զիւր նենգաւոր խորհուրդ յայտնել համօրէն ժողովոյ նախարարաց»: Նախ և առաջ պ. Գարագաշեանը նեղութիւն չէ կրում Խորենացին նայելու: Այնտեղ այդպիսի բան չկայ: Աժդահակը իւր երազը միայն իւր խորհրդակիցներին է պատմում: Հինգ անգամ խորհրդակիցք են յիշուած և քան անգամ քարեկամք. և ոչ մի անգամ «համօրէն ժողով նախարարաց»: Եւ եթէ պ. Գարագաշեանը իբրեւ առասպել քննէր, անշուշտ կը տեսնէր, որ թագաւորներն շատ յաճախ նոյն իսկ իրենց նախարարների «համօրէն ժողովի» հետ այդպիսի խորհուրդ են անում: Պ. Գարագաշեանի կարծիքով «յիմար» է Աժդահակ, «զի զայն սոսկալի դաւաճանութիւն կը խորհի կատարել ի ձեռն Տիգրանուհոյ» «անտեղութիւն» է, որ Աժդահակը Տիգրանին երկու տէրութիւնների սահմանազուլն է հրաւիրում տեսակցութեան, և նմանները:

Բայց մենք թողնենք այդ անարժէք խօսքերը և շարունակենք համեմատել Խորենացու հայկազն Տիգրանի պատմութիւնը Մեծն Տիգրանի պատմութեան հետ:

6. Մեծն Տիգրանի պատմութեան մէջ

կարդում ենք. «Երկոքին թագաւորքն (Տիգրան և Միհրդատ) եզին պայմանս, զի յամենայն մարտս պատերազմաց զորս տայցեն երկուստեք ծախիւք՝ երկիրն նուաճեալ յետ յաղթութեանն լիցի Միհրդատայ, իսկ աւարն՝ այն է գերիք, անասունք և զանձք՝ Տիգրանայ» (Յուստ. ԼԸ. 3. 5): Եւ այդ աւարն ու գերին, որ Տիգրանն առնում է Կապադովկիայից, սակաւ բան չէ: Եւ չենք խօսում միւս երկիրներից առած աւարների ու հարկատու ազգերից ստացած զանձերի մասին: «ի պահպանութիւն այսպիսի և այսչափ զօրաց պիտոյ էր թագաւորին ամբալ գանձ. և Տիգրան իբրեւ զՄիհրդատ ունէր քաղաքս մեծամեծս լի գանձուք, որպիսի էին Ողականն և Բողբերդ ոչ հեռի յԱրտաշատէ, և Արտագերք առ Եփրատու» (Արածանի Ստր. ԺԱ. 14. 6): Լսենք և արքունիքի նկարագիրը. «Արքունիքն՝ ունայն շքով և պերճութեամբ արկանէր ահ ժողովրդեան որ տղայն էր: Թագաւորն մեծապատիւ մեծաբեալ, մինչև կոչիլ աստուած, ոչ երբէք երեւէր ի հրապարակի՝ եթէ ոչ մեծաշուք սպասու զգեցեալ պատմունձան նկարէն, զաւագան, ի սպիտակէ և ի կարմրոյ (Դիոն Կաս. ԼԶ. 52), և վերարկու ի ծիրանւոյ խորշխորշան. զլուխն պսակեալ քարձր աստեղազարդ խուրի: Յորժամ գային առ նա յայգորիլ՝ թագաւորք չորք ձեռատունկը կային յոտին, ձեռք կցելովք առ զահոյիւ նորա. և ի հեծանել նորա ի ձի՝ ընթանային նոքա առաջոյ նորա հետի, լոկով պատմունձանաւ: Փարթամացած հայ իշխաններն ևս անշուշտ պիտի հետեւէին իրենց թագաւորի օրինակին:

Այժմ տեսնենք թէ ինչպէս այս պատմութիւնն անում է Խորենացին իւր սեղմ ոճով: Նա ասելով, որ Տիգրանը մեր ազգը բարձրացրեց և մեզ «լծադիրս և հարկապահանջս կացոյց բազմաց», աւելացնում է. «Միթերս ոսկոյ և արծաթոյ և քարանց պատուականաց և զգետուց և պէս պէս գունոց և անգուածոց՝ արանց հասակաց և կանանց միանգամայն բազմացոյց, որով տգեղագոյնքն իբրեւ զգեղաւորս երևէին սքանչելիք, և գեղաւորքն ըստ ժամանակին առհասարակ դիւցազնացեալք»:

7. Մտադարձութեան և շինութեան բերող իւզով և մեղու զհասակս ամենեցուն պարարեալ, գրում է Խորենացին Տիգրանի համար:

Եւ արդարեւ, Մեծն Տիգրանի ձեռով նուաճուած Ասորիքի համար տուում է պատմութիւնը. «Ոգի առ Ասորւոց աշխարհն զամս չորեքտասան (Ապպիան. 170) թէպէտ ընդ օտար իշխանաւ՝ վայելեցին խաղաղութիւն, հանգիստ և աւուրս բարեկեցանք: Եթէ օտար աշխարհն այսպէս բարգաւաճում էր նորա օրով, որչափ ևս աւելի լուծն երկիրը: Եւ առաջին ազգերի աւարով լիացած ու փարթաւացած՝ անշուշտ հանգիստ էր վայելում Հայաստան, որի շինութեան համար Տիգրանը հրէանէր և յոյներ էր գողթեցնում: Եւ որքան գեղեցիկ ու բուն վիպական ձեռով է արտայայտուած այդ շինութիւնն ու լիութիւնը. «Իւզով և մեղու զհասակս ամենեցուն պարարէր», որ անշուշտ ժողովրդական երգի խօսքերն են: Իւզ ու մեղրը մինչև այժմ մեր ժողովրդի մէջ վիպական սիրելի կերակուրն է. Դուրթին իւր հայրենի իւզ ու մեղրով է սնում, և ժողովուրդն իւր երգի մէջ մէկին լու խնամելու համար ցարդ երգում է. «Բեզ կուտացնեմ մեղր ու կարագ»¹:

8. Մեծն Տիգրանին է վերաբերում, ինչպէս տեսանք, և Մարաց նուաճումը: Բայց Խորենացու մէջ միայն այդ յիշողութիւնը չէ պահուած: «Սա նախ յառաջագոյն դաշնաւոր եղեալ Աթաշակայ, որ ի Մարաց էր, տայ նմա զքոյր իւր Տիգրանուհի կնութեան, ըզմիւք խնդրելով Աթաշակայ: Այս խնամութիւնն ևս պատմական յիշողութիւն է: Արդէն տեսանք, որ Մեծն Տիգրանի փեսան էր Արապատականի Մարաց թագաւորը, որ արար կին զմին ի դստերաց Տիգրանայ» (Դիոն Կաս. (2. 16): Միայն հայոց առասպելի մէջ Տիգրանուհին, որ սովորաբար նշանակում է Տիգրանի դուստր (Մեծն Տիգրանի հայրն էլ, հաւանօրէն Տիգրան անունն է կրել), Տիգ-

րանի քոյրն է: Այսքան տարբերութիւն, հարկաւ կարող է մտնել ժողովրդական երգի մէջ:

9. Քննենք առասպելի Մարաց թագաւորի յարաբերութիւնը Տիգրանի հետ: Աթաշակ «յառաջագոյն դաշնաւոր» է Տիգրանին. փեսայանում է և ապա նորան չար նիւթել է ուղում, բայց յաղթուում և սպանւում է Տիգրանից: Այսպէս և Մեծն Տիգրանի փեսան՝ Մարաց թագաւորը դաշնակից է հայոց թագաւորին և յիշում է նորա պատերազմների մէջ: Մենք չգիտենք թէ այդ փեսան ինչպէս է վարւում, երբ Տիգրանի աստղը թեքւում է: Բայց շատ շուտով, Տիգրանի անմիջական յաջորդների Արտաւազդի և Արտաշէսի ժամանակ արդէն տեսնում ենք Մարք թշնամացած են հայոց հետ: Արտաշէս թագաւորը նոյն իսկ կռիւ է ունենում Մարաց հետ և Պարթևաց օգնութեամբ յաղթում է նոցա:

Գիտենք, պատմական իրողութիւնները ժողովրդի յիշողութեան մէջ երբեմն կցւում ու միանում են իրար և մի քանի մօտիկ ժամանակներում իրար յաջորդող թագաւորների պատմութիւնից կազմւում է մի պատմութիւն: Արդ, տեսնում ենք պատմութեան մէջ Տիգրան թագաւորը Մեծ Մարաց մայրաքաղաքն առնում աւերում է և նոցա թագաւորին ստիպում ճանաչել իւր իշխանութիւնը: Փոքր Մարք նախ դաշնակից են հայոց, նոցա թագաւորը հայոց թագաւորի փեսան է: Ապա շուտով թշնամանում են այս երկու ազգերը, հայք և մարք: Մարաց թագաւորը հայոց թագաւորին փնասել է ուղում և հայոց թագաւորը յաղթում է նորան: Եւ այս ամենը կատարւում է մի քանի տասնեակ տարիների ընթացքում: Եւ այս ամենը հիշողութեամբ կարող է պատմուել մի հայոց թագաւորի՝ Տիգրանի և մի Մարաց թագաւորի՝ Աթաշակի վրայ: Եւ պատմուած էլ է:

Այսպէս Տիգրանի և Մարաց թագաւորի յարաբերութիւնն ամբողջապէս Մեծն Տիգրանի և նորա անմիջական յաջորդների՝ Մարաց հետ ունեցած յարաբերութեան

1. Գ. Խաչատուր իւր սովորական մեռով այս «իւզ ու մեղր» էլ Աստուածայից է հանում: 28-րդ այնտեղ էլ, Եսայի, է. 15-22 գործածած կայ «իւզ ու մեղր կերիցէ» խօսքը:

պատմութեան մի ժողովրդական յիշողութիւն է միայն:

10. Մեծն Տիգրանի մակդիրն անգամ «մեծն» պահուած է Խորենացու մէջ երգից առած այս Տիգրանի վրայ. «Արդ յառաջ քան զձեռնարկելն մեր ի բանս որ յաղագս Մեծին Տիգրանայ» (Ա. իգ). մինչդեռ Պոմպէոսի ժամանակակից և հռոմայեցոց հետ կռուող Տիգրանին, որ իսկապէս Մեծն Տիգրանն է, Խորենացին միւս Տիգրաններից որոշելու համար «միջին» է կոչում: Ժողովրդական երգն ուրեմն ճշտութեամբ պահել է իւր գոված թագաւորի մակդիրը՝ Մեծն:

Մենք յետոյ ուրիշ գծեր էլ կը տեսնենք, որ Խորենացու մէջ Երուսանդեան Տիգրանի վրայ են տառաջ, բայց իսկապէս Մեծն Տիգրանին են վերաբերում: Այստեղ այսքանով բաւականանանք: Այս բերած կէտերն արդէն լիովին ցոյց են տալի, որ երգից առած Տիգրանի պատմութիւնն ամբողջապէս Մեծն Տիգրանինն է: Հարկաւոր է միայն դուրս ձգել ԴԴ. գլխից «Կիւրոսի աջակցեալ» ԽԵ. գլխից «Դաշնաւորութիւն մտերմութեան» որ ի Կիւրոսէ առ Տիգրան, կապ սիրոյ պարսկայնոյն և հայկազինն» և ԼԱ. գլխից «Օժանդակ կամօք և յօժարութեամբ զԿիւրոս ունեւոր» խօսքերը, որոնց բոլորի իմաստն էլ նոյն է՝ Կիւրոսի բարեկամութիւնն ու օժանդակութիւնը:

«Մեծին Տիգրանայ» երգից առած այս պատմութիւնն, ըստ ինքեան հասկանալի է, պէտք է հանել այն տեղից, ուր կայ Խորենացու պատմութեան մէջ, և գնել իւր իսկական տեղում: Երգն ու գովեստը Պոմպէոսի ժամանակակից Մեծն Տիգրանի, ըստ Խորենացու՝ միջին Տիգրանի վրայ է եղել, նորա վրայ էլ պէտք է պատմել այսուհետեւ: Եւ այսպիսով Խորենացու պատմութիւնը, որ յաղագս Մեծին Տիգրանայ, որ... էր հուժկու, անուանի և յաղթողս ընդ այլ աշխարհակալս, ստանում է իւր իսկական պատմական արժէքը, և միանգամայն այդ պատմութիւնը դառնում է Խորենացու հայոց պատմութեան կարեւոր մասերից մէկը: Երգը մեծ ճշտութեամբ պահել է Մեծն Տիգրանի պատմութիւնը: Դժբախտաբար, Խորենացին,

թերեւ հետեւելով իւր աղբիւրին, սխալուել է իւր ժամանակագրութեան մէջ: Մենք այդ սխալի պատճառները ներքեւում կը տեսնենք: Այստեղ աւելորդ չի լինիլ, որ մի երկու խօսքով տեսնենք թէ ինչպէս է նկարագրում երգը Մեծն Տիգրանին:

Մեծն Տիգրանի նկարագիրը ժողովրդական երգերի մէջ:—Մենք տեսանք, Խորենացին անմիջապէս երգերից չէ առնում Տիգրանի պատմութիւնը, այլ մի զբաւոր աղբիւրից, որ կոչում է «Հիւստմն Պիտոյից», չի չորս հագնեցութիւնս: Այս ի նկատի ունենալով, արդեօք կարելի է ընդունել, որ Տիգրանի արտաքինի և ներքինի նկարագրութիւնը ժողովրդական լինի կամ ժողովրդական տարերք ունենայ իւր մէջ: Անշուշտ:

Մեր մինչև այժմ արած ուսումնասիրութեան մէջ տեսանք, որ Տիգրանի պատմութիւնը շինծու չէ, այլ ամբողջապէս պատմական է և վերջրած ժողովրդական երգերից: Ինչքան էլ այդ պատմութեան առաջին զբորոյր «արգասաւորն ի բանս» այդ պատմութիւնը «Պիտոյից» կանոններով մշակած լինի, —ինչպէս որ է իրօք, նորա պատմութիւնը երևակայական ու կամամտածական» չէ: Այսպէս և ինչքան էլ նա Տիգրանի մարմնի «գեղեցկութիւնը, զօրութիւնն ու արագութիւնը» գովէր, ինչպէս պահանջում էր «ներբողեանի սահմանը», կարելի չէ ասել, որ այդ գովեստի գծերը, «կամամտածական» լինին և ոչ թէ մեծ մասամբ բուն աղբիւրից՝ ժողովրդական երգից առած: «Ներբողեան է բան արատաւական եղելոյ ըստեաց», ասած է Պիտոյից զրբի մէջ (եր. 413) ամենից առաջ, և ոչ թէ կամամտածական մի բան: Այսպէս և ետեւից զրուած «Մովսէսի ներբողեանի» մէջ (417 հտ. ժ. ժա. ժբ.) այդ ներբողեանի հեղինակը գովում է Մովսէս մարգարէի մարմնի «գեղեցկութիւնը, զօրութիւնը և երազութիւնը», բայց նա այդ ամենն իրենից չէ շինում, այլ Աստուածաշնչից է վերցնում կամ Մովսէսի կեանքի այս կամ այն դիպուածից է հանում:

Բայց որքան դժուոր է այդ ամենը, ոչ մի մակդիր, ոչ մի կենդանի նկարագիր, իսկ

ընդհակառակն, Տիգրանի գովեստը որքան կենդանի է, վառ ու գունաւոր և մակդիրներով հարուստ: Ինչից է առաջանում այս երկու ներբողեանի միատեսակ գովեստի՝ մարմնի գեղեցկութեան և զօրութեան նկարագրի այս մեծ տարբերութիւնը: Հարկաւ ոչ միայն այս ներբողեանների հեղինակների ճարտասանական շնորհքի տարբերութիւնից, այլ աւելի այն հանգամանքից, որ Տիգրանի գովեստն առնուած է ժողովրդական երգից: Երգի մէջ արդէն պատրաստ գտել է ներբողեանի հեղինակն այդ իսկ հոմերական մակդիրներն ու նկարագիրները, «Խորտեաշս այս և աղէքեկ ծայրիւ հերաց... երեսօք գունեան, անձնեայն և թիկնաւէտն, առոյգաբարձն և գեղեցկոտն... կատարեալս ի դիւցազանց հասակաւ և բնութեամբ... սքանչելի դիւցազն, արծուանման սլացեալ թեօք, քաջահասակն, նիզակաւորն, ամենն ին բոլոր անդամովք համեմատն և ի գեղեցկութիւն աւարտեալ հասակի, առոյգ ամենայնիւ ընդ իրեարս պատշաճեալ և ուժով ոչ զոք ունելով իւր զոյգ, հայկազն բազմաբիւրաւոր: Բազմաբիւրաւոր» Տիգրան, — մի մակդիր, որ միայն Մեծն Տիգրանին և նորա կէս միլիոն զօրքին է վերաբերում: Իսկ միւս մակդիրները՝ արդեօք աղոյնք ևս բուն պատմական են, այսինքն արդեօք երգը ճշգրութեամբ պահել է Մեծն Տիգրանի նկարագիրը: Անշուշտ կարելի չէ պահանջել, որ Առաջին դարում Ք. ա. ապրող մի թագաւորի արտաքինը ճշգրութեամբ պահած լինի այն ժողովրդական երգը, որ դարեր շարունակ բերնէ բերան անցնելով, ամենավաղը Ե. դարում գրուած պիտի լինի: Ժողովուրդը սիրում է իւր երգի մէջ իդէալական պատկերներ ստեղծել և պատմական անձերին անգամ իւր սիրած իդէալական կերպարանքը տալ: Բայց և այնպէս անհնարին է, որ երգը չորոշէ պատմական անձի արտաքինի և ներքինի այս կամ այն գիծը: Ուրիշներին ենք թողնում ընդարձակօրէն համեմատելու երգի Տիգրանի և Մեծն Տիգրանի արտաքինը, — եթէ վերջինս կայ նկարագրուած ուր և է: Մենք կըրադդատենք մեզ յայտնի մի երկու գիծ: Մեծն Տիգրանի նկարագրում է. «Անհա-

րին փառասէր և ժիր. եօթանասնամնի չէր կորուսեալ զիւր կայտառութիւն... Մարմինն էր զօրեղ: Միթէ այս կարճ նկարագիրը նոյն իսկ ամբողջապէս չէ՞ բովանդակում իւր մէջ երգի Տիգրանի նկարագիրը: Ինչ են «անձնեայ, թիկնաւէտ, առոյգաբարձ, կատարեալ հասակաւ կամ քաջահասակ, և ուժով նմանը չունեցող» բառերը, եթէ ոչ այս «զօրեղ մարմնի» զարգացումը: Եւ մի մարդ որ եօթանասուն տարեկան չէ կորցնում իւր կայտառութիւնը, միթէ երգը ճշմարիտ չէ նկարագրում, կոչելով նորան «երեսօք գունեան, առոյգ ամենայնիւ»:

Ինչ որ Տիգրանի արտաքինի համար ասացինք, նոյնը պէտք է ընդունել և անձնական յատկութիւնների համար: «Ձանձն յիմաստութիւն և յողջախոհութիւն», ասած է «Ներբողեանի սահմանի» մէջ: Ինչքան էլ Տիգրանի պատմութիւնը գրողը Պիտոյից պահանջած այդ չորս յատկութիւնները գնում է Տիգրանի համար, կարելի չէ ասել թէ անհիմն ու մտացածին բան է գրել նա: Արանց կացեալ գլուխ և արութիւն ցուցեալ, զազգս մեր բարձրացոյց, այսպէս է գովուած Տիգրանը, որ և «արանցն այնոցիկ և ամենեցուն քաջ» Եւ արդարեւ «անհնարին ժիր», եռանդուն և արի է նկարագրում Մեծն Տիգրանը, մի մարդ, որ մօտ 45 տարեկան հասակում թագաւորում է, քսան և հինգ տարի շարունակ քաջութեան և աշխարհակալութեան գործերով զբաղւում. մօտ եօթանասուն երկու տարեկան հասակում (69-68 թ. Ք. ա.) կտրում անցնում է զամենայն աշխարհս Հայոց կոչել զերիտասարդս ի զէն վասն հայրենի աշխարհին», գրում է զբովանդակ աշխարհս ի զինուորութիւն, կալեալ զուժեղագոյնսն միայն ընդ դրօշու, բաժանում է այդ զօրքը վաշտերի ու զնդերի և կրթում է կարճ ժամանակում, որչափ հնար է, ըստ Հռոմոյց օրինի, որպէս զի կարողանայ հռովմայեցի լեգէոնների դէմ կռուել: Ահա՛ «արութիւն ցոյց տուող» թագաւորը:

Տիգրանի ներքին յատկութիւնները սովորաբար շատ բարձր չեն համարում: Բայց պէտք չէ մոռանալ, որ օտարներն են նկարագրած նորան և նկարագրած են իւր մեծ

դաշնակցի՝ Միհրդատի հետ համեմատելով։ «Թէպէտ չկարէր նա գալ ի կշիռ համեմատութեան ընդ դրացւոյն իւրում (Միհրդատայ) ոչ հանձարով և ոչ բռնով բարուցն՝ ունէր ընդ նմա զոյգ հաւասար եռանդն մեծանալոյ։ Ինչքան էլ Տիգրանը բախտաւոր աստղի տակ ծնուած լինէր և քաղաքական համայնքները նպաստաւոր լինէին նորան, միթէ կարելի է կարծել, որ նա առանց ներքին մեծ արժանաւորութեան, առանց «խոհմագոյն» և «մեծիմաստն» լինելու կարող էր այնքան մեծ յաջողութիւն ունենալ։ Այն ժամանակ, արդարեւ, նա պէտք է «ոգի իմն» լինէր, ինչպէս հաւատում էին ժամանակակիցները, մի հաւատ, որի յիշողութիւնը նոյնպէս մնացել է երգի մէջ։ Մա կոչում է «կատարեալ ղիցազն հասակաւ և բնութեամբ», «սքանչելի ղիցազն» (Ա. իգ. Հմմտ. Ա. լա. «բայց ըստ ղիցազնութեան կարծեաց... մի է և միայնակ հայկազանց» Տիգրան Ա. իգ. «Գեղաւորքն... ղիցազնացեալք»)։ Ծիշդ է հռոմայեցոց հետ ունեցած յարաբերութեան մէջ երևում է նորա անզգուշութիւնը, բայց պէտք չէ մոռանալ, որ ինչպէս ճիշդ դատում է Ռէյնաք. «Բսան և հինգ ամբ... անխառն յաջողութեան ետուն նմա սխակալել... Սուտակասպասք հաւատային թէ ոգի իմն իցէ և ինքն յաստղ իւր յուսացեալ էր։ Թողնում ենք այդ «պերճաբան» թագաւորի հովանաւորութիւնը յունական դպրութեան և ճարտասանութեան. թողնում ենք և այն, որ իւր երկիրը ծաղկեցնելու համար՝ յոյն և հրեայ գերիներ է բերում Հայաստան։

Գալով նորա արդարադատութեանը, չափաւորութեանն ու ուղղախոհութեանը՝ գուցէ տրամադիր լինէինք կարծելու, որ այդ հատուածը ճարտասանական ծաղում ունին։ Սակայն Խորենացին հենց այդտեղ յիշում է հին ժողովրդական երգերն ու զովեառներն իբրեւ աղբւր։ Խորենացուն չհաւատալու ոչ մի տեղիք չունինք։ Մնում է, ուրեմն, Տիգրանի զովեստը՝ «պարկեշտն ի կերակուրս և յրմպելիս, և ի խրախճանութիւնս օրինաւոր... և ի ցանկութիւնս մարմնոյն չափաւոր» համարել ժողովրդի իդէալացումն, քանի

որ Մեծն Տիգրանի համար ասում են, էր «մէտ ի հեշտան» և արեւելեան սովորութեամբ բազմաթիւ կանայք ունէր։ Այդպիսի մի զաղափարական նկարագիր է անշուշտ այն հաւասար արդարադատութիւնը, որ հայ ժողովուրդը ցանկացել է, որ իւր սիրելի թագաւորն ունենայ։ «Արդարադատ և հաւասարասէր կշիռս ունեւով յամենայնի, զամենայն ուրուք կենցաղ մտացն լծակաւ կշռէր։ Ոչ ընդ լաւադոյնսն խանդայր և ոչ զնուաստսն արհամարհէր, այլ ամենեցուն հասարակաց հնարէր զինամոցն իւրոց ի վերայ ատրածել զգեստս»։

Նկատենք դարձեալ վերջին անգամ, որ այս ինչպէս և վերելի խօսքերը, ինչքան էլ աղոնց բովանդակութիւնը երգից առնուած լինի, դուցէ սակաւ բացառութեամբ բառացի երգինը չեն հարկաւ։ Խորենացին միշտ իւր սիրած ճարտասանական լեզուով է պատմում կամ իւր աղբւրի ճարտասանական ոճով ու լեզուով։

(Կրշարունակութիւն)

Մ. Արեղեսան.

ՄԱՆՐԱԼՈՒՐՔ

Կաղամբը փխցնող միլիոններին ոչխարներու նման հեռա միջոցը. — Ըստ միջոցներ են գործ դրուած մինչև այժմ այդ վնասակար միջոցներին ոչնչացնելու համար, բայց մեծ մասամբ փորձերը անյաջող են անցել։ Այժմ պ. Հրէյներ - Земледельческая Газета - լրագրի Սեպտեմբերի 23-ի համարում դոցա վնասների առաջն առնելու ամենահեշտ միջոցն է սովորեցնում, Պէտք է կպցնել մի 3 արշին երկարութիւն ունեցող կլոր ձողի վրայ մի արշին երկայնութեամբ քաթան, դրօշակի ձևով քաթանի լայնութիւնը հիմքի մօտ պիտի լինի 9 վերշոկ, որ դէպի վերեւ հետզհետէ նեղանալով պիտի 6 վերշոկ դառնայ։ Գործն սկսելուց առաջ քաթանի երկու կողմից էլ պէտք է քսել թանձր և մածուցիկ մազիտ (тепловая смола), ձողի հակառակ կողմը մի քանի վերշոկ մաքուր թողնելով, որպէս զի թափահարելու ժամանակ կաղամբի ծայրերը չնեղուին։ Մազիտը քսելուց առաջ պէտք է աւելի մածուցիկ դարձնել կրակի վրայ պահելով ապա քսելուց յետոյ պէտք է ման գալ արտի մէջ

և արագ արագ թափահարել ձողը, այնպես որ քաթանի մաքուր ծայրը կպչի կաղամբի գլխին: Այդ միջոցը կստիպե միջատներին անհանգստանալ և դուրս գալ կաղամբի միջից ու դեպի բարձր թռչել, որի ժամանակ նորա կկպչեն մազիտ քսած քաթանին և կմնան սատկած ծորա վրայ: Այս որսորդութիւնը պիտի անել օրուայ տաք ժամերին. ժամանակ առ ժամանակ անհրաժեշտ է նորոգել մազիտը և երբ բաւական հաստանայ քաթանը, պէտք է քերել վրայից և նորից մաշիտ քսելով, նոյն կերպ շարունակել:

* *

Զինական կետեֆից. — Պեկինի փողոցներից մեկում իրար են պատահում են երկու մանդարին. երկուսին էլ տանում փառաւոր պատգարակով, նոցանից մէկը կրում է ոսկեայ կոճակ, միւսը — կարմիր, երկուսն էլ միաժամանակ դուրս են թռչում պատգարակներից և փոխարինում են հարիւրաւոր երկրպագութիւն, որից յետոյ տեղի է ունենում հետեւեալ խօսակցութիւնը.

— Ողջոյն քեզ, հրաշագեղդ երկնից աստղ, իմ աչքերս մինչ այն աստիճան խղում են քո հրաշափառ լոյսիցդ, որ չեմ համարձակում շըրթունքներս քո աստուածային գարշապարներից մերձեցնել...

— Ինձ պէս մի գարշելի որդի համար խիստ մեծ պատիւ է այդ ամենը, իմ ուրախութեան բաժակը լիքը կլինի եթէ յայտնես որ կանաչ վիշապը հովանաւոր է քո առողջութեան, Իսկ ի՞նչպէս է քո յարգանաց արժանի պատուական հայրդ:

— Այդ պառաւ անասունը սողալով և տառապելով անցնում է օրերը... բայց քո վսեմապատիւ հայրդ ծեր է, գործունեայ և ամուր, ինչպէս բամբուկ, Եւ ո՞վ կարող է առաւել գեղեցիկ լինել այս աշխարհում, քան քո մայրդ...

— Արժէ՞ միթէ այդ սատկած գորտի մասին խօսել, Մի կողմ թողնենք իմ զգուելի ծնողներս, որ ամբողջ աշխարհի զգուանքի առարկայ են: Աւելի լաւ է քո գեղեցկութեան տիպար զաւակներից մասին տեղեկութիւն: Թուր, որ արշալոյսի պէս վարդակարմիր են, կայսերական փեթակների մեղրի չափ անուշ են և դեռ ևս մանկութեան ժամանակ այնքան խելազեղ են, որչափ իւրեանց պատուական նախնիքը:

— Երկինքը, իւր անհուն ողորմութեամբ և նախատեսութեամբ մեզ մի տուն է պարգեւել, որի պատերը մինչ այն աստիճան բարձր, որ կարող ենք օտարների աչքից ծածկել մեր զգուելի լակոններին: Ես և կինս, նախանձից դեղնում ենք, երբ հանդիպում ենք այն վարդի չքնաղ կոկոններին, որ երկնից սխալով միայն քո որդիներն են կոչւում:

Երէկ մենք բաղդաւորութեան եօթներորդ երկընթուսն էինք, երբ հանդիպեցանք նոցա ձեր յարգոյածեմար Զի—փու—Տի քրոջ հետ:

— Այն զառամեալ կովին...

— Ախ, ոչ, նա թէյի ծաղկի աննման ծաղիկներից է...

— Դէն շարաւելու ծակ զունգուլակ...

— Օ, Աստուած ոչ անէ, նա աստուածուհու հու դուստրն է և չքնաղ որպէս լուսոս. նորա աչքերը հրափայլ են, որպէս արեգակն ու աստղերը, իսկ նորա շունչը՝ ծաղկող յասմիկի տեղը կբռնէ...

— Այսօր ինչպէս երևում է զմայլումների աշխարհն ես փոխադրուել. բայց ժամանակ է արդէն որ իսկական դրախտը վերադառնա՝ քո տունը, Իսկ ես պէտք է իմ խլուրդի ծակը գնամ: Իմ լեզուովս քո աստուածային ոտքերիդ փոշին եմ մաքրում...

— Ես ևս նոյնը կանէի, եթէ ինձ արժանի համարէի. ես չափազանց անարժան եմ, Բաց երկինքը հաշտ աչքով կը նայի ինձ, եթէ այս երեկոյ դու հաճէիր մի բաժակ թէյ վայելել քո ծառայի ամենաաղքատիկ և գարշելի խրճի մէջ, այն մարդու, որ իւր սեփական շնչից իսկ զգուս է:

— Իսկապէս ես խելքամաղ եմ լինում ի նկատի ունենալով այն պատիւը, որին այժմ արժանացայ... բայց միթէ չես վախենում, իմ գլխի տէր, որ իմ ներկայութիւնս կսրբապղծէ քո արքայութիւնը:

— Ընդհակառակն, ես իբր մի երկնային շնորհ կինդրեմ քո օրհնեալ ոտքդ իմ խղճուկ հիւղի շէմքի վրայ գոնէ դնես:

— Օ, մեծգէ և իմաստունդ, թող դեղին վիշապը քիչ հովանի լինի:

— Օ, ամենազօրդ, հարիւր անգամ ամիւններս կսփռեմ քո առաջ... թող կանաչ վիշապը քայլափոխ անգամ չհեռանայ քեզնից...

Նոր հարիւրաւոր երկրպագութիւններից յետոյ մանդարինները բաժանուում են իրարից.

— Օձի զաւակ... միթմրթում էր մէկը իւր քիթի տակին:

— Խլէզի ճուտ... փնթփնթում էր միւսը:

* *

Տօկիայում (Ճապոնիայում) շուտով կբացուի կանանց համալսարան: Մայրաքաղաքի ամենահարուստ ընտանիքներից մէկը՝ Միտսուի՝ այդ նպատակի համար տուել է 160 ակր գետին: Բարոն Իվասակի, Միտսուի և Շիբուսավա ժողովին մօտ 130000 ի են գումար, որով պիտի գնուի համալսարանի համար կահ-կարասի և կազմուի բնալուծական գործանոց: Աշխատանքներն արդէն սկսուած են, յա-

Ջորջ ապրիլին յոյս ունեն համալսարանը պաշտոնապէս բացուած համարել:

Ձիւնացիներն ինչպէս են վարուում իրենց աստուածներին հետ. — Քարոզիչ Սմիտն իր «Ձիւնական կեանքից դժեք» կոչուած գրքի մէջ հետաքրքրական տեղեկութիւններ է հաղորդում, թէ չինացիներն ինչպիսի յարաբերութիւնների մէջ են մտնում իրենց աստուածներին հետ: Նրանք իրենց աստուածներին վերագրում են նոյն այն յատկանիշները, պակասութիւններն ու թուլութիւնները, որոնց ենթակայ են մարդիկ և ամենևին երկնային կատարեալ էակներ չեն համարում նրանց:

Յաճախ ցանկանալով աստուածներին հաճոյանալ, բարեպաշտ չինացիները մեծամեծ խոստումներ են անում որոշ գումարներ յատկացնել տաճարներին և կամ որ և է բարենպաստակ գործի: Եւ երկնքի որդիները ստորագրում են մեծ մեծ թերթերի վրայ, որոնք սովորաբար կախուած են լինում կուռքի կողքին, ասենք հազարական կոպէկ, սակայն իրօք վճարում են միմիայն 200-ական կոպէկ, վստահ լինելով, որ աստուածներն անկարող կլինին ճիշտ հաշուել: Իսկ տաճարի վերանորոգութեանց ժամանակ փակում են կուռքի աչքերը, որպէս զի չկարողանայ եղած զեղծումները նկատել:

Հատ անգամ էլ կեղծ փող են նուիրաբերում իրենց աստուածներին, բոլորովին հաւատացած լինելով, որ մի կերպ անց կկացնեն, կխաբեն, որովհետեւ նրանք կեղծն ու իսկականը չեն կարողանայ որոշել: Համաճարակ հիւանդութիւնների ու կոտորածների ժամանակ, ինչպէս խոլերան, ծաղիկը, սև ցաւը և այլն, աստուածների ողորմածութեան ու գթութեան արժանանալու համար, միակ ընդունելի զոհը մարդկային կեանքն են համարում: սակայն թող չերկմտի ընթերցողը, թէ իսկապէս մարդու արիւն պիտի թափուի, ո՛չ երբէք, Խորամանկ չինացիները դրա ճարն էլ են գտել: Կուռքի առաջ դնում են մի ծակ սեղան, որի տակը մնում է զոհի ամբողջ մարմինը, իսկ գլուխը՝ անցքից դուրս: Այս բոլորովին անյարմար դրութեան մէջ մի առ ժամանակ մնալով թշուառ զոհը, վերջը դուրս է գալիս տանջարանից, եւ չինացիները ըստ ամենայնի զոհ են մնում, բոլորովին հասկանալի պատճառով. մարդու գլուխ էին զոհ բերել:

Մի անգամ տաճարում քրմի ու կուռքի մէջ իբր թէ վէճ է ծագում և կնջոռտ հարցը քննուում է դատարանում, ուր և աչքի էր ընկնում այնտեղ տարածուած կուռքը, որը դատարանի վրձնով պէտք էր և գլուխ խոնարհեցներ պատուարժան դատաւորներին: Որոշումը յայտնում է կուռքին, սակայն երբ անկատար է մնում դատաւորների իրաւացի պահանջը, դատարանը բամբուկի

50 հարուած է որոշում տալ կուռքին և անմիջապէս ի կատար է ածում: Հարունակ առատ ընծաներ են բերում կուռքերին, որոնցից իբր թէ կախումն ունին, ըստ չինացիների կարծեաց, եղանակի բոլոր փոփոխութիւնները: Ահա մի այդպիսի դէպք, որ տեղի է ունեցել մի տօթ ու երաշտ տարում, երբ ամէն զոհաբերութիւն ու խնդրուածք իզուր են անցել: Այդ ժամանակ յուսահատ ժողովուրդը բարկանալով, վերցնում է իւր կուռքին ու տանում արեգակի կիզիչ ճառագայթների տակ դնում, որպէս զի անողորմ կուռքը ինքն իր անձի վրայ փորձէ արևի այրող ոյժը:

Քանի ժամ պիտի է լինել. — Եղած փորձերը ցոյց են տալիս, որ մարդու առողջութեան համար անհրաժեշտ է հետեւեալ չափով քնել. երկու տարեկան երեխան պիտի քնի 18 ժամ, երեքից վեց տարեկանը՝ 14 ժամ, 6-ից 8 տարեկանը 12 ժամ, 8-ից մինչև երեսասարգական հասակը՝ 10 ժամ, 20-ից հաս մարդու համար բաւական կարող է համարուիլ 7 ժամ: Որքան զարգացման է հասնում մարդու ուղեղը, այնքան կարճատև քուն է պահանջում նրա համար: Անչափ շատ են քնում միայն խելագարներն ու վայրենիները, որոնք ամէն մի րոպէ էլ կարող են քնել, երբ ոչնչով չեն զբաղուած և քնում են ամէն զիրքով: Նստած, կանգնած և կամ ծառի ու որ և է մի բանի յենուած, Քաղաքացիների համար աւելի քիչ քուն է հարկաւորում քան գիւղականների համար: Բոլոր մեծ մարդիկ օրական 4—5 ժամից աւելի չեն քնիլ և մինչև անգամ իրենց կեանքի վերջում բաւական են համարել 2—3 ժամը: Սակայն պատահել են բացառութիւններ էլ: Ամէնից առողջարար ու պինդ քունը կէս գիշերուանից յետոյ եղածն է: 20-ից հաս մարդը պէտք է երեկոյեան ժամը 10-ին պառկի քնելու: Բերանը փակ պէտք է քնել և շունչ պիտի առնել քթով: Անկողինը, որքան միայն հնարաւոր է, լուսամուտից հեռու պէտք է ձգել և կամ դնել: Ննջարանը տան ամենամեծ սենեակը պիտի լինի: Ննջարանի օդի բարեխառնութեան աստիճանը 15-ից պէտք է անցնի և առողջարար է աջ թևի վրայ պառկել: Մէջքի վրայ քնիլը շատ վատ է ազդում որովայնի վրայ, իսկ ձախ թևի վրայ քնիլը՝ սրտի և թոքերի վրայ: Ննջարանից հեռացնել պէտք է վարագոյրները: Երեխաներին օրօրելը վատ է և կարող է ծանր հետեւանքներ ունենալ նեարդերի վրայ: Երեխաներին միայն անկողնում պիտի պառկացնել քնելու:

Հսկայ ընկոյզ. — Հարաւային Աֆրիկայի բուսական թագաւորութեան սքանչելիքներից մէկն էլ

այսպէս անուանուած «Տրաշալի ընկոյզ»ն է, որ աճում ու հասնում է 15 սաժէն բարձրութիւն ունեցող արմաւենու մի տեսակի վրան: Սրա տերեւներն 3-ից 4 սաժէն երկարութիւն ունին, իսկ 1 1/2 սաժէն լայնութիւն: Այս տերեւների անթամէջը շատ հաստ է և նրա վերին, կինեմոնագոյն վերնամաշկը, երբ գետին է ընկնում, նմանում է մի մեծ կոպիտ ու տձև տոպրակի: Արական ծաղիկները 1 1/2 արշին երկարութեան են հասնում և 10 տարի շարունակ մնում են ու չեն ընկնում. այդքան միջոց էլ անցնում է, մինչև լցւում ու հասնում են պտուղները: Ընդոյզներն երեք երեք և կամ չորս չորս են պատահում, որոնցից իւրաքանչիւրը 1 1/2 արշին շրջապատ է ունենում և թարմ միջոցին 50-ից մինչև 63 գրուանքայ է կշռում:

Իր հայրենիքումն անգամ այս վիթխարի ծառն երկար ժամանակ յայտնի չէր և որովհետև նրա պտուղները միմիայն ծովի վրայ եղած միջոցին էին գտնուում, այդ պատճառով էլ այդ պտուղները ծովային բոյսի բերք էին համարում: Այն տեղերում, որտեղ ծովի ալիքներն ափն էին հասնում այդպիսի ընդոյզներ, երկնային պարգև էին ընդունում, և ասում են, որ Ռուդոլֆ կայսրը 4000 ոսկէ գուլտէնով չկարողացաւ մի այդպիսի ընդոյզ ձեռք բերել:

Այժմ այդ բոյսը այն երկիրներն այցելող ծովագնացների համար այլ ևս առանձին հետաքրքրութիւն չի շարժում, սակայն ցաւօք սրտի պէտք է ասել, որ արմաւենու այդ տեսակը հետըզհետէ չքանալու վրայ է երկրիս երեսից:

* * *

Ձայլամը միու փոխառեմ. — Հարաւային Ափրիկայում բաւական ժամանակից ի վեր ագարակատէրերն սկսել են ձիերի փոխարէն ջայլամներ գործածել և այս իսկ նպատակի համար առանձին կրկէսէր են շինել տուել, որտեղ այդ թռչուններն հեծնելու են վարժեցնում: Ձայլամի վազքն այնքան արագ է լինում, որ շատ անգամ անսովոր հեծնողի շունչն իսպառ կորուում է:

Մեծ դժուարութիւն չի ներկայացնում ջայլամներին հեծնելու սովորեցնելը, որովհետև նրանք շատ շուտով են ընտելանում մարդկանց հետ և թէ ամենայն հնազանդութեամբ աւանդում են, երբ նրանց մէջքին թամբ են դնում: Սակայն առանձին ջանք ու հմտութիւն է պահանջում նրանց սանձի և կամ երասանակի վարժեցնելը:

ԶՈՒՍԲԱՆԻԻՐ

Դասադասութեամբ. — Դատում էին մի խեղճ ու կրակ մարդու, որովհետև իւզ էր կեղծել, Իրեն մեղաւոր չճանաչելով և, ըստ երևոյթին, չիմանալով, որ իւզ կեղծելն օրէնքով արգելուած է, դատապարտուածը երկմտութեան մէջ էր ընկել և չէր իմանում, թէ ինչ ասէր կամ ինչպէս արդարանար, Երկար մտածելուց յետոյ, յանկարծ դարձաւ ու հետեւալ հարցը տուեց նախագահին.

— Պարոն նախագահ, կարելի է, գործի պարզարանութեան համար մի քանի խօսք ասելու իրաւունք խնդրել:

Նախագահ. — Կարելի է:

Դատապարտուած. — Հատ շնորհակալ եմ, Պարոն նախագահ, խնդրեմ թող տաք հարցնելու ձեզ, «Արդեօք օրէնք գիտէք»:

Նախագ. — Ինչպէս չէ, գիտեմ. դրա համար և նախագահ եմ նշանակուած:

Դատ. իսկ քիմիայ գիտէք, շարունակեց մեղադրութեամբ:

Նախ. — Ո՛չ. քիմիական հարցեր վճռելիս դիմում եմք գիտակ մարդկանց, քիմիկոսների:

Դատ. Արդեօք հնարաւոր է նրանցից մէկին էլ մի երկու բան հարցնել:

Նախ. — Կարող էք, Ահա այն պարոնը քիմիկոս է, նրանից կարող էք իմանալ, ինչ հարկաւոր է ձեզ:

Դատ. Ներեցէք, պարոն, համարձակութեանս. «Արդեօք դուք քիմիայ գիտէք»:

Քիմ. — Ինչ ասել կուզէ, ի հարկէ, գիտեմ:

Դատ. Իսկ օրէնք:

Քիմ. — Ո՛չ, այդ իմ մասնագիտութիւնը չէ:

Դատ. (Հունչ ու հոգի առնելով). Հատ լսու պարոններ. . . . Այժմ, ահա թէ ինչ կասեմ ձեզ, Դուք, պ. Նախագահ, օրէնք գիտէք, բայց քիմիայ չըգիտէք. իսկ պարոն քիմիկոսը քիմիայ գիտէ, սակայն նա էլ օրէնք չգիտէ, Եւ դուք ինձնից միանգամայն պահանջում էք, որ թէ քիմիայ իմանամ և թէ օրէնք, Մի՞թէ այդ հնարաւոր բան է:

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ

(ԹՈՒՂԹ ՄԵԽԹԱՐ ՎԱՐԳԱՅԵՏԻՆ, ՈՐ ԳՈՇՆ
ԿՈՉԻԻՐ.)

(Շարունակութիւն) *

Սորա ամենեքեան ունին զանազան սովորու-
թիւնս և կարգս. յոյնք և վիրք զպատկերադրու-
թիւն առաւել պատուեն, և հայք զխաչ. յոյնք և
վիրք բամբասեն զհայք վասն տաւնի սրբոյն Սարգսի
և առաջաւորացն պահոց, զոր և ասորիք տաւնեն.
ի տաւնս առնել մատաղ՝ ամբանին ¹ հայք հրէարար
առնել, և զանգակ² (ու)նել ի բուրդառս³. քահա-
նայք հայոց և (ասոր)ոց⁴ փիլոնով վարեն, իսկ
այլ ազգ (ոչ), և ոչ վեղարով կրանաւորք: Յասո-
րոց են որ թլփատութիւն ունին, որպէս նեստորա-
կանքն, և են որ խոստովանութիւն յանցանաց ոչ
ունին: Յոյնք բազում մկրտութիւն ունին, է և
այլ ինչ բազում, զոր թուել ոչ կարեմք, զպելիր-
կի⁵ և զսուրիանի և զայլոց⁶ զաւանդութեանց⁷.
զակորկի⁸, զմեղքեկի, զգրիգորի⁹, Ջայս ամե-
նայն բաժանմունս տեսաք՝ է որ յամբարտաւանու-
թենէն եղև և ի սասանայէ¹⁰, է և յանգիտութե-
նէ¹¹, է և յանձեռնահասութեանէ, բայց ամենայ-
նըն ¹² յանձնիշխանութեանէ, զոր և առ արտաքին
իմաստասէրն ¹³ տեսաք. զի բանք նոցա և ¹⁴ իմաս-
տութեան հակառակ միմեանց են, որպէս Պղատո-
նին և Արիստոտելին, Որփևսին և Ամոնին, Ջենոնին
և Հոմերոնին, Այլ զի մի յաճախեցից զԱռաք,
զԱնաքսագորաս և զԴիմոկուատոս, և զի անթիւ են
բանք նոցա հակառակ միմեանց, որ ինչ վասն տա-

րեց և վասն հոգոց և մարմնոց. որք ի դասս բա-
ժանեցան և յանունս, որպէս փիլիսոփայքն և ճար-
տասանք, ¹ քերականք և քերթողք, ճեմականք և
շնականք, և այլք այսպիսիք, Ըստ որում առ մահ-
մետականսն է տեսանել բաժանեալք այսպիսիք, որ-
պէս մուշաբաճին և ալարին և ² ուստիսին ³ և այլք,
նոյն է և առ հրէայսն, որպէս փարիսեցիք և սա-
դուկեցիք և սամարացիք, և այլք մեղքիսեղեկանք,
որ ասին մէհոդ⁴. Նաև ի հեթանոսս բազմաս-
տուածութեանն ⁵ նոյն բան է: Եւ թէպէտ և Քրիս-
տոս արար զհաւատացեալ⁶ մի հաւատ, այլ զանձնիշ-
խանութիւնն ոչ երարձ և զաշակերտութիւնն
ի կամս ապաստան արար ասելով՝ Որ որ կամի իմ
աշակերտ լինել, և Որ կամի աղաթել, և Որ կամի
ողորմութիւն առնել, և այլն. ուստի յայտ է, թէ
մեր կամաւք խնդրէ զպաշտաւան⁷ և զառաքինու-
թիւնն, Եւ այդ եղև պատճառ անձնիշխանութեամբ
առնել զկամս անձանց, զոր անհնար տեսանեմք
զգալն ամենեցուն ի միաբանութիւն վասն հնացեալ
սովորութեանցն՝ յաղագս ⁸ խափանելոյ բազմա-
մանակեայ տիեզերական ժողովոյ. և զոր գրեալ է
ի կանոնս, երկիցս և երկցս⁹ ժողով լինել յամի՝
արդ ցուցից ¹⁰ թէ որպէս հնար է միաբանիլ, և կամ
որոց ազգաց և զինչ է, որոց ոչ լինի միաբանու-
թիւն, ¹¹ և թէ ոչ լինի՝ զինչ առնելի է, Նաև զայն
ցուցից, թէ աւանդութիւնք որպիսի պատճառք
եղեն:

Եւ սկսցուք արդ ի խոստովանութիւն Երրոր-
դութեանն, Հաւատամք ի Հաւր Աստուածութիւնն,
որպէս խոստովանեցին ժողովեալքն ի Նիկիայ¹² և
յայլ սուրբ ժողովն¹³, և որպէս ուսեալ եմք ի հին
և ի նոր կտակարանացն՝ ¹⁴ անսկիսն ¹⁵ և անվաղ-
ճան է Աստուածութիւն, ¹⁶ և բարի ¹⁷ բնութեամբ.
և նա ի ¹⁸ պատճառ ճնելութեան Որդոյ անժամա-
նակարար: Այլ ծնունդ և որդի ասել զնոյնութիւն

* Տես Արարտ 1900 թ. հատար Ժ. եր. 497:

1. ամբաստանին.
2. զանկակ.
3. Ա. ի բուրդարս. Բ. ի բուրվառս.
4. ասորիք.
5. զպելիսկի.
6. Ա. այլոց.
7. ասանդուրեանց.
8. զյակորկի.
9. զգրիգորի.
10. ի սասանայէ.
11. Ա. անգիստրենէ Կ. Բ. անգիստրենէ.
12. ամսն.
13. իմաստաստան.
14. Կ.

1. Կ. անաստանին.
2. Կ. մուշաբաճիսինաշարին Բ. մուշաբաճիսինաշարին
3. ուստիսին.
4. մեհոդ.
5. բազմաստուածութեանն.
6. զհաւատացեալս.
7. զպաշտուն.
8. Կ. յաղագս.
9. երկց.
10. ցուցից.
11. Կ. յինի զինչ ի միաբանութիւն.
12. ի Նիկիայ.
13. ժողովն.
14. կտակարանաց.
15. Կ. անսկիզբն. Բ. անսկիզբն.
16. աստուածութեանն.
17. բարի Կ. բնութեամբ.
18. Կ. Կ. Կ. Կ. Կ.

ընտելանն ցուցանէ՝ մերով¹ ընտելեամբ և ա-
նուամբ հնարաւորէ² զիբք յայտնել³ զանճառ
ընտելին⁴ Աստուծոյ, զի զնոյնտելին ունի զհաւը
ամենայն⁵ ինչ. սակաւ տամք զնշանակի զի մի յեր-
կարտելին լիցի ճառի: Եւ Հոգին սուրբ ելող⁶
ասի ի հաւրէ և ոչ ծնունդի, զի մի կարծիցի Բ.
որդի և եղբայր Որդւոյ, և թէ Որդի ընտելենէ
հաւր է, 7 և Հոգի. ապա հաւասարակից է Որդւոյ
Հոգին՝ մի աստուածութիւն և մի զաւրութիւն և
մի արարչութիւն և մի երկրպագութիւն յամենայն
հաւատացելոց: Այլ ի լրման⁸ ժամանակի եկն
Որդին և առ մարմին ի Մարիամայ կուսէ*, և ճըշ-
մարտեալ, 9 զի ոչ նախանձեցաւ Աստուածն ընդ
Ազամա, զոր ասաց սատանայ, թէ գիտէր Աս-
տուած, թէ ուտես¹⁰ ի ծառոյ անտի՝ աստուածա-
նաս. և վասն այնորիկ արար զորդիսն Ազամա աս-
տուած մարմնանալովն: Եւ զարձեալ զի ցանկա-
ցան արգաթքն տեսանել զԱստուած, և զի անտե-
սանելի է Աստուած, որպէս ասաց Մովսէսի՝ Ոչ ոք
տեսանէ (զերեսս իմ) և կարիցէ ապրել, ** վասն
այն առ¹¹ մարմին տեսանելի, ըստ որում էրա-
նեաց զառաքեալսն Քրիստոս. և այլ ազգ՝ զի
զպարտսն Ազամա հատուցէ Աստուծոյ հաւր,
որում հնազանդ եղև Աստուծոյ հաւր մահու չափ
և մահու խաչի, ըստ առաքելոյ, *** Եւ զի՞նչ էր
այսմ խորհրդոյ գործարան. կոյսն, որպէս ասէ մեծն
Բարսեղիոս¹² ի ճառի ծննդեանն. և զի՞նչ աւրի-
նակաւ Աստուած ի մարմնի. որպէս հուր յերկաթ¹³,
զի երկաթ սև է¹⁴ և ցուրտ, և հուր ջերմ է և
լուսաւոր. և որպէս ջերմութիւնն և զցրտութիւնն
բառնայ և լուսաւորութիւն զսևութիւնն՝ սոյնպէս¹⁵
զմարդկան մարմնոյն զակարութիւնն և զազդու-
թիւնն աստուածութիւնն գեղեցկացոյց և զաւրա-
ցոյց, Թէպէտ երկաթ զընտելինն ոչ փոխեաց,

այլ ի գոյնն¹ դարձաւ հրոյն և ծածկեցաւ, սոյն-
պէս արար աստուածութիւնն² զընտելին մարմ-
նոյն ոչ կորոյս, այլ յիւրն միացոյց, և հուր զայ-
րեցող ընտելինն ոչ փոխեաց յերկաթ, այլ զնա
լուսաւորեաց, և երևի երկաթ ի հուր. 3 այսպէս
աստուածութիւնն ի մարմնոյ տկարութիւնն ոչ դար-
ձաւ, այլ զնա աստուածացոյց: Ըստ այսմ աւրինա-
կի երկու ընտելեք⁴ միացան, և որպէս լուսաւո-
րի աւզ յարեգակնէն⁵, աւզ կապուտակ է և լու-
սաւորի, աւզ ոչ լուծանի, այլ առնու ի լուսոյ,
տկարն յաղթի ի հզաւրէն⁶, և հզաւրն ոչ ի
տկարէ, և որպէս ասրներկեալ ծիրանեաւ՝ ծաղկի⁷
սպիտակն և եղև մի ծիրանի—ոչ Բանն մարմին
եղեալ⁸ որպէս ջուր սառուցեալ, զի այս Եւտի-
քեայն է, այլ Բանն մարմին եղև, զի էառ զինչ ի
մարդ, բաց⁹ ի մեղաց, ըստ աւետարանչին. զի
բունն հհար զզաւակէն Դաւթի*, վասն որոյ և
Որդի Դաւթի կոչեցաւ: Եւ որպէս հարքն ի նիկիա
խոստովանեցին, զի էառ մարմին և հոգի և միտք,
և ոչ որպէս ասաց Ապոլինար¹⁰, թէ տեղի հոգ-
ւոյն աստուածութիւն¹¹ էր. թէպէտ երկու էր
ընտելինն, մի որդի խոստովանեն վասն անճառ
միութիւն¹² ասելով. հաւատամք ի մի Տէր Թի-
սուս Քրիստոս, նմանապէս յԱստուծոյ հաւրէ ա-
սացաւ. Դա է որդի իմ սիրելի **, և ոչ գոքա,
զի նոր խառնումն ասացաւ ըստ Աստուածաբանի.
Զիարդ երկու բաժանի, զի որ յերկուս բաժանէ
յետ անճառ միաւորութեանն, զնեստորին խորհել¹³
երկուս ասելով¹⁴ որդիս. զի այնպիսի խոստովա-
նութեամբն երրորդութիւն¹⁵ ոչ մնա¹⁶ ուղիղ
խոստովանել¹⁷, երկու է մարդ՝ հոգի և մարմին,
այլ մի ասի վասն անբաժնի միութեանն. զի բազում
ընտելիւքն որ ի մարդ՝ հոգ և ջուր, աւզ և հուր,
ի մի մարմին եկեալ, մի կոչի մարմին. այսպէս

1. զնոյնտելին քնոյնեանն ցուցանէ մերով.
2. հնարաւորութիւն.
3. յայտնել.
4. քնոյնութիւն.
5. զամենայն.
6. ելող.
7. ի հօր քնոյնեանն է.
8. ի յրումն.
9. ի ճշմարտել.
10. յորժամ ուտես.
11. վասն այնորիկ էառ.
12. Բարսիլոս.
13. ա. երկաթ.
14. սևաւ. ա. օ. է.
15. սոյնպէս է.
- * Գաղաց. Դ. 4.
- ** Եղից Գ. 20.
- *** Փիլիպ. Բ. 8,

1. ի գոյն.
2. աստուածութիւն.
3. երկաթի հուր.
4. քնոյնութիւն.
5. յարեգակն.
6. ի հզօր.
7. ա. ծածկ. ք. ծածկի.
8. եղև.
9. բաց.
10. Ապոլինար.
11. ի տեղի Հոգւոյ աստուածութեանն.
12. միութեանն.
13. խորհիւն.
14. ասել.
15. խոստովանութեամբ երրորդութիւն.
16. ա. մնալ.
17. խոստովանել.
- * Երբ. Բ. 16.
- ** Մատթ. Գ. 17.

Աստուած և մարդ՝ մի աս[ի] աստուած որդի։ Արդ, զայս ասելով զմարդկութիւնն, ոչ ուրանամք, այլ խոստովանիմք զմարմինն¹ աստուած, և թէ մարմինն Աստուած էր, զի² 2 զարձեալ մարդ և ոչ Աստուած. և թէ³ 5 Աստուած՝ կամքն Աստուծոյ և գործն Աստուծոյ, և ոչ մարդոյ, և եթէ զքաղց և զծարաւ և զվաստակ և զերկեղ⁴ և չարչարանս⁵ և զմահ ասել Աստուծոյ զարհուրես, ընկնլ զասացեալսն ի հարցն, զի կամաւ և թոյլ տալով կըրեաց զայդ ամենայն կիրս, և ոչ հարկել⁶ ի կրից, վասն այն զկնի⁷ Ի. աւուրց քաղց և 7, յորժամ թոյլ ետ, Զայդ աւրինակաւք⁸ մարմնոյն կրել⁹ ասէ Աստուածաբանն, և յաւելութիւն¹⁰ իբրեւ զԱստուած. զմարմին¹¹ կոչէ Աստուած, նաեւ զնշանսն զոր առնէր, ի հայր վերայբերէր¹² զնա պատուելով, և ոչ տկարանալով. զի այդ ամենայն միութեան տնաւրինութեանն¹³ տան սուրբքն, Տարակուսիս ի չարչարանս¹⁴ և ի մահն՝ մարմնոյ¹⁵ միայն լինել, մի մոռանար զմարմին¹⁶ Աստուած և Աստուծոյ զմահն՝ ոչ Բանին, այլ միութեանն տնաւրենութեանն¹⁷. զի ի մահն բաժանեալն¹⁸ կամ ի չարչարանսն՝ այդ նեստորի է, որ յետ յարութեանն տա¹⁹ Տեառն փառս. այդ և սրբոցն լինելոց է յետ²⁰ յարութեանն, Ի չարչարանս առաւել տարակուսիս, զի մի աստուածութեանն տացի. հարկանի երկաթ հրացեալ, այլ հուր ոչ չարչարի. տանջեալ զտեղի, ուր լոյս արեգականն է՝ գանի երկիրն²¹, և ոչ լոյսն. տանջի և մերս մարմին, այլ հոգին անմահ մնայ²². Բէպէտ ինքն է որ տայ սգալ ցաւոց մարմնոյ, այլ ըստ բնութեանն անչար-

չարելի է. թէ արարածս այդպէս՝ արարիչն որչափ Սիմէոն¹ զքառասունաւորեայն Տէր մահու և կենաց² խոստովանի, և Եսայեան ի ծննդեանն ընդ մեզ Աստուած քարոզէ, և նեստոր և համախոհք նորին յետ յարութեանն. զի որպէս Աստուծոյ ծնունդն ի կուսէ Աստուծոյ էր՝ նմանապէս և մահն, զի Աստուած էր մարմինն. զի ինքնակամ աւանդէր զհոգին զի ի մարդոց³ մահ⁴ արեգակն ոչ խաւարի և ոչ յառնեն մեռեալք, և ոչ այլ եղեալ նշանքն. զի այդ ամենայն Աստուած քարոզէր զխաչեալն, նաեւ ի նշանս առնեալն⁵ Աստուածութեան⁶ յայտնէր և զմարդկութիւն⁷ ցուցանէր. զի թուքն մարմնոց⁸ էր 9, էրաց զի ծնեալ¹⁰ կոյրսն՝ լուսաւորել¹¹ բանին միացելոյ, զի ոչ յատուկ թուքն մարմնոց¹² առ նայ¹³ էր, այլ որպէս ամենայն նորայքն աստուածայինք¹⁴ նշանքն, նոյնպէս և այս, Եւ թէ յետ յարութեանն աստուածացաւ, զիարդ աստուածաբար կանխաւ զնշանսն¹⁵ առնէր, որ է միութեան¹⁶ տնաւրինութեանն¹⁷։ Ի մարգարէից, յառաքելոց և ի հայրապետաց յաճախէ զվկայութիւնսն առնուլ, նաեւ յաւրինակաց գրոց¹⁸ կանխաւ. վասն այնորիկ զպարզ և զգիտելիս¹⁹ ամենեցուն յիշատակեցաք, և այլ զնոյն յաւելումք. Աստուածաբանն²⁰ Աստուած խաչել²¹ ասէ և այլ ըն. ոչ Բանն²² ասէ խաչել²³, այլ մարմինն²⁴ անուանէ²⁵։ Եւ թէ Աստուած է մարմին²⁶, որպէս

1. զմարմինն.
2. զիմարդ.
3. երկ.
4. զերկիւղ.
5. զչարչարանս.
6. հարկեալ.
7. փաղցեալ.
8. օրինակ.
9. կրեալ.
10. յաւելում ք.
11. զմարմինն.
12. վերայբեր.
13. միութեանն տնաւրենութեանն.
14. ի չարչարանս.
15. մարմնոյն.
16. զմարմինն.
17. տնաւրենութեանն.
18. բաժանել.
19. ա. տայ.
20. եւ յետ.
21. ա. ի յերկիրն.
22. ք. մնայ.

1. Սիմէոն.
2. կենաց.
3. ի մարդոց.
4. ա. մահ.
5. առնել.
6. զաստուածայինն.
7. զմարդկութիւնն.
8. մարմնոյն.
9. ա. օ. ք. է.
10. բայց զի ի ծնէ.
11. լուսաւորելոյ.
12. մարմնոյ.
13. նայ.
14. աստուածային.
15. զնշանս.
16. միութեան.
17. տնաւրենութեանն.
18. ք. գրոց.
19. զգիտելիս.
20. Աստուածաբան.
21. խաչեալ.
22. զԲանն.
23. խաչեալ.
24. զմարմինն.
25. Աստուած (հիմն ձեռագրումն տեղի տեղաւ).
26. մարմինն.

և է իսկ, ընդէր տաւ մարմնոյն, որպէս մարդո՞ւ 1, կամ զկամս, կամ զկիրս, կամ ներգործութիւնս. զի այդ ամենայն առ Քրիստոս իբր Աստուծոյ, և 2 որպէս մարդոյ է. զի ժողովք 5 Քաղկեդոնի և տոմարն 4 Լեոնի և երկուս կամս և երկուս ներգործութիւնս խոստովանի: Զի թէ այդպէս է, զիմարդ բոլորն 5 Աստուած. զի կամք մարդո՞ւ 6 Հակառակ է կամացն Աստուծոյ, և լինի առ 7 Քրիստոս աստուածութեամբն կամակից Հաւր ինքեան 8, և մարդկութեամբն Հակառակ ինքեան և Հաւր: Զի և գործ մարմնոյ յոյժ աւտար է ի գործոց Աստուծոյ. զի գործ Աստուծոյ ամենայն բարի է, և սակաւուց է բարի գործ մարդո՞ւ. զի մարդ բարի ի բարի գանձուց սրտէ 9 բնէ 10 զբարի, և մարդ չար զչարն * : Եւ եթէ ոչ խափանեաց Քրիստոս ի մարմնոյ զկամս 11 մարմնոյ և զներգործութիւնս՝ գտանի և առ նա 12 կամք չար և գործք չար, և զիմարդ ասէ մարգարէն. Ոչ արար մեղս և ոչ գտաւ նենգութիւն ի բերան նորա **. և զիմարդ ինքնին վկայէ Տէր 15. Գայ իշխան աշխարհիս այսորիկ և յիս ինչ ոչ գտանէ յիւրոցն, Վասն այդ և Ապողինար մոլորեցաւ ասել Քրիստոսի միտս չունել, զի անհնար տեսաւ մտաց չմեղանջել. այլ զի զկամս և զներգործութիւնս յիւրն դարձոց կամս 14, վասն այն և մի Քրիստոս և մի Որդի. քարոզի ի սրտոց Հարց. մի Տէր Յիսուս Քրիստոս ի նիկիայ 15 քարոզի՝ չարչարեալ, խաչեալ, թաղեալ և 16 յարուցեալ. զմի և զնոյն ասեն, և ոչ յերկուս բաժանեն. Եւ թէ յոյնք պատճառն Եւտիքեայ 17 առ աշաւք ասելն զերկու բնութիւնն՝ զգաւանութիւնն 18 ընդէր զՆեստորին Հաստատեն. բաւական էր Հարցն ասելն 19 չարչարեալ, խաչեալ.

զի առ աշաւքն չարչարել և խաչել 4 ոչ կարէ: Եւ մի որ կարծիցէ զՀայք մի բնութիւնն խոստովանել 2 ուրանալ զմինն՝ կամ զաստուածութիւնն, կամ զմարդկութիւնն, այլ յետ միաւորութեանն ոչ բաժանեն յերկուս, որպէս ամենայն սուրբք: Եւ որ որ ընդունի զժողովն Քաղկեդոնի՝ յայտնապէս Նեստորի կոչի աշակերտ, մարդապաշտի. այլ զի մեք զՀարցն աստուածագեցստն 3 ունիմք զխոստովանութիւն, զոր սակաւուք յիշատակեցսք, և դարձեալ յաւելումք: Զի սուրբն Աթանաս մի բնութիւն ասէ մարմնացելոյ Բանին Աստուծոյ՝ ի թղթին, որ որ առ Ապաւղինար, Նմանապէս և Նիւրդոս ասէ մի բնութիւն՝ ի թղթին, յորժամ հճարց զնա Սիւնկունդաս 4 եպիսկոպոսն 5 Նեստոր: Դարձեալ գրէ սուրբն Նիւրեղ առ Լեգէոս 6 քահանայ. Արդ ասեմք, ասէ, մի բնութիւն, և միաւորութիւն խոստովանիմք. զի ոչ մեկուսին ի միմեանց միաւորեալքն, այլ է մի Որդի այնուհետեւ և մի բնութիւն նորա: Դարձեալ գրէ առ բարեպաշտ թագաւորն Թէոդոս. Թէպէտ ի զանաղանից, ասէ, և յաննմանից 7 եկեալ առ միմեանս բնութիւննք՝ մի Քրիստոս և մի Որդի և մի բնութիւն խոստովանելի է, հանդերձ ասեցելովն, Դարձեալ գրէ առ Ակակ և պիսկոպոսն Մելիտիոյ 8. Երկու բնութիւնս միաւորեալս ասեմք, իսկ յետ միաւորութեանն մի: Իսկ արդ, զի մի է բնութիւնն և մի և 9 ներգործութիւնն, վկայէ երանելին Աթանաս ի չորրորդ ճառին որ առ Արիոս. Եւ բանն, ասէ, զմարմնոյն 10 բարձեալ ունէր զտկարութիւն, զի նորա և մարմինն և մարմինն 11 գործակից աստուածութեանն գործոյ. զի նովաւ լինէր, զի Աստուծոյ մարմին էր. Եւ Գրիգոր Նիւսիայ 12 յերկրորդ ճառին որ ընդդէմ՝ Եւնէմիոսի 13՝ Քանդի ներգործէ, ասէ, որպէս Ճշմարիտ Աստուած ի ձեռն իւրոյ մարմնոյն զամենեցունց փրկութիւն. որպէս ձայնին կամ գործոյն մարդկաւրէն եկեալ յառաջ. իսկ ի ներքս ծածկեալն իմանի՝ զաստուածութիւնն ցուցանեալ 14. Գրէ և Յուլիոս եպիսկոպոսապետ... 15 ասէ. Եւ ոչ

1. մարդոյ.
2. եւ ոչ.
3. ժողովն.
4. ա. տուարն. ք. տուարն.
5. ա. բոլոր.
6. մարդոյ.
7. օ. առ.
8. եւ ինքեան.
9. սրտի.
10. բոլոր.
11. ա. զկամ.
12. եւ տուանց.
13. ա. Տէր.
14. ա. կամ.
15. ի Նիկիայ.
16. օ. եւ.
17. զԵտիքեայ.
18. զաւանդարիսն.
19. ա. ասել.

* Մատթ. ԺԲ. 35.

** Եսայի ԾԳ. 3.

1. խաչել եւ չարչարել.
2. ա. խոստովանի.
3. զաստուածագեցստն.
4. Սիկունդոս.
5. եպիսկոպոս.
6. Էդէոս.
7. եւ յաննմանից, ասէ.
8. եպիսկոպոս Մելիտիոյ.
9. է.
10. ա. զմարմնոյ.
11. մարմին.
12. ա. Նիւսայ.
13. ա. Եւնովիմոսի ք. Եւնովիոսի.
14. ցուցանել.
15. բուն մեղադրի մէջ «Հոռմա» բառի կէտը կհրաւիրէ սակից կազմելիս միւսները «Հոռմա».

մի ինչ անջատումն Բանին՝ և մարմնո նորա բեր(ի) յԱստուածաին զիրս, այլ է մի անձնաւորութիւն, մի ներգործութիւն, մի դէմս՝ բոլորովին Աստուած և բոլորովին մարդոյն՝ ինքն Յիսուս Քրիստոս, Եւ Յովհաննէս Արսկերեանն ասէ. Միով ներգործութեամբ և միով զաւրութեամբ զբաղատեսակ օխտիս բժշկեաց, Եւ վասն կամացն ասէ Աթանասիոս. Ծնաւ ի կնոջէ, զի զառաջին ստեղծուած զմարդկային կերպարանքն ինքեամբ հաստատեալ ցուցմամբ մարմնոյ, առանց մարմնականաց կամաց և խորհրդոց՝ մարդկայնոց՝ ի պատկեր նորոգութեան՝ ի կամս աստուածութեանն միայնոյ, Եւ Անորիոս եպիսկոպոսապետն Հոռոմայ զրէ. Զի էր ծանուցեալ, ոչ արդեք զՏէր զփառաց ի խաչ հանէին*. և յայտ է թէ աստուածութեանն ի խաչ ելանել անհնար է և ոչ զչարչարանաց զմարդկայնոց զփորձ առնուլ. թէ և զայսոսիկ կրէր, այլ և 7 վասն անձառելի միաւորութեանն մարմնոյն և աստուածայնոյ բնութեանն. վասն այսորիկ՝ Աստուած ասի շարչարելի, ուստի և մի կամս խոստովանիմք Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի. քանզի կամք այլ. և այլ ոչ եղեն Փրկչին մերոյ, վասն զի վեր 10 քան զաւրէնս բնութեան մարդկայնոցս 11 ծնաւ. Թէ և գրեալ է. Ո՛չ եկի առնել զկամս իմ այլ զկամս առաքին Հաւր **, և Ո՛չ որպէս ես կամիմ, այլ որպէս դու կամիս, Հայր *** ոչ են այս այլ և այլ կամաց, այլ ըստ առեցելոյն մարդկայնոյն և ըստ անաւրէնութեանն այսորիկ վասն Տեառն ասացան, զոր ետ աւրինակ բարի Աւարդապետն մեր, զի զհետ շաւղաց նորա գնացցուք 12, և ոչ ընդ իւրն իւրաքանչիւր որ, այլ յամենայնի յաւէտ Տեառն նախապատուեցին կամք, — Այլ յաղագս անձառ միութեանն բազմաց սրբոց յաճախեն բանք՝ Կիւրդի, Աթանասի, Բարսղի, Աստուածաբանին 13, Նիւսացո 14, Եփրեմի և վասն համառատեալոյ չա-

ռաք պոթմ: Յիշեմք միայն զԳարրիէլի զասեալն 1 առ կոյսն. Ար ծնանելոցն է ի քէն սուրբ է և որդի Բարձրելոյ կոչեացի *. ոչ եթէ բնութիւնն որ ի նմանէ 2, այլ թէ՛ որ ծնանանելոցն է ի քէն, և նա փրկեացէ զժողովուրդս 3 իւր ի մեղաց իւրեանց **, Եւ առ հովիւսն ասէ. Ծնաւ ձեզ այսաւր Փրկիչ ***. ոչ եթէ բնութիւնն ի ծնեցելումն, այլ որ ծնան, Եւ Մկրտիչն աղաղակէ. Ահա Քրիստոս 4 գառն Աստուծոյ, որ բառնա զմեզս աշխարհի ****. ոչ բնութիւնն որ ի նմայ, այլ զոր տեսանէքս 5. Եւ Պետրոս պատասխանի առնէ. Դու ես Քրիստոս Արդի Աստուծոյ *****, ոչ եթէ բնութիւնդ որ ի քեզ, այլ եթէ դու ես Արդի Աստուծոյ 6. առ որս 7 ասաց. Հայր իմ յայտնեաց քեզ զայդ, և երանեալ զնա: Պաշտոն ըստ մարմնոյ Աստուած ասէ, զոր ի վերա ամենայնի աւրհնեալ յաւիտեան 8. Յովհաննէս աւետարանիչն զրէ. Չեռք մեր շաւղափեցին զբանն կենաց *****, ոչ առանց մարմնոյ զբանն ասէ. Թոմաս 9 զկողմն շաւղափէր 10, և զտեղի բեռեացն, և Տէր Աստուած քարոզէր *****, Եւ առ Փիլիպպոս ասաց. Տէր, Ար ետես զիս, ետես զՀայր. ոչ զմարմինն միայն ասաց, այլ զմիութիւն անաւրինութեանն 11: Եւ Հայր 12 Յորդանան վկայեց 13. Դա 14 է որդի իմ սիրելի ... 15 բնութիւնդ որ ի դմս. զնոյն ձայնէ և ի Թափաւր 16, Զիւրդ և ի պարզ բնութիւն Երրորդութեանն զշաւղաբերին յաւելուն՝ առնելով չորրորդութիւն, և ոչ զարհուրին, Եւ զի 17 մարդ ... 18 և մարմին,

1. մարդ ևնցն.
2. խորհրդոյ.
3. նորոգութեան.
4. քե եր.
5. արդեոք զՏէրն.
6. մարդկայնոց.
7. օ. եւ.
8. միաւորութեան.
9. այսորիկ եւ.
10. ի վեր.
11. մարդկան յոյս.
12. հետեւեցուք.
13. Աստուածաբանի.
14. Ա. Նիւսացոյ Բ. Նիւսացոյ.
- * Ա. Կորնթ. Բ. 8.
- ** Յովհ. Ե. 30.
- *** Մարկ. ԺԴ. 36.

1. զասեալն.
2. ի նմայ.
3. զժողովուրդ.
4. օ. Քրիստոս.
5. Ա. տեսնեցիք.
6. օ. ոչ երբ—Արդի Աստուծոյ.
7. առ որ.
8. յաւիտեան.
9. Թոմաս.
10. շոշափեաց.
11. անորոգութեան.
12. Ա. Հայրն.
13. Յորդանան վկայեաց.
14. Դա.
15. ոչ.
16. Ա. որ ի Թափաւր. Բ. որ ի Թափաւր.
17. Ա. 0.
18. ևնցի ե.
- * Դով. Ա. 35.
- ** Մարք. Ա. 21.
- *** Դով. Բ. 11.
- **** Յովհ. Ա. 29.
- ***** Մարք. ԺԶ. 16.
- ***** Ա. Յովհ. Ա. 1.
- ***** Յովհ. Ի. 27.

և խոստովանիք զկատարեալն առնուլ, զի մի զԱպաւղինարին ¹ արտանիցէք ², և զի այլ է բնութիւն մարմնոյ և այլ ³ բնութիւն հոգոյ ⁴, զորն արդե ⁵ . . . և զորն եթող, զի մի երեք բնութիւն լիցի:

6 Այ առ իմաստունն ⁷ յիմար բանին ըստ ուղիղ բանին ⁸ երկու բնութեանցն միութիւն. իբր ճառագայթ ճրագի արեգականն հասելոյ ⁹ պայծառութիւն ¹⁰, և առանց ի բաց բարձելոյ՝ ոչ ուրեք մնա ¹¹ իւր . . . թիւն ¹², այլ հզաւրագունին յաղթեալ յինքն փոխարկէ զաղաւտագունի ¹³ զլոյսն, և ոչ ինչ ընտրութիւն և կամ միջոյ, կամ տեսութիւն ճառագայթից մնայ. այսպէս ոչ մարմնական բնութիւնն ¹⁴, կամ կամաց, կամ ներգործութեանց թիւ մնայ ի մարմնացեալ Բանին Աստուծոյ, քանզի բոլորն Աստուած և Աստուծոյ կամք, և ներգործութիւն ասի, զի մնաց Երրորդութիւնն պարզ և անղանազանապէս ¹⁵ անխառն ի նիւթականաց:

Իսկ զտաւնս ծննդեանն ¹⁶ Քրիստոսի տաւնեմք, որպէս և գրել է յաւետարանին Ղուկայ ¹⁷ և ի կանոնս առաքելոցն ¹⁸ յունկարի ի Զտաւն ծննդեանն և յայտնութեանն ¹⁹, և Յակորոս ²⁰ և Ներեզ ²¹ այնպէս կարգեալ են, և Ռատակէս ի Ժողովոյն Նիկիայի, ի հայրապետէն Երուսաղեմի այնպէս ընկալաւ զեղեալ ընթերցուածն յառաքելոցն և երբ ի հայք. նոյնպէս և այլ հայրապետք ազգաց: Ըստ այսմ աւրինակի և աւետիքն պատահէ ի Զ ²² ապրիլի, և ծնունդն յունկարի ի Զ. և զհնի Ն ամի մկրտութիւնն դարձեալ ի յունկարի ի 23 Զ պատահեաց, վասն այն ի միա-

սին կարգեաց զերկուս տաւնս տաւնել՝ սուրբ առաքեալն Յակորոս *. զի նոյն էր քանի ¹ ամսոյն, թէպէտ և ոչ նոյն պատկեր աւուրն. զի ծնունդն յուրբաթու էր և մկրտութիւնն ի կիրակէի. Եւ դարձեալ զի մի էր խորհուրդ անախտ ծննդեանն և մկրտութեանն, վասն այն ի միասին եզին առաքեալքն: Սոյնպէս Նիրդոս ² կարգեաց յընթերցուածին զաւետարանն ³ ծննդեանն, որ ըստ Ղուկա ⁴. Եւ հովիւք ⁵ էին ի տեղիոցն ⁶ **, և զՄարթէոսին ⁷. Եւ Յիսուսի Քրիստոսի ծնունդ էր այսպէս ***, և աւետարան չէ եղեալ մկրտութեան յընթերցուածին ⁸ առ ի հաստատեալ ⁹, զի միասին տաւնս ¹⁰ տաւնել. զի և յայտնի է աւետարան աւուրն, բայց առաքեալ միևնոյն է երեկոյին և վաղուինն ¹¹, և սաղմոս. Տէր ասաց ցիս, որդի իմ ես դու, և առաքեալ. Քանզի երեւեցան ¹² շնորհքն Աստուծոյ, առ ի պատիւ տաւնից՝ զմի ունել խորհուրդ. զի որպէս ծնունդն էր հոգովն ¹³, նոյնպէս և մկրտութիւն հոգովն ¹⁴, և աւետիքն հոգով. և աւրն ¹⁵ չորեքշաբաթ. Յաւետեացն մինչ ի ¹⁶ ծնունդն Թ. ամիս է և Ե. աւր, ըստ աւրինակի անդարնկի. այլ յոյնք և վիրք, որ յայսմանէ բաժանին՝ ի պապանձմանէն ¹⁷ Զաքարիայի թուեն, և ոչ ի կատարմանէ ¹⁸ տաւնին՝ ի Ժ. երրորդէ ¹⁹ ի թշրին ամսոյ և ոչ ի ԻԲ. նոյն ամսոյ, զի ըստ նոցա ի մարտի ի ԻԵ աւետիքն է և ի գեկտեմբերի ի ԻԵ ²⁰ ծնունդն. Արդ, թէպէտ և պատ-

* Այստեղ մի ամբողջ երես քաջ է մնացել, որի վերայ օտար խիստ անհմուտ մեոխով գրուել է մի իմը որ գրոյց Ամուխ Եպիսկոպոսի մասին, թէ «սեցող էր կրօնաւորաց» և պատժուեցաւ.

1. Ա. Ապոլինարիւն.
2. ախսանայեք.
3. այլ է.
4. հոգւոյ.
5. արդեօք եառ.
6. այլ երկու.
7. իմաստուն.
8. ուղիղ բանի.
9. Ա. հասանելոյ.
10. պայծառութեան.
11. մնայ.
12. առանձնաւորութիւն.
13. զաղաւտեան.
14. բնութեան.
15. Ա. անզանազան.
16. զօն ծննդեան.
17. գրեալ է յաւետարանն Ղուկաս.
18. առաքելոյ.
19. յունկարի վեցն օն ծննդեան եւ յայնորեան.
20. Ա. Յակորոս Տեսնել եղբայրն. Բ. Յակովորոս.
21. Նիրեզ.
22. եօրն.
23. Ս. ի.

1. Բանի.
 2. Նիրդոս.
 3. զաւետարան.
 4. Ղուկայ.
 5. հովիւք.
 6. ի տեղիոցն.
 7. Ա. զՄարթէոսի.
 8. յընթերցուածին.
 9. առ ի հաստատեալ.
 10. օն.
 11. Ա. ի վաղուեան. Բ. ի վաղուեան.
 12. երեւեցաւ.
 13. հոգւով.
 14. մկրտութիւնն հոգով.
 15. այլ.
 16. միևնոյն ի.
 17. ի պապանձմանէն.
 18. ի կատարմանէն.
 19. ի Ժ. երրորդէ.
 20. դեկտեմբերի ԻԵ.
- ** Ղուկ. Բ. 3.
*** Մատթ. Ա. 18.

ճառեն վասն սուրբ տեղեացն 4, յերուսաղեմի 2 յիւրաքանչիւր տեղիսն կատարել զտաւանս՝ զծնունդն Բեղղաշեմ 5 և զմկրտութիւնն ի Յորդանան, այլ Կիրղոս 4 ցուցանէ ի Դաւթի և Յակոբայ տաւան ասելով. Զոր յայլ քաղաքս ծնունդ առնեն. ուստի յայտ է, թէ յառաջ եղև բաժ... 5 տաւնիցն յաղանդոյն Արտեմոնի... 6 վասն այսորիկ ժողով լինի, զրեալ է ի կանոնս զնոյն Հաստատէ և ժողովն Քաղկեդոնի, Եւ զտաւնիցն բաժանում 7 ցուցանէ արքա 8 Եփրեմի 9՝ հարցեալ յաշակերտացն, այսպէս ասելով, թէ սովոր էին յոյնք ի գեկտեմբերի ԻՅ տաւն առնել 10 արեգականն, յորժամ առնոյր տիւն ի գիշերէն 11, զոր հարսանիս արեգակ 12 անուանէին՝ կարգեցին զտաւն Շննդեան 13 յայնմ տեղում, առ ի խափանել զայն սովորութիւնն 14, Եւ զի թէպէտ բամբասեն զմեզ չտաւնել զաւետիսն՝ այնպէս իմասցին. թէ 15 զաւետիսն չտաւնեմք, զիմորդ և զծնունդն. այլ զի ոչ ընդ յոյնս և ըն վիրս տաւնեմք, յայտնի է պատճառն. զի Յակոբոս և Կիրեղ 16 այնպէս կարգեցին, զի ընդ տաւնի ծննդեանն և յայտնութեանն եզին. զի չէր յայտնի աւետիքն մինչ ի կատարումն ծննդեանն, և կուսին միայն ետ զաւետիսն հրեշտակն, և նա ընդ բանն խոռովեցաւ, և Յուսէփ 17 երկմըտեցաւ. Արդ, իբրև խորհուրդ աւետեացն կատարեցաւ, ապա տաւնեցաւ ի չորրորդ աւուրն, խորհրդաբար. զի աւետիքն ի չորեքշաբաթու 48 էր, Եւ դարձեալ մեր լուսաւորիչն Գրիգորիոս զաւետեաց տաւնն՝ առ ի խափանել զմոլորութիւն, զոր տաւնէին Անահիտ տիկնոջն, անդ ետ ի նաւասարգի ժն. զայն ի Զ. 49 ապրիլի, ըստ թուոյ աւուրց, և ոչ ի մարտի ԻՅ, որպէս կարգեալ է Արտեմոնի

և հաստատեալ Յորնաղայ, Երրորդ անգամ տաւնեմք ի տաւնի փոխման Մարիամու Աստուածածնի 4, յերկրորդ աւուրն, Բայց գիտեմք, զի ասէք թէ յորմէ հետէ... 2 ապրիլի՝ անդ ընդէր ոչ տաւնէք. ցուցաք զպատճառն, զի այնպէս կարգեցաւ... 5 Յակոբայ և ի Կիրղէ 4 ընդ ծննդեա... 5 յոյնք, առ ի խափանեալն 6 զտաւնն հարսանեաց արեգականն՝ զծնունդն անդ փոխեցին, նոյն բան է և վասն աւետեացն, և թէ հա... 7... ԲԺ. սուրն ի մէջ ծննդեանն և մկրտութեանն՝ արժան էր 8 զկնի Լ. ամի տաւնել մկրտութեանն 9, Եւ թէ զայն ևս պատճառեն. թէ նախ թլփատութիւն 10 էր և ապա մկրտութիւն 11, այլ զայս գիտասցեն, զի մի էր խորհուրդ մկրտութեանն և թլփատութեանն.

(Գարնանալիլ)

1. Ա. Տեղեաց.
2. Երուսաղեմի.
3. Ա. ի Բեքլեհեմ Բ. Բեքլեհեմ.
4. Կիրղոս.
5. բաժանումն.
6. եւ.
7. զսոնից բաժանումն.
8. արքայ.
9. Եփրեմ.
10. տաւն.
11. Ա. ի գիշերէ.
12. արեգակն.
13. զսոն ծննդեանն.
14. սովորութիւն.
15. զի քե.
16. Կիրեղ.
17. Յովսէփ.
18. Ա. յարեշաբթի.
19. զայն որ է.

- Աստուածակն.
2. յէ է.
3. ի արքայն.
4. ի Կիրղէ.
5. ծննդեանն: Եւ զի որպէս.
6. առ ի խափանել.
7. հարկաւոր կարծեն զերկոսասան.
8. Բ. արժան է.
9. Ա. Ս. արժան էր — մկրտութեանն.
10. քրիստոնքութիւն.
11. մկրտութիւն.
12. նաւեան.
13. 0.
14. անցուցեալ.

Մ Ա Տ Ե Ն Ա Դ Ա Ր Ա Ն Մ Ա Յ Ր Ա Թ Ո Ռ Ո Յ

Մայր Աթոռի մատենադարանի համար շնորհա-
կալութեամբ ստացել ենք.

Թժ. Տ. Յուսիկ վարդ. Տ. Մովսիսեանցից
հետևեալ ժողովածուները.

1. «Արարատ»-ի 1868, 1869, 1870, 1871, 1873,
1874, 1875, 1876, 1877, 1878, 1880,
1897 տարիների համարները:
2. «Արձագանք»-ի 1882, 1883, 1884, 1885,
1886, 1887, 1890, 1896, 1897, տարիների
համարները.
3. Դպրոցի 1875, 1876 ա. համարները
4. Բուրաստան Մանկանց 1883, 1884, 1885,
1886 տարիների համարները.
5. Բազմավէպ. 1885 թ.
6. Հանդէս Ամսօրեայ 1887 թ.
7. Մշակ-ի 1888, 1889, 1890, (կիս.) 1896,
1897 տարիների համարները:
8. «Նոր-Դար»-ի 1896 և 97 տարիների համար.
9. Церковный Вѣстник-ի 1883, 1897 և 98 ա. հ.
10. Газета Гатцука 1883 ա. հ.

Թիֆլիսի Հայոց Հրատարակչական ընկերու-
թիւնից

1. Պարոնեանի. Մեծապատիւ Մուրացկանները չոր-
րորդ տպ. Թիֆլիս, 1900 թ. *
2. Նոյն հեղինակի Հոսհոսի ձեռատետրը: Պայտա մը
Պօլտոյ թաղերու մէջ, Խիկարի դուշակու-
թիւնը, մի հատորի մէջ, Երկ. տպ. 1900 թ.
3. Առակը Լաֆօնթէնի թարգ. Մեծորայ Նու-
պարեանցի
4. Բժ. Վ. Արծրունի, — փոխ. ռո. Թշուառների
բարեկամ Բժիշկ. Հոսաղ.
5. Էլիզա Օթեշիօ — Գռեհիկը. թարգ. ռո. Ա. Մխի-
թարեան
6. Միլտոն Նրա կեանքը և դրական գործունէու-
թիւնը, կազմեց Հ. Առաքելեան
7. Վիկտոր Հիգոյի Արդար ծերունին, ռո. փոխ.
Ա. Մխիթարեան

8. Ռայս-Խղճով Դատաստան. թարգ. ռո.

9. Էլիզա Օթեշիօ — Նասի արկածները. թարգ.
Պ. Պ.

10. Է. Օմեշիօյի Իւլիանկա, թարգ. պ. Հովեանցի.

11. Ստեփանիլի — Մաքսիմիա թարգ. Ա. Մխի-
թարեան

12. Բժշպ. Արծրունի — Սիֆիլիս, Կակուղ շանկը,
Սուռանակ.

13. Օր. Եղ. Պաճկանեանի Հայկական նշանագրեր
հարթակարի համար.

14. Դ. Մամին — Սիբիրեակ Պառուի ծիտը. թարգ.
ռո. Եղիս. Սարգսեան

15. Կարէնն ու Մունէնը (Հեքեաթ) փոխ. Լևոն
Մ. Աղամեանի

16. Վ. Պ. Ավեմարիուս — Ի՞նչ է ասում սենեակը.
Մանկական զրոյց, թարգ. Զ. Տ. Գ.

17. Հրատ. ընկերութեան 1899 թ-ի գործունէ-
ութեան Տեղակազիւրը:

Պ. Յովսէփ ՉԱԹԱԼԲԱՇԵԱՆԻՅ — Միֆայեղ վարդ.
Չամկեանի Պատկեր տօնից Ս. Աստուածածնին,
1805 թ. Վէնէտիկ.

Պ. Դեյ. ՄԱՌԻՅ — Էւր Երկու նոր տետրակները

1. Агиографические Материалы по Грузинским
рукописям Ивера I. С. П. 1900.

2. Тексты и разысканія по Армяно-Грузинской
Филологии I. 1900. С. П.

Կրկին անգամ ի սրտէ շնորհակալութիւն
այս գեղեցիկ ընծաների համար:

Մ ա տ ե ն ա ղ ա ռ ա ն ա ղ ե ս

Գ. Վ. Յովսէփեան

* Այստեղ յիշուած բոլոր գրքերը հրատարակուած
են այն 1900 թ. ընթացքում. Թիֆլիս, տպարան Ռոսի-
սեանցի.

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

1900

Ս. ԷՋՄԻԱԾՆԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌԻ ՊԵՇՏՈՆԱԿԱՆ

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

Բ ա ժ ա ն ո ղ ո ղ ա գ ի ն ն է՝

Ռուսաստանում 4ր.

Արտասահմանում 5ր.

Խնդրում ենք բաժանորդներին յայտնել իրենց ձիշդ հասցեները.

Հասցեն՝ Св. Эчмиадзинъ. Типографическому Комитету,

Արտասահմանի համար. Rédaction de la Revue „Ararat“. Etchmiadzine (Caucase)

Լ Ո Յ Ս Է Տ Ե Ս Ե Լ

Ս. ԷՋՄԻԱԾՆԻ

1901

ԹՈՒԱԿԱՆԻ

Ծ Ո Յ Ի Պ Ա Տ Կ Ե Ր Ա Ջ Ա Ր Դ

Օ Ր Ա Ց Ո Յ Ց Ը

Նոր յաւելուածով. Գերմանիայում առանձին յանձնարարութեամբ պատասխանած կլիեաների վերայ տպուած տօներին պատշաճ պատկերներով:

ԳԻՆՆ Է ԱՄԵՆԱՅՆ ՏԵՂ 20 ԿՈՊԵԿ.

Վաճառուում է վիճակային կոնսիւսորիաներում, հոգեւոր կառավարութիւններում եւ գործակալների մօտ: Տփլիսում կենտրոնական գրաւաճառանոցում: Երեւանում գրաւաճառ Դասամեանցի մօտ:

Մեծ գումարով գնողներին 20% զեղչ.

Պէտք է դիմել Ս. ԷՋՄԻԱԾՆԻ Տպարանական Ժողովին հետեւեալ հասցեով՝

Багаршанатъ, Типографическому Комитету.